

Ekonometrian
kurssin
(S721339/805683S/805339A)
luentomuistiinpanot

Syksy 2004

M. Rahiala

1 JOHDANTO

1.1 Eräitä välttämättömiä taustatietoja

1.1.1 Tilastollisen päättelyn keskeisimmät kulmakivet

Reaaliarvoisia *satunnaismuuttujia* merkitään tällä kurssilla pienillä kirjaimilla. Suurilla kirjaimilla merkitään matriiseja ja vektoreita, joista puhutaan tarkemmin luvussa 1.1.2.

Määritelmä 1.1.1: Reaaliarvoisen satunnaismuuttujan x *kertymäfunktio*ksi F_x sanotaan funktiota

$$F_x(t) = P(x \leq t) \quad t \in \mathcal{R}^1 \quad .$$

■

On helppo nähdä, että jokaisella kertymäfunktioilla on ominaisuudet

- (i) F_x on kasvava
- (ii) F_x on oikealle jatkuva
- (iii) $F_x(-\infty) = 0$ ja $F_x(\infty) = 1$.

Toisaalta jokainen funktio, jolla on ominaisuudet (i) - (iii), voidaan tulkita jonkin jakauman kertymäfunktioksi. Kun kertymäfunktio tunnetaan, voidaan kaikkien mahdollisten välien todennäköisyydet $P(a < x < b)$ laskea, ja niiden avulla puolestaan voidaan muodostaa kaikkien *tapatumien* ($x \in A$) todennäköisyydet, kunhan A on muodostettavissa väleistä numeroituvalla määrällä joukko-opillisia alkeisoperaatioita (yhdiste, leikkaus, komplementti). Tapahtumaa ($x \in A$) sanotaan *melkein varmaksi*, mikäli $P(x \in A) = 1$.

Määritelmä 1.1.2: Satunnaismuuttujan x jakaumaa sanotaan *jatkuva*ksi, jos F_x on *derivoituva* ”melkein kaikkialla”, ts. jos on olemassa integroitava funktio $f_x : \mathcal{R}^1 \rightarrow \mathcal{R}^1$, jolle pätee

$$F_x(t) = P(x \leq t) = \int_{-\infty}^t f_x(u) du \quad \text{jokaisella } t \in \mathcal{R}^1 \quad ,$$

ts. jolle $f_x(t) \equiv F'_x(t) = \frac{d}{dt} F_x(t)$ (korkeintaan numeroituvaa pistejoukkoa lukuun ottamatta).

■

Määritelmä 1.1.3: Jatkuvan satunnaismuuttujan x *odotusarvo*ksi sanotaan lukua

$$E(x) = \int_{-\infty}^{\infty} t \cdot f_x(t) dt \quad ,$$

mikäli po. integraali on hyvin määritelty. Transformoidun muuttujan $g(x)$ odotusarvoksi sanotaan (vastaavin ehdoin) lukua

$$E(g(x)) = \int_{-\infty}^{\infty} g(t) \cdot f_x(t) dt \quad .$$

Lukuja

$$\alpha_k = \int_{-\infty}^{\infty} t^k \cdot f_x(t) dt \quad , \quad k = 1, 2, \dots$$

sanotaan x :n *origomomenteiksi*, mikäli ne ovat hyvin määriteltyjä.

Merkitään nyt x :n ensimmäistä momenttia (ts. sen odotusarvoa) symbolilla $\mu = \alpha_1$. Tällöin voidaan määritellä x :n *keskusmomentit*

$$\mu_k = E(x - \mu)^k = \int_{-\infty}^{\infty} (t - \mu)^k \cdot f_x(t) dt \quad , \quad k = 2, 3, \dots \quad .$$

Huomattakoon, että μ_k on olemassa jos ja vain jos α_k on olemassa. Lisäksi voidaan helposti nähdä, että α_k :n olemassaolo takaa myös alempien kertalukujen momenttien $\alpha_1, \dots, \alpha_{k-1}$ ja $\mu_2, \dots, \mu_{k-1}$ olemassaolon.

Erityismaininnan ansaitsee toinen keskusmomentti

$$\mu_2 = E(x - \mu)^2 = \text{var}(x) = \sigma_x^2 \quad ,$$

jota kutsutaan x :n *varianssiksi*. Sen neliöjuurta σ_x kutsutaan x :n *hajonnaksi*. ■

Määritelmä 1.1.4: Tarkastellaan nyt *kahta* samassa mallikokonaisuudessa (samassa ”todennäköisyyskentässä”) määriteltyä satunnaismuuttujaa x ja y . Yhdessä niitä voidaan ajatella eräänlaisena kaksiulotteisena ”vektorimuuttujana” $Z = (x \ y)'$. Tämän vektorimuuttujan jakauma (tai x :n ja y :n ”yhteisjakauma”) voidaan karakterisoida ns. *kertymäfunktion*

$$F_Z(s, t) = F_{x,y}(s, t) = P(x \leq s \ , \ y \leq t) \quad s, t \in \mathcal{R}^1$$

avulla, ts. kaikki jakaumaan liittyvät todennäköisyydet voidaan johtaa tästä kahden argumentin reaaliarvoisesta funktiosta.

Mikäli kertymäfunktiolla $F_{x,y}(s, t)$ on hyvin määriteltyt, jatkuvat sekaderivaatat

$$f_Z(s, t) = f_{x,y}(s, t) = \frac{\partial^2}{\partial s \partial t} F_{x,y}(s, t)$$

”melkein kaikkialla”, sanotaan yhteisjakaumaa *jatkuvaksi* ja funktiota $f_{x,y}(s, t)$ sen *tiheysfunktiksi*. Tämä nimitys johtuu tietenkin siitä, että $f_{x,y}(s, t) \geq 0$ kaikilla s, t ja

$$F_{x,y}(s, t) = \int_{-\infty}^s \int_{-\infty}^t f_{x,y}(s', t') ds' dt' \quad .$$
■

Määritelmä 1.1.5: Jos muuttujien x ja y yhteisjakauma on jatkuva, ovat myös ns. *ehdolliset* jakaumat ($y | x = s$ ja $x | y = t$) jatkuvia ja niiden tiheysfunktiot ovat verrannollisia $f_{x,y}(s, t)$ - pinnan pystysuoriin poikkileikkauskuvioihin

$$f_{y|x=s}(t) \propto f_{x,y}(s, t) \quad , \quad t \in \mathcal{R}^1 \quad \text{ja} \quad f_{x|y=t}(s) \propto f_{x,y}(s, t) \quad , \quad s \in \mathcal{R}^1 \quad .$$

Jotta näiden ehdollisten tiheysfunktioiden normitukset saataisiin oikein suoritetuksi, on määriteltävä

$$f_{y|x=s}(t) = \frac{f_{x,y}(s,t)}{f_x(s)} \quad , \quad t \in \mathcal{R}^1$$

ja

$$f_{x|y=t}(s) = \frac{f_{x,y}(s,t)}{f_y(t)} \quad , \quad s \in \mathcal{R}^1 \quad .$$

Tässä $f_x(s)$ ja $f_y(t)$ edustavat x :n ja y :n ns. *reunajakaumien* tiheysfunktioita, jotka saadaan yhteisjakauman tiheysfunktioista $f_{x,y}(s,t)$ kaavoilla

$$f_x(s) = \int_{-\infty}^{\infty} f_{x,y}(s,t) dt$$

ja

$$f_y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} f_{x,y}(s,t) ds \quad .$$

■

Määritelmä 1.1.6: Muuttujaa x sanotaan muuttujasta y *riippumattomaksi* ($x \perp\!\!\!\perp y$), mikäli kaikki ehdolliset jakaumat $x | y = t$ (kaikilla t) ovat samanlaisia, ts. mikäli käsitys y :n arvosta ei millään tavalla muuta meidän käsitystämme x :n käyttäytymisestä. Kuten helposti nähdään, tämä ehto toteutuu jatkuvien muuttujien yhteydessä silloin ja vain silloin, kun

$$f_{x,y}(s,t) \equiv f_x(s) \cdot f_y(t) \quad \forall \quad s, t \in \mathcal{R}^1 \quad .$$

Tästä nähdään, että riippumattomuusominaisuus on itse asiassa symmetrinen: Jos $x \perp\!\!\!\perp y$, on myös $y \perp\!\!\!\perp x$. Tästä syystä tällöin yleensä sanotaankin x :n ja y :n olevan *toisistaan riippumattomia*. Mikäli muuttujat eivät ole toisistaan riippumattomia, niitä sanotaan toisistaan riippuviksi. ■

Määritelmä 1.1.7: Muuttujien x ja y johdannaisten $g(x,y)$ odotusarvo määritellään kaavalla

$$Eg(x,y) = \int_{-\infty}^{\infty} \int_{-\infty}^{\infty} g(s,t) \cdot f_{x,y}(s,t) ds dt$$

Helposti nähdään, että tulos

$$x \perp\!\!\!\perp y \implies E(h_1(x) \cdot h_2(y)) = Eh_1(x) \cdot Eh_2(y)$$

pätee aina, kun kaavassa esiintyvät odotusarvot ovat hyvin määriteltyjä.

Mikäli x :n ja y :n toiset momentit (varianssit) ovat hyvin määriteltyjä, sanotaan x :n ja y :n väliseksi *kovarianssiksi* lukua

$$\sigma_{x,y} = \text{cov}(x,y) = E(x - Ex)(y - Ey) \quad .$$

Havaitaan heti, että

$$x \perp\!\!\!\perp y \implies \text{cov}(x, y) = 0 \quad ,$$

mutta käänteinen tulos ei missään tapauksessa pidä paikkaansa. ■

Määritelmä 1.1.8: Koska kovarianssin käsite on mittakaavasidonnainen, käytetään lineaarisen riippuvuuden mittarina useimmiten ns. *korrelaatiokerrointa*

$$\rho_{x,y} = \text{corr}(x, y) = \frac{\text{cov}(x, y)}{\sqrt{\text{var}(x)\text{var}(y)}} \quad .$$

Edellisen kommentin mukaisesti

$$x \perp\!\!\!\perp y \implies \text{corr}(x, y) = 0 \quad ,$$

mutta

$$\text{corr}(x, y) = 0 \not\Rightarrow x \perp\!\!\!\perp y \quad .$$

Lisäksi todettakoon, että ns. Schwarzin epäyhtälön mukaisesti

$$(\text{cov}(x, y))^2 \leq \text{var}(x) \cdot \text{var}(y) \quad ,$$

joten $-1 \leq \text{corr}(x, y) \leq 1$. Ääriarvot ± 1 merkitsevät itse asiassa sitä, että y :n ja x :n arvot ovat aivan tarkasti samalla suoralla, joten tällaisessa tilanteessa y :n ja x :n yhteisjakauma olisi singulaarinen eikä oikeasti jatkuva. ■

Määritelmä 1.1.9: Tarkastellaan nyt useampiulotteista ("vektoriarvoista") satunnaismuuttujaa $X = (x_1 \dots x_m)'$. Muuttujan X yhteisjakauman kertymäfunktioilla tarkoitetaan funktiota

$$F_X(t_1, \dots, t_m) = F_X(T) = F_{x_1, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_m) = P(x_1 \leq t_1, \dots, x_m \leq t_m) \quad ,$$

$$T = (t_1 \dots t_m)' \in \mathcal{R}^m \quad .$$

Mikäli kertymäfunktioilla F_X on hyvin määritellyt m . kertaluvun sekaderivaatat

$$f_{x_1, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_m) = \frac{\partial^m}{\partial t_1 \dots \partial t_m} F_{x_1, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_m)$$

"melkein kaikkialla" $\mathcal{R}^m$:ssä, sanotaan jakaumaa *jatkuvaksi*.

Jos X :n komponentit ajatellaan jaetuiksi kahteen ositteeseen

$$X = (X^{(1)'} \quad X^{(2)'})' = (x_1 \dots x_k \quad x_{k+1} \dots x_m)' \quad ,$$

voidaan puhua ositteiden $X^{(1)}$ ja $X^{(2)}$ (moniulotteisista) *reunajakaumista*, joiden tiheysfunktiot ovat muotoa

$$f_{x_1, \dots, x_k}(t_1, \dots, t_k) = \int_{-\infty}^{\infty} \dots \int_{-\infty}^{\infty} f_{x_1, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_k, t_{k+1}, \dots, t_m) dt_{k+1} \dots dt_m$$

ja

$$f_{x_{k+1}, \dots, x_m}(t_{k+1}, \dots, t_m) = \int_{-\infty}^{\infty} \cdots \int_{-\infty}^{\infty} f_{x_1, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_k, t_{k+1}, \dots, t_m) dt_1 \cdots dt_k \quad .$$

Ositteen $X^{(1)}$ ehdollisen jakauman tiheysfunktio olisi muotoa

$$f_{x_1, \dots, x_k | x_{k+1}=t_{k+1}, \dots, x_m=t_m}(t_1, \dots, t_k) = \frac{f_{x_1, \dots, x_k, x_{k+1}, \dots, x_m}(t_1, \dots, t_k, t_{k+1}, \dots, t_m)}{f_{x_{k+1}, \dots, x_m}(t_{k+1}, \dots, t_m)} \quad .$$

Esimerkiksi kolmen yksiulotteisen satunnaismuuttujan $(x \ y \ z)'$ yhteiskäyt-
tämistä tarkasteltaessa voidaan määritellä ns. *ehdollinen riippumattomuus*
($\langle x \parallel y \rangle | z$) ominaisuutena

$$f_{x,y|z=u}(s, t) \equiv f_{x|z=u}(s) \cdot f_{y|z=u}(t) \quad \forall \ s, t \in \mathcal{R}^1 \quad ,$$

olipa u mikä tahansa. Tämä ominaisuus on käytännön ongelmia tutkittaessa erityisen tärkeä. Esimerkiksi tilanteessa, jossa x :llä ja y :llä kuvattavilla empiirillä suureilla ei ole mitään suoraa yhteyttä keskenään, mutta niihin molempiin vaikuttaa yhteinen, z :lla kuvattava taustatekijä, ilmenee x :n ja y :n käyttäytymisessä usein näennäistä yhdenmukaisuutta. Käytetyn matemaattisen mallin kannalta tämä merkitsisi sitä, että x ja y näyttäisivät kaksiulotteisen yhteisjakaumansa valossa riippuvan toisistaan, mutta siitä huolimatta x ja y olisivat (kolmiulotteisen yhteisjakauman valossa) *ehdollisesti* toisistaan riippumattomia, kun z on kiinnitetty ($x \not\parallel y$, mutta $\langle x \parallel y \rangle | z$). ■

Määritelmä 1.1.10: Tarkastellaan (jatkuvaa) vektoriarvoista satunnaismuuttujaa $Y = (y_1 \ \dots \ y_m)'$, jonka komponenttien varianssit $\text{var}(y_j) \quad j = 1, \dots, m$ ovat äärellisiä. Muuttujan Y *kovarianssimatriisilla* tarkoitetaan $m \times m$ -neliomatriisia

$$\text{cov}(Y) = E[(Y - EY)(Y - EY)'] = \begin{pmatrix} \text{var}(y_1) & \dots & \text{cov}(y_1, y_m) \\ \vdots & \dots & \vdots \\ \text{cov}(y_1, y_m) & \dots & \text{var}(y_m) \end{pmatrix}$$

Määritelmänsä mukaisesti kovarianssimatriisit ovat aina symmetrisiä ja ei-negatiivisesti definiittejä.

Jos A on kiinteä $n \times m$ -matriisi, voidaan helposti todeta, että

$$\text{cov}(AY) = E[(AY - A E(Y))(AY - A E(Y))'] = A \text{cov}(Y) A' \quad .$$

(Kovarianssimatriisin ei-negatiivinen definiittisyys nähdään tämän tuloksen perusteella välittömästi ajattelemalla, että $n = 1$, sillä tällöin $\text{cov}(AY) = \text{var}(AY)$, joka on aina ei-negatiivinen.) ■

Määritelmä 1.1.11: Päätymättömän satunnaismuuttujajonon $x_1, x_2, \dots, x_n, \dots$ sanotaan suppenevan *todennäköisesti* (in probability) kohti vakiota μ , mikäli

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P(|x_n - \mu| \geq \varepsilon) = 0 \quad ,$$

olipa $\varepsilon > 0$ kuinka pieni tahansa. Todennäköistä konvergenssia kutsutaan usein myös satunnaismuuttujajonon *heikoksi* konvergenssiksi. Siitä käytetään joko merkintää

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} x_n = \mu \quad \text{tai merkintää} \quad x_n \xrightarrow{p} \mu .$$

Satunnaismuuttujajonon $x_1, x_2, \dots, x_n, \dots$ sanotaan suppenevan jakaumaltaan kohti rajamuuttujaa x , mikäli

$$\lim_{n \rightarrow \infty} F_{x_n}(t) = F_x(t) \quad \text{jokaisessa } F_x : \text{n jatkuvuusasteessa } t .$$

(Funktio F_x oletetaan olevan hyvin määritelty kertymäfunktio, mutta rajajakauma ei välttämättä ole jatkuva, vaikka jonon kaikki satunnaismuuttujat x_n olisivatkin jatkuvia.)

Huomattakoon erityisesti, että jos $p \lim_{n \rightarrow \infty} x_n = \mu$, lähestyy kertymäfunktiojono F_{x_n} rajafunktiota

$$\lim_{n \rightarrow \infty} F_{x_n}(t) = \begin{cases} 0 & \text{kun } t < \mu \\ 1 & \text{kun } t \geq \mu \end{cases} ,$$

ts. muuttujajonon jakaumat lähestyvät rajajakaumaa, joka on konsentroitunut yhteen pisteeseen μ , ts. $P(x = \mu) = 1$. ■

Lause 1.1: (Suurten lukujen laki)

Oletetaan, että $x_1, x_2, \dots, x_n, \dots$ on jono toisistaan riippumattomia, samalla tavalla jakautuneita satunnaismuuttujia (merkitään $x_n \sim i.i.d.$), joilla on äärelliset toisen kertaluvun momentit. Merkitään $\mu = EX_n$ ja $\sigma^2 = \text{var}(x_n)$. Tällöin

$$\bar{x}_n = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i \xrightarrow{p} \mu$$

kun $n \rightarrow \infty$. ■

Lause 1.2: (Keskeinen raja-arvolause)

Jos $x_n \sim i.i.d. (F_x)$, $EX_n \equiv \mu$ ja $\text{var}(x_n) = E(x_n - \mu)^2 \equiv \sigma^2 < \infty$, niin

$$y_n = \sqrt{n} \frac{\bar{x}_n - \mu}{\sigma} \underset{\text{asympt.}}{\sim} N(0, 1) ,$$

ts.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} F_{y_n}(t) \equiv \Phi(t) \quad , \quad \text{jossa} \quad \Phi(t) = \int_{-\infty}^t \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}s^2} ds .$$
■

Lause 1.3: (Moniulotteinen keskeinen raja-arvolause)

Jos $X_n = (x_{1,n} \dots x_{m,n})' \sim i.i.d.$, $EX_n \equiv \mu = (\mu_1 \dots \mu_m)'$ ja $\text{cov}(X_n) = E(X_n - \mu)(X_n - \mu)' \equiv \Sigma$ on hyvin määritelty, pätee

$$Y_n = \sqrt{n}(\bar{X}_n - \mu) \underset{\text{asympt.}}{\sim} N_m(0, \Sigma)$$

jossa $\bar{X}_n = \frac{1}{n}(X_1 + \dots + X_n)$ ja $N_m(0, \Sigma)$ tarkoittaa m -ulotteista multinormaali-jakaumaa. ■

1.1.2 Matemaattisia merkintöjä ja määritelmiä

Merkitään matriiseja ja vektoreita suurilla kirjaimilla ja niiden elementtejä pienillä. Esimerkiksi

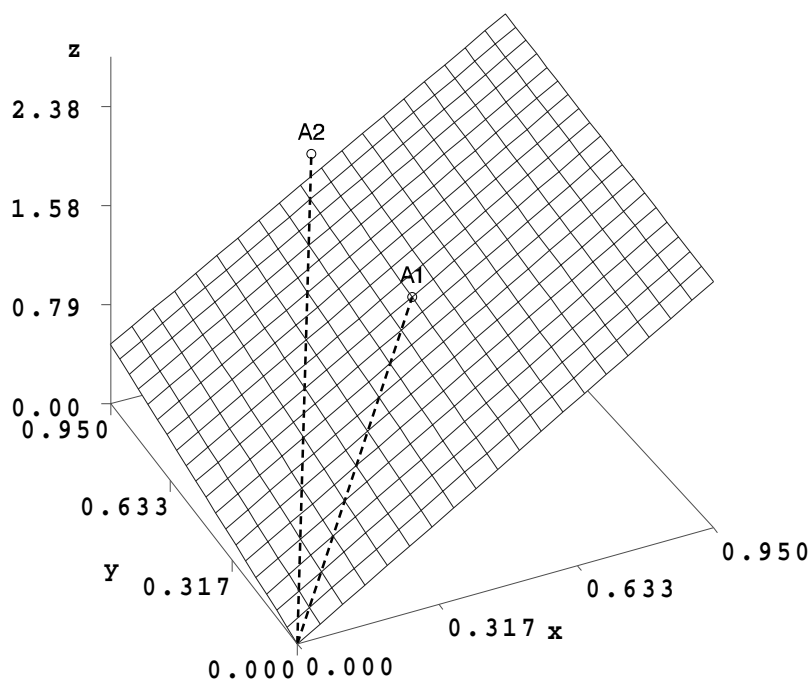
$$X = (x_1 \quad \dots \quad x_n)' \in \mathcal{R}^n \quad , \quad A = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1m} \\ \cdot & \dots & \cdot \\ a_{n1} & \dots & a_{nm} \end{pmatrix} \quad n \times m \quad .$$

Kuten tunnettua, voidaan matriisitulon

$$L_A(Z) = AZ \quad Z \in \mathcal{R}^m$$

ajatella vastaavan *linearikuvausta* $L_A : \mathcal{R}^m \rightarrow \mathcal{R}^n$, jonka kuva-avaruus $L_A(\mathcal{R}^m)$ on samalla A :n sarakkeiden virittämä $\mathcal{R}^n$:n lineaarinen aliavaruus, jota usein merkitään symbolilla $\text{col}(A)$.

Kuva 1.1: Kuva-avaruus $\text{col}(A_1 \ A_2)$ tapauksessa $n = 3$, $m = 2$, jossa $A_1 = (0.5 \ 0.5 \ 1.25)'$ ja $A_2 = (0.5 \ 1 \ 1.5)'$.

Apulause 1.1: Jos $Z_1 \in \mathcal{R}^m$ ja $Z_2 \in \mathcal{R}^m$ ovat kaksi vektoria, joille pätee $Z_1'Z_2 = 0$, ovat Z_1 ja Z_2 (euklidisen geometrian mielessä) kohtisuorassa toisiaan vastaan ($Z_1 \perp Z_2$).

Todistus: Euklidisessa geometriassa vektorin $Z \in \mathcal{R}^m$ pituus (etäisyys origosta) on (Pythagoraan lauseen mukaisesti) muotoa $\|Z\| = \sqrt{z_1^2 + \dots + z_m^2} = \sqrt{Z'Z}$. Matriisitulon peruslaskusääntöjen mukaisesti taas

$$\|Z_1 + Z_2\|^2 = (Z_1 + Z_2)'(Z_1 + Z_2) = Z_1'Z_1 + Z_2'Z_2 + 2 \cdot Z_1'Z_2 \quad ,$$

joten

$$Z_1 \perp Z_2 \iff Z_1'Z_2 = 0 \quad .$$

■

Apulause 1.2: Jos A on *vajaa-asteinen* (ts. $r = \dim(\text{col}(A)) = \text{rank}(A) < m$), se voidaan aina hajottaa muotoon

$$A = \alpha\beta' \tag{1.1}$$

jossa α on $n \times r$ -matriisi ja β on $m \times r$ -matriisi. Tällöin siis $\text{col}(A) = \text{col}(\alpha)$. ■

Määritelmä 1.1.12: Olkoon A täysiasteinen. *Ortogonaaliseksi projektioksi* $\text{col}(A)$:lle sanotaan matriisiin

$$P_A = A(A'A)^{-1}A' \tag{1.2}$$

liittyvää lineaarikuvausta. Aliavaruuden $\text{col}(A) \subset \mathcal{R}^n$ *ortogonaaliseksi komplementiksi* $\text{col}(A)^\perp$ sanotaan sitä $\mathcal{R}^n$:n lineaarista aliavaruutta, jonka jokainen vektori on kohtisuorassa $\text{col}(A)$:n jokaista vektoria vastaan.

(Ortogonaalinen projektiio $\text{col}(A)^\perp$:lle vastaa luonnollisesti matriisia $I - P_A = I - A(A'A)^{-1}A'$.)

Mitä tahansa matriisia, jonka sarakkeet virittävät $\text{col}(A)^\perp$:n, merkitään geneerisellä symbolilla $A_\perp$. ■

Määritelmä 1.1.13: Lineaarikuvauksen L_A *ytimeksi* $\mathcal{Y}(A)$ sanotaan niiden vektorien $Z \in \mathcal{R}^m$ muodostamaa joukkoa, joille $AZ = 0$.

Jos A on kirjoitettu muotoon $A = \alpha\beta'$, on siis

$$\mathcal{Y}(A) = \text{col}(\beta)^\perp = \text{col}(\beta_\perp) \quad .$$

■

Määritelmä 1.1.14: Neliömatriisia A sanotaan *positiivisesti definitiksi*, jos

$$X'AX > 0 \quad \text{kaikilla} \quad X \neq 0 \quad .$$

(Tällöin käytetään usein merkintää $A \succ 0$.)

Vastaavasti neliömatriisia sanotaan *ei-negatiivisesti definitiksi* (tai positiivisesti semidefinitiksi), jos $X'AX \geq 0$ kaikilla $X \in \mathcal{R}^n$.

Neliömatriisin *jäljellä* (trace) tarkoitetaan sen diagonaalelementtien summaa

$$\text{tr}(A) = \sum_{i=1}^n a_{ii} \quad .$$

■

Apulause 1.3: Symmetrinen matriisi A voidaan aina esittää muodossa

$$A = R\Lambda R' = \sum_{i=1}^n \lambda_i R_i R_i' \quad (1.3)$$

jossa $R = (R_1 \dots R_n)$ on ortogonaalinen ($R'R = I$) ja diagonaalimatriisi $\Lambda = \text{diag}(\lambda_1, \dots, \lambda_n)$ koostuu A :n ominaisarvoista.

■

Huomautus 1.1: Symmetrisen matriisin ominaisarvot ovat aina reaalisia, joten *spektraaliesityksen* (1.3) kaikki osatekijät ovat reaalisia. Hajotelmasta (1.3) seuraa tietenkin, että

$$A^k = R\Lambda^k R' = \sum_{i=1}^n \lambda_i^k R_i R_i'$$

kaikille kokonaisluvuille k .

Lisäksi

$$\det(A) = \prod_{i=1}^n \lambda_i \quad \text{ja} \quad \text{tr}(A) = \sum_{i=1}^n \lambda_i \quad .$$

■

Apulause 1.4: Jos symmetrinen matriisi on positiivisesti definitti, on aina löydettävissä sellainen alakolmiomatriisi L ja sellainen yläkolmiomatriisi U , että

$$A = UU' = LL' \quad . \quad (1.4)$$

Tätä hajotelmaa kutsutaan *Cholesky-dekompositioksi*.

■

Määritelmä 1.1.15: Olkoon $F = (F_1 \dots F_n)' : \mathcal{R}^m \rightarrow \mathcal{R}^n$ kuvaus, jonka komponenttifunktiolla F_j ($j = 1, \dots, n$) on jatkuvat osittaisderivaatat. Tällöin F :n *derivaattamatriisiksi* pisteessä $X \in \mathcal{R}^m$ sanotaan matriisia

$$DF(X) = \begin{pmatrix} \frac{\partial F_1}{\partial x_1} & \dots & \frac{\partial F_1}{\partial x_m} \\ \vdots & \dots & \vdots \\ \frac{\partial F_n}{\partial x_1} & \dots & \frac{\partial F_n}{\partial x_m} \end{pmatrix} \quad .$$

Jos $n = 1$, sanotaan vektoria $\nabla F(X) = DF(X)'$ funktion F *gradienttivektoriksi* ja matriisiä

$$D^2F(X) = D(DF(X)) = \left(\frac{\partial^2 F}{\partial x_i \partial x_j} \right)$$

F :n *Hessin matriisiksi*.

Jos F on kahdesti jatkuvasti derivoituva, on $D^2F(X)$ aina *symmetrinen*. ■

Huomautus 1.2: Määritelmän 1.1.15 mukaiset derivoimissäännöt ovat kutakuinkin koulussa opittujen kaltaisia, sillä esimerkiksi

$$D(AX) \equiv A \quad , \quad D(X'AX) = 2X'A$$

ja

$$DG \circ F(X) = DG(F(X)) DF(X) \quad .$$

Mainittakoon myös 2. asteen Taylor- kehitemä pisteessä X_o , kun $n = 1$:

$$F(X) = F(X_o) + DF(X_o)(X - X_o) + \frac{1}{2!}(X - X_o)'D^2F(X_o)(X - X_o) + \|X - X_o\| o(X - X_o) \quad ,$$

jossa $o(Z)$ toimii geneerisenä symbolina termille, joka on pienempää suuruusluokkaa kuin Z , ts. jolle $\lim_{Z \rightarrow 0} \frac{1}{\|Z\|} o(Z) = 0$. ■

Määritelmä 1.1.16: Matriisin A ($m \times n$) ja B ($p \times r$) ns. *Kroneckerin tulolla* tarkoitetaan $mp \times nr$ - matriisiä

$$A \otimes B = \begin{pmatrix} a_{11}B & \dots & a_{1n}B \\ \vdots & \dots & \vdots \\ a_{n1}B & \dots & a_{nn}B \end{pmatrix} \quad .$$

Ns. *vec- operaattori* taas määritellään seuraavasti: Jos A on $m \times n$ - matriisi

$$A = (A_1 \quad \dots \quad A_n) \quad , \quad A_i \in \mathcal{R}^m \quad ,$$

tarkoitetaan $\text{vec}(A)$:lla mn - ulotteista vektoria

$$\text{vec}(A) = \begin{pmatrix} A_1 \\ \vdots \\ A_n \end{pmatrix} \in \mathcal{R}^{mn} \quad .$$

Jos A on symmetrinen $n \times n$ - matriisi, tarkoittaa $\text{vec}(A)$ sitä $\frac{1}{2}n(n+1)$ - ulotteista vektoria, joka koostuu A :n alakolmion elementeistä. Vastaavasti $\overline{\text{vec}}(A)$ koostuu A :n yläkolmion elementeistä. ■

1.2 Regressiomallit ja niiden käyttöä koskevat rajoitukset

Tarkastellaan aikasarjojen y_t ja $X_t = (x_{1t} \dots x_{mt})'$ välistä riippuvuutta koskevia regressiomalleja

$$\begin{aligned} y_t &= g(X_t, \beta) + \varepsilon_t \quad , \quad \{\varepsilon_t\} \perp\!\!\!\perp \{X_t\} \\ \varepsilon_t &\sim NID(0, \sigma^2) \quad , \quad t = 1, \dots, n \end{aligned} \tag{1.5}$$

Tässä $\{g(\cdot, \beta)\}$ on jokin riittävän säännöllinen funktioparvi, jonka tehtävänä on siis kuvata y_t :n regressiofunktioita X_t :n suhteen, ts.

$$E(y_t | X_t = X) = g(X, \beta) \quad .$$

(Huom.: Muuttujan X_t reunajakaumamallia ei välttämättä tarvitse spesifioida lainkaan.)

Tutuin tapaus liittyy epäilemättä *lineaariseen* regressiofunktioon $g(X, \beta) = \beta'X$, jolloin voidaan johtaa eräitä hyvin tunnettuja, β :n estimointiin liittyviä optimaalisuustuloksia (esim. ns. Gauss-Markovin lause). Numeroidaan nyt lineaariseen regressiomalliin liittyvät tavanomaisimmat perusoletukset erikseen, jotta niihin olisi myöhemmin mahdollisimman helppo viitata:

$$\begin{aligned} y_t &= \beta'X_t + \varepsilon_t \quad , \\ E(\varepsilon_t | X_t) &\equiv 0 \quad , \quad t = 1, \dots, n \end{aligned} \tag{1.6}$$

$$\text{cov}((\varepsilon_1 \dots \varepsilon_n)') = \sigma^2 I \tag{1.7}$$

$$\{\varepsilon_t\} \perp\!\!\!\perp \{X_t\} \tag{1.8}$$

$$\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \tag{1.9}$$

Oletus (1.8) tekee tietenkin regressiomallien käytön täysin *mahdottomaksi* tilanteissa, joissa selittävien tekijöiden X_t ja vastemuuttujan y_t välillä esiintyy *vuorovaikutuksia*.

Huomautus 1.3: Kuten tunnettua, voidaan malli (1.6) – (1.9) esittää kaikkien havaintoyksiköiden osalta kompaktisti vektorimuodossa

$$Y = X\beta + \varepsilon \quad , \quad \varepsilon \sim N_n(0, \sigma^2 I) \quad (1.10)$$

jossa

$$\begin{aligned} Y &= (y_1 \quad \dots \quad y_n)' \\ X &= (X_1 \quad \dots \quad X_n)' = \begin{pmatrix} x_{11} & \dots & x_{1m} \\ \cdot & \dots & \cdot \\ x_{n1} & \dots & x_{nm} \end{pmatrix} \quad \text{ja} \\ \varepsilon &= (\varepsilon_1 \quad \dots \quad \varepsilon_n)' \quad . \end{aligned}$$

Ns. OLS- estimaattori (pienimmän neliösumman estimaattori)

$$\hat{\beta} = (X'X)^{-1}X'Y \quad (1.11)$$

on oletusten (1.6) – (1.8) vallitessa Gauss-Markovin lauseen mukaan β :n ”paras” (MVU) estimaattori. Jos malliin liittyy myös oletus (1.9), on $\hat{\beta}$ samalla myös β :n ML- estimaattori Perusmallin (1.6) – (1.9) puitteissa OLS- estimaattorilla (1.11) on tunnetusti seuraavat ominaisuudet:

$$\hat{\beta} \sim N_m(\beta, \sigma^2(X'X)^{-1}) \quad ,$$

$$E = Y - X\hat{\beta} = (I - P_X)Y = (I - P_X)\varepsilon \sim N_n(0, \sigma^2(I - P_X)) \quad , \quad (1.12)$$

$$\hat{\beta} \perp\!\!\!\perp E$$

Huomautus 1.4: Palataan vielä hetkeksi regressiomallin (1.5) yleisempään muotoon, jossa regressiofunktio ei välttämättä olekaan lineaarinen. Esimerkkinä

epälineaarista regressiomallista mainittakoon ns. kahden panoksen CES- tuotantofunktio (Constant Elasticity of Substitution)

$$y_t = \beta_1 \left[(1 - \beta_2)L_t^{-\beta_3} + \beta_2 K_t^{-\beta_3} \right]^{-\frac{\beta_4}{\beta_3}} + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad (1.13)$$

jossa

$y_t \leftrightarrow$ tuotannon jalostusarvo kiinteisiin hintoihin periodilla t
 $L_t \leftrightarrow$ työpanos (tehdyt työtunnit) po. toimialalla
 $K_t \leftrightarrow$ pääomapanos
 $\varepsilon_t \leftrightarrow$ virhetermi

Mallia (1.13) ei selvästikään voida muuttaa lineaariseksi minkäänlaisten muuttujatransformaatioiden avulla.

Jos $\beta_3 \rightarrow 0$, saadaan (1.13):n rajatapauksena malli

$$y_t = \beta_1 L_t^{\gamma_1} K_t^{\gamma_2} + \varepsilon_t \quad , \quad (1.14)$$

jossa

$$\gamma_1 = (1 - \beta_2)\beta_4 \quad \text{ja} \quad \gamma_2 = \beta_2\beta_4 \quad .$$

Mallia (1.14) sanotaan Cobb-Douglas- malliksi. Mikäli se muotoiltisiin virhetermin osalta multiplikatiiviseen muotoon

$$y_t = \beta_1^* L_t^{\gamma_1^*} K_t^{\gamma_2^*} \kappa_t \quad , \quad \log \kappa_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad , \quad (1.15)$$

voitaisiin malli ”linearisoida” logaritmiseen skaalaan siirtymällä

$$\log y_t = \gamma_o^* + \gamma_1^* \log L_t + \gamma_2^* \log K_t + \varepsilon_t \quad (1.15')$$

jossa

$$\gamma_o^* = \log \beta_1^* \quad \text{ja} \quad \varepsilon_t = \log \kappa_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad .$$

Sen sijaan malleja (1.13) ja (1.14) ei voida linearisoida vastaavilla tempuilla. Vaikka OLS- estimaattoreille ei epälineaaristen mallien (1.5) osalta voidakaan johtaa mitään MVU- optimaalisuusominaisuuksia, on niiden käyttö lähes yhtä luonnollista kuin lineaarisessakin tapauksessa. On helppo todeta, että virhetermien normaalisuutta koskevan oletuksen puitteissa regressioparametrien OLS- estimaattorit ovat samalla po. parametrien ML- estimaattoreita. Mallin (1.5) mukainen, havaintojen $y_1, \dots, y_n$ määräämä likelihood- funktio on nimittäin muotoa

$$L_{y_1, \dots, y_n | X_1, \dots, X_n}(\beta, \sigma^2) = \prod_{t=1}^n \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma}} e^{-\frac{1}{2\sigma^2}(y_t - g(X_t, \beta))^2} \quad (1.16)$$

$$= (2\pi)^{-\frac{n}{2}} \cdot (\sigma^2)^{-\frac{n}{2}} \cdot e^{-\frac{1}{2\sigma^2}Q(\beta)}$$

jossa

$$Q(\beta) = \sum_{t=1}^n (y_t - g(X_t, \beta))^2 \quad .$$

Neliösumman $Q(\beta)$ minimointi β :n suhteen johtaa siis likelihood- funktion (1.16) maksimointiin, joten β :n OLS- estimaattori on samalla myös ML- estimaattori. ■

1.3 Vuorovaikutussuhteiden kuvaamiseen liittyvät ongelmat

Eräänlaisena johdantona moniyhtälömallien problematiikkaan tarkastellaan tietyn (hypoteettisen) hyödykkeen kysynnän ja tarjonnan samanaikaista mallittamista. Merkitään q_t^S :llä tarjonnan logaritmia periodilla t , q_t^D :llä kysynnän ja p_t :llä hinnan logaritmia periodilla t . Ajatellaan, että kysyntä määräytyy hintojen ja tarjonta hintojen ja mahdollisten muiden tekijöiden (mm. tuotantokustannusten) X_t perusteella seuraavasti:

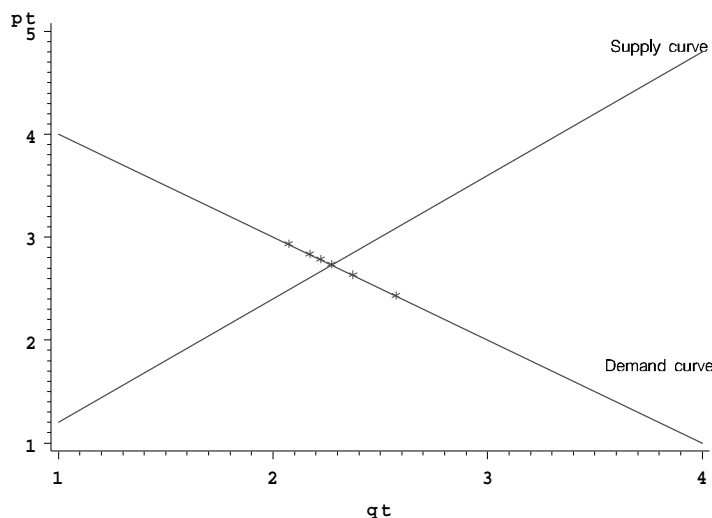
$$\begin{cases} q_t^S = \gamma_{11}p_t + \beta_{11} + \beta'_{12}X_t \\ q_t^D = \gamma_{21}p_t + \beta_{21} \end{cases} \quad (1.17)$$

(Asian yksinkertaistamiseksi tarkastellaan deterministisiä malleja, joista kysyntään ja tarjontaan sisältyvien stokastisten komponenttien kuvaus on jätetty kokonaan pois.)

Jos ajatellaan, että kysyntä ja tarjonta olisivat tasapainossa, olisi

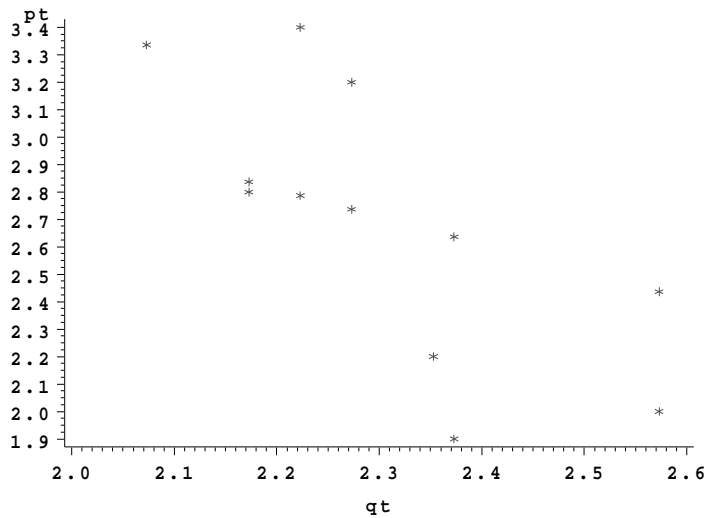
$$q_t^S = q_t^D \quad (1.18)$$

Yhtälöt (1.17) ja (1.18) muodostavat eräänlaisen systeemikuvauksen muuttujien $q_t = q_t^S = q_t^D$ ja p_t vuorovaikutuksista, kun taas X_t - muuttujien ajatellaan määräytyvän systeemin ulkopuolella, ts. niitä pidetään *eksogeenisina*. (Mikäli olisi voimassa hintasäännöstely, voitaisiin p_t :täkin ehkä pitää eksogeenisena.)

Koska kysyntäkäyrä pysyy paikallaan, se voidaan löytää seuraamalla tasapainopisteen liikkeitä eri X_t :n arvoilla. Se sijaan tarjontakäyrän kulmasta kysyntäkäyrään nähden ei saada lainkaan informaatiota, koska havaitut tasapainopisteet aina sijaitsevat kysyntäkäyrällä. Jopa deterministisen systeemin yhteydessä voi siis syntyä identifioituvuusongelmia! ■

Välihuomautus 1.5: Jos mallin (1.7) yhtälöihin liitettäisiin myös stokastiset virhetermit, saattaisi $(p_t \ q_t)'$ -havaintojen plottauskuvio olla seuraavan näköinen:

Tällöin voisi tulla mieleen ajatus ”selittää” toisaalta p_t :tä q_t :llä ja toisaalta q_t :tä p_t :llä, jolloin OLS antaisi *kaksi* eri sovitesuoraa. Näitä ei kuitenkaan missään nimessä pidä ruveta tulkitsemaan kysyntä- ja tarjontasuoriksi, sillä edellä esitetyn mukaisesti havainnot eivät sisällä *lainkaan* informaatiota tarjontasuoran kulmakertoimesta. Kyseessä on vain OLS- menetelmän *tekninen* ominaisuus, eikä *kummallakaan* estimoidulla suoralla itse asiassa ole tulkinnallista merkitystä. ■

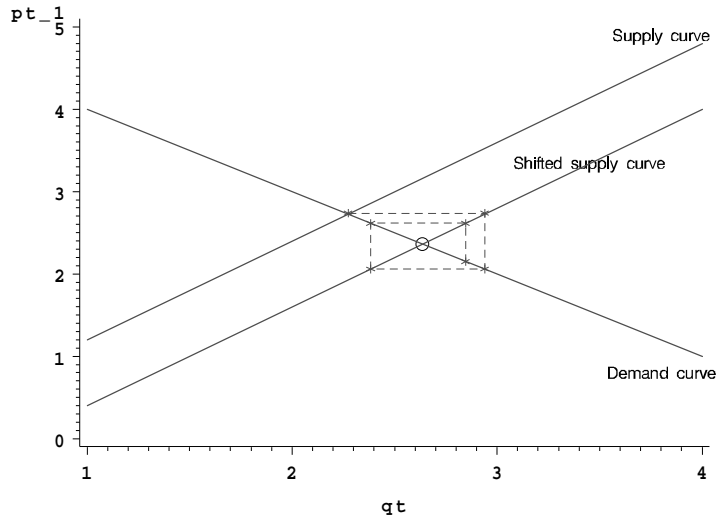
Mikäli mallia (1.17) muutettaisiin siten, että tarjonnan ajateltaisiin reagoivan hintojen muutoksiin yhden aikayksikön viiveellä, päädyttäisiin malliin

$$\begin{cases} q_t^S = \gamma_{11}p_{t-1} + \beta_{11} + \beta'_{12}X_t \\ q_t^D = \gamma_{21}p_t + \beta_{21} \\ q_t = q_t^S = q_t^D \end{cases} \quad (1.19)$$

Tämän mallin osalta voidaan todeta, että vaikka $(p_t \ q_t)'$ - pisteet edelleenkin sijaitsevat kysyntäsuoralla täyttämättä aidosti kaksiulotteista tasoa, eivät $(p_{t-1} \ q_t)'$ - pisteet enää pysykään tällä suoralla.

Ajatellaan nyt, että hetkellä t_0 eksogeenisissa tekijöissä X_t tapahtuisi muutos, mutta että ne sen jälkeen pysyisivät vakioina. Tällöin systeemin (1.19) mukainen ura $(p_{t-1} \quad q_t)'$ - tasossa näyttäisi seuraavalta:

Hetken t_0 jälkeen havaitut pisteet sijaitsevat siis uudella tarjontasuoralla S' ja po. suoran paikka identifioituu $(p_{t-1} \quad q_t)'$ - pisteiden ”seittimäisen” liikkeen ansiosta. Iteraation edetessä tasapainopiste $\circ$ estimoituu yhä tarkemmin. Pisteitä $\circ$ ja $*$ vertailemalla voidaan toisaalta identifioida myös kysyntäsuoran D sijainti. Dynamiikan huomioon ottaminen ratkaisi siis tässä tapauksessa identifioituvuusongelman, mutta on huomattava, että mallin (1.19) realistisuus riippuu oleellisesti havaintovälin pituudesta. Malliin (1.17) sen sijaan sisältyi identifioituvuusongelmia nimenomaan *havaintovälin puitteissa* ilmenevän vuorovaikutuksen osalta.

2 LIKELIHOOD- FUNKTION PERUSTUVA ESTIMOINTI JA HYPOTEESIEN TESTAAMINEN

2.1 ML- estimaattoreiden asymptoottiset ominaisuudet

Ajatellaan aluksi, että havainnot $Y_1, \dots, Y_n$ olisivat toisistaan riippumattomia ja noudattaisivat yhteistä, identifioituvaa jakaumaperheeseen $\mathcal{F} = \{F^{(\theta)} \mid \theta \in \Theta\}$, $\Theta \subseteq \mathcal{R}^p$ kuuluvaa jakaumaa. Merkitään θ_0 :lla sitä parametriarvoa, johon liittyvästä jakaumasta havainnot ajatellaan saaduksi, ja tarkastellaan funktiota

$$h(\theta) = E^{(\theta_0)} \log L_{Y_i}(\theta) \quad , \quad \theta \in \Theta \quad . \quad (2.1)$$

Ns. Jensenin epäyhtälön mukaan

$$-E^{(\theta_o)} \log \frac{L_{Y_i}(\theta)}{L_{Y_i}(\theta_o)} \geq -\log E^{(\theta_o)} \frac{L_{Y_i}(\theta)}{L_{Y_i}(\theta_o)} = 0 \quad ,$$

ts.

$$h(\theta) = E^{(\theta_o)} \log L_{Y_i}(\theta) \leq E^{(\theta_o)} \log L_{Y_i}(\theta_o) = h(\theta_o) \quad (2.2)$$

olipa $\theta \in \Theta$ mikä tahansa. Log-likelihood- funktion ”odotusarvopinta” $h(\theta)$ saa siis maksiminsa ”oikean” parametriarvon θ_o kohdalla. Koska malliperheen parametrit oletettiin identifioituviksi, on $h(\theta) \neq h(\theta_o)$ kaikilla $\theta \neq \theta_o$, joten kyseessä on samalla aito maksimi.

Koska toisaalta suurten lukujen lain nojalla

$$\frac{1}{n} \log L_{Y_1, \dots, Y_n}(\theta) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log L_{Y_i}(\theta) \xrightarrow{p} h(\theta) \quad \text{kun} \quad n \longrightarrow \infty \quad ,$$

nähdään, että $\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \log L_{Y_i}(\theta)$:n maksimipiste $\hat{\theta}_n$ lähestyy n :n kasvaessa $h(\theta)$:n maksimipistettä θ_o , kunhan funktio h vain on jatkuva. On siis todettu, että n :n kasvaessa

$$\hat{\theta}_n \xrightarrow{p} \theta_o \quad (2.3)$$

ts. että ML- estimaattori $\hat{\theta}_n$ on tarkentuva.

Määritelmä 2.1: Oletetaan, että havaintojen $Y_1, \dots, Y_n$ määräämä log-likelihood-funktio

$$l_{Y_1, \dots, Y_n}(\theta) = \log L_{Y_1, \dots, Y_n}(\theta)$$

on parametrien $\theta \in \mathcal{R}^p$ suhteen jatkuvasti derivoituva ja että derivaattojen kovarianssimatriisit

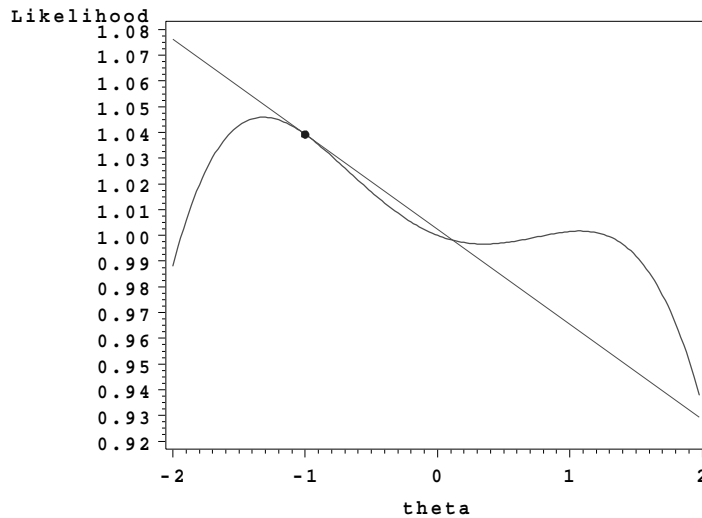
$$\mathcal{I}(\theta) = \text{cov}(Dl_{Y_1, \dots, Y_n}(\theta)') \quad (2.4)$$

ovat aina hyvin määriteltyjä. Tällöin matriisia $\mathcal{I}(\theta)$ kutsutaan *Fisherin informaatiomatriisiksi*. Po. matriisin nimi johtuu siitä, että sen elementtien voidaan ajatella tietyllä tavalla mittaavan havaintoihin sisältyvän, eri θ :n komponentteja koskevan informaation määrää. ■

Huomautus 2.1: Merkitään koko havaintoaineistoa lyhyesti merkinnällä $Y = (Y_1 \dots Y_n)'$. Ajatellaan aluksi, että $p = 1$, ts. että $\Theta \subseteq \mathcal{R}^1$. Tyypillisen likelihood- funktion käyttäytymistä on tällöin helppo havainnollistaa graafisen

kuvaajan avulla:

$$L_Y(\theta)$$

”Naapurimallit” θ -parametroinnissa erottuvat toisistaan sitä paremmin, mitä suurempi on $|L'_Y(\theta)|$, ts. mitä jyrkempi $L_Y(\theta)$ -funktion tangenti po. pisteessä on. Periaatteessa voidaan ajatella erottuvuutta mitattavan $|\frac{d}{d\theta}g(L_Y(\theta))|^\alpha$ -tyyppisillä lausekkeilla. Erottuvuuden odotusarvo voidaan puolestaan tulkita informaatiomitaksi, joka kertoo, kuinka paljon θ :aa koskevaa informaatiota havaintoihin *keskimäärin* sisältyy. Tuntuu luonnolliselta vaatia informaatiomitan toimivan niin, että toisistaan riippumattomat havaintomateriaalit kantaisivat yhdessä informaatiota osainformaatioiden summan verran. Tämä toivomus johtaa valintaan

$$g(x) = \log x \quad \text{ja} \quad \alpha = 2 \quad .$$

Koska toisaalta $ED \log L_Y(\theta) \equiv 0$, saadaan informaatiomitaksi siis

$$\mathcal{I}(\theta) = E \left| \frac{d}{d\theta} \log L_Y(\theta) \right|^2 = \text{var}(D \log L_Y(\theta)) \quad .$$

Vastaavasti useamman parametrin tapauksessa ($p > 1$) on luontevaa määritellä keskimääräinen informaatio kaavalla (2.4). ■

Huomautus 2.2: Jos $\log L_Y(\theta)$ on kolmasti jatkuvasti differentioituva, voidaan osoittaa, että informaatiomatriisi voidaan laskea myös kaavasta

$$\mathcal{I}(\theta) = -ED^2 \log L_Y(\theta) \tag{2.5}$$

Lause 2.1: Oletetaan, että θ :n estimaattori $T = T(Y_1, \dots, Y_n)$ on harhaton, ts $E^{(\theta)}T \equiv \theta$. Jos $\log L_Y(\theta)$ on kolmasti jatkuvasti differentioituva θ :n suhteen, on

$$\text{cov}(T) - \mathcal{I}(\theta)^{-1} \succeq 0 \quad (2.6)$$

■

Huomautus 2.3: On melko luonnollista, että käytettävissä oleviin havaintoihin sisältyvän informaation määrä ratkaisee, kuinka tarkasti θ :aa voidaan po. havaintojen avulla estimoida. Huomattakoon, että jos havainnot $Y_1, \dots, Y_n$ ovat toisistaan riippumattomia ja identtisesti jakautuneita ($Y_i \sim i.i.d.$), on

$$\mathcal{I}(\theta) = n\mathcal{I}_1(\theta)$$

jossa $\mathcal{I}_1(\theta)$ tarkoittaa yksittäiseen havaintoon liittyvän informaation määrää. ■

Lause 2.2: Jos $Y_i \sim i.i.d.$, jos havaintojen määräämä likelihood- funktio on kolmasti jatkuvasti differentioituva, jos θ_o on Θ :n sisäpiste ja jos $\mathcal{I}(\theta_o)$ on epäsingulaarinen, on θ :n ML- estimaattorin $\hat{\theta}_n$ asymptoottinen otantajakauma normaalinen,

$$\sqrt{n}(\hat{\theta}_n - \theta_o) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, \mathcal{I}_1(\theta_o)^{-1}) \quad (2.7)$$

Sama asia voidaan kirjoittaa myös matemaattisesti epätäsmällisempään muotoon

$$\hat{\theta}_n \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(\theta_o, \mathcal{I}(\theta_o)^{-1}) \quad (2.8)$$

■

Huomautus 2.4: Sama asymptoottinen jakaumatulos pätee melko yleisesti myös toisistaan riippuvien ja jakaumiltaan vaihtelevien havaintojen tapauksessa.

Mikäli informaatiomatriisin $\mathcal{I}(\theta)$ muodon analyttinen määrittäminen on ylivoimaista, voidaan $\mathcal{I}(\theta)$ tarvittaessa korvata havaitulla $-D^2 \log L_Y(\hat{\theta}_n)$:n arvolla. Mikäli $Y_i \sim i.i.d.$, voidaan $\mathcal{I}(\theta)$:n estimaattorina käyttää myös ns. *ulkotuloestimaattoria* $\sum_{i=1}^n D \log L_{Y_i}(\hat{\theta}_n)' D \log L_{Y_i}(\hat{\theta}_n)$. ■

Seurauslause 2.1: Mikäli lauseen 2.2 oletukset pitävät paikkansa ja $G : \Theta \rightarrow \mathcal{R}^r$ on jokin θ :n differentioituva funktio, on myös $G(\hat{\theta}_n)$:n asymptoottinen otantajakauma normaalin, sillä

$$G(\hat{\theta}_n) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_r(G(\theta_o) , DG(\theta_o) \mathcal{I}(\theta_o)^{-1} DG(\theta_o)') \quad (2.9)$$

■

2.2 Parametristen hypoteesien testaaminen

Ajatellaan, että yleishypoteesin

H : ”Havainnot $Y = (Y_1 \dots Y_n)'$ on saatu jostakin malliperheen $\mathcal{F} = \{F_Y^{(\theta)} \mid \theta \in \Theta\}$ ($\Theta \subseteq \mathcal{R}^p$) jakaumasta”

puiteissa tutkittava nollahypoteesi

H_o : ”Havainnot $Y = (Y_1 \dots Y_n)'$ on saatu jostakin malliperheen $\mathcal{F}_o = \{F_Y^{(\theta)} \mid \theta \in \Theta_o\}$ ($\Theta_o \subset \Theta$) jakaumasta”

on saatettu joko muotoon

$$\Theta_o = \{\theta(\psi) \mid \psi \in \Psi\} \subset \Theta \quad , \quad \dim(\Psi) = \dim(\Theta_o) = p - r < p = \dim(\Theta)$$

tai muotoon

$$\Theta_o = \{\theta \mid G(\theta) = 0 \in \mathcal{R}^r\} \quad .$$

Likelihood- funktion maksimia

$$\max_{\theta \in \Theta_o} L_Y(\theta) = \max_{G(\theta)=0} L_Y(\theta) = \max_{\psi \in \Psi} L_Y(\theta(\psi))$$

voidaan pitää mittana, joka kertoo, *kuinka paljon tukea aineisto Y antaa hypoteesille H_o .*

Vastaavasti maksimi

$$\max_{\theta \in \Theta} L_Y(\theta) = L_Y(\hat{\theta}_n)$$

kertoo, kuinka paljon tukea aineisto Y antaa yleishypoteesille H .

Tuntuu kohtuulliselta katsoa aineiston olevan ristiriidassa H_o :n kanssa, jos suhde

$$\Lambda_Y = \frac{\max_{\theta \in \Theta_o} L_Y(\theta)}{\max_{\theta \in \Theta} L_Y(\theta)} \quad (2.10)$$

on kovin pieni. Suuretta (2.10) sanotaan *LR- testisuureksi* ja siihen perustuvat ”kriittiset alueet” ovat tietenkin muotoa

$$\{\Lambda_Y \leq c\} \quad .$$

Mikäli Λ_Y :n tarkkaa otantajakaumaa ei pystytä selvittämään, voidaan testin p -arvojen laskemisessa käyttää hyväksi seuraavaa asympotoottista tulosta:

Lause 2.3: Mikäli havaintoaineiston määräämä likelihood- funktio toteuttaa lauseen 2.2 oletukset kaikilla $\theta \in \Theta_o$, pätee LR- testisuurelle n :n kasvaessa tulos

$$-2 \log \Lambda_Y \underset{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2 \quad (2.11)$$

■

Toinen, yhtä luonnollinen H_o :n testausmahdollisuus perustuu $G(\hat{\theta}_n)$:n ja origon väliseen etäisyyteen. Tähän ajatukseen perustuvia testejä kutsutaan *Wald-testeiksi*.

Lause 2.4: Mikäli havaintoaineiston määräämä likelihood- funktio toteuttaa lauseen 2.2 oletukset kaikilla $\theta \in \Theta_o$ ja mikäli G on kaikkialla differentioituva, on apulauseen 2.1 mukaan

$$W_n = (G(\hat{\theta}_n) - G(\theta_o))' [DG(\hat{\theta}_n) \mathcal{I}(\hat{\theta}_n)^{-1} DG(\hat{\theta}_n)']^{-1} (G(\hat{\theta}_n) - G(\theta_o)) \underset{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2 \quad (2.12)$$

■

Esimerkki 2.1: Tarkastellaan epälineaarisia regressiomalleja (1.5)

$$y_t = g(X_t, \beta) + \varepsilon_t \quad ,$$

$\varepsilon_t \perp\!\!\!\perp X_t$, $\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$, $t = 1, \dots, n$, $\beta = (\beta_1 \dots \beta_m)'$, $\theta = (\beta' \ \sigma^2)'$. joista esimerkkeinä johdantoluvussa mainittiin ns. CES- ja Cobb-Douglas- tuotantofunktio mallit. Mallin (1.5) puitteissa

$$\log L_{y_t|X_t}(\beta, \sigma^2) \simeq -\frac{1}{2} \log \sigma^2 - \frac{1}{2\sigma^2} (y_t - g(X_t, \beta))^2 \quad , \quad (2.13)$$

joten

$$D_\beta \log L_{y_t|X_t}(\beta, \sigma^2)' = \frac{1}{\sigma^2} \varepsilon_t Dg(X_t, \beta)'$$

ja

$$\frac{d}{d\sigma^2} \log L_{y_t|X_t}(\beta, \sigma^2) = -\frac{1}{2\sigma^2} + \frac{1}{2\sigma^4} \varepsilon_t^2 \quad .$$

Hvaintoon t liittyväksi informaatiomatriisiksi saadaan

$$\mathcal{I}_t(\beta, \sigma^2) = \begin{pmatrix} \frac{1}{\sigma^2} Dg(X_t, \beta)' Dg(X_t, \beta) & 0 \\ 0 & \frac{1}{2\sigma^4} \end{pmatrix} \quad . \quad (2.14)$$

Vaikka informaation määrä havainnoittain siis vaihtelee, ovat lauseiden 2.2 ja 2.3 tulokset silti edelleen voimassa, kunhan informaatiiovirta ei jossain vaiheessa kokonaan tyrehy.

Kuten huomautuksessa 1.4 todettiin, on *koko* havaintoaineiston määräämä likelihood- funktio muotoa (1.16) ja β :n ML- estimaattori on samalla OLS- estimaattori, joka minimoi neliösumman $Q(\beta)$. Lisäksi nähdään, että

$$\hat{\sigma}^2 = \frac{1}{n} \sum (Y_t - g(X_t, \hat{\beta}))^2 \quad .$$

Lauseen 2.2 tuloksesta voidaan päätellä, että

$$\hat{\beta} \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(\beta, \sigma^2(D'_\beta D_\beta)^{-1}) \quad (2.15)$$

jossa on merkitty

$$D_\beta = \begin{pmatrix} Dg(X_1, \beta) \\ \vdots \\ Dg(X_n, \beta) \end{pmatrix} \quad .$$

Ajatellaan nyt, että halutaan testata β :aa koskevia rajoitteita

$$H_o: \quad G(\beta) = (g_1(\beta) \quad \dots \quad g_r(\beta))' = 0 \quad .$$

Merkitään näiden rajoitteiden vallitessa estimoitua β :aa symbolilla $\hat{\beta}_R$ ja vastaavaa virhevarianssiestimaattoria symbolilla $\hat{\sigma}_R^2$.

Koska

$$\max_{\beta, \sigma^2} L_{Y|X}(\beta, \sigma^2) = \left(\frac{1}{2\pi\hat{\sigma}^2} \right)^{\frac{n}{2}} e^{-\frac{n}{2}} \quad ,$$

on

$$\begin{aligned} -2 \log \Lambda_{Y|X} &= n \log \left(\frac{\hat{\sigma}_R^2}{\hat{\sigma}^2} \right) \\ &= n \log \left(\frac{Q(\hat{\beta}_R)}{Q(\hat{\beta})} \right) \quad (2.16) \\ &\stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2 \end{aligned}$$

jossa r tarkoittaa rajoitteiden lukumäärää.

Ajatellaan nyt hetkeksi, että rajoitteet $G(\beta) = 0$ olisivat lineaarisia. Koska $\log(1+x) \approx x$ kun $|x|$ on pieni, saadaan kaavasta (2.16) myös approksimaatio

$$\begin{aligned}
 -2 \log \Lambda_{Y|X} &\approx n \frac{Q(\hat{\beta}_R) - Q(\hat{\beta})}{Q(\hat{\beta})} \\
 &\stackrel{\text{asympt.}}{=} r \frac{\frac{1}{r}(Q(\hat{\beta}_R) - Q(\hat{\beta}))}{\frac{1}{n-m}Q(\hat{\beta})} \\
 &= r F_{r,n-m} \quad ,
 \end{aligned} \tag{2.17}$$

jossa $F_{r,n-m}$ on konstruoitu täsmälleen samalla periaatteella kuin lineaaristen mallien yhteydessä yleisesti käytetty, vastaavaa rajoitetta testaavaa F -testisuure. Huomataan siis, että lineaarisiin ja epälineaarisiin regressiomalleihin liittyvillä tarkasteluilla on suhteellisen vähän eroa keskenään! Vain OLS-estimaattien numeerinen laskeminen on epälineaaristen mallien osalta hivenen hankalampaa.

(Esimerkkeinä regressioparametreja koskevien rajoitteiden realistisuuden testaamisesta ajateltakoon ns. vakioskaalatuottohypoteesia CES-mallin (1.13) puitteissa

$$H_o : \beta_4 = 1$$

tai Cobb-Douglas-mallin (1.14) puitteissa

$$H_o : \gamma_1 + \gamma_2 = 1 \quad .)$$

■

2.3 Likelihood- funktion numeerinen optimointi

Kaikkein yksinkertaisimpia tilanteita lukuun ottamatta on ns. likelihood-yhtälöiden

$$D \log L_Y(\theta)' = 0$$

analyttinen ratkaiseminen yleensä mahdotonta. Tällöin on pakko tyytyä log-likelihood-funktion $l_Y(\theta) = \log L_Y(\theta)$ iteratiivisiin maksimointialgoritmeihin, joista useimmat perustuvat toisen asteen Taylor-kehitelmiin

$$l_Y(\theta) = l_Y(\theta^*) + D l_Y(\theta^*)(\theta - \theta^*) + \frac{1}{2!}(\theta - \theta^*)' D^2 l_Y(\theta^*)(\theta - \theta^*) + \|\theta - \theta^*\| o(\|\theta - \theta^*\|) \quad , \tag{2.18}$$

jossa θ^* tarkoittaa kehityspistettä. Yhtälöstä (2.18) nähdään heti, että θ^* voi olla $l_Y(\theta)$:n maksimipiste vain, jos ehdot $D l_Y(\theta^*) = 0$ ja $-D^2 l_Y(\theta^*) \succ 0$ ovat täytetyt.

Kehitelmään (2.18) perustuvista maksimointialgoritmeista vanhin on ns. *Newton-Raphson*- algoritmi, jossa iterointi aloitetaan valitusta alkupisteestä $\theta^{(o)}$ ja approksimoidaan sitten $l_Y(\theta)$ - funktiota kehitelmän (2.18) mukaisella toisen asteen approksimaatiolla. Jos $-D^2l_Y(\theta^{(o)}) \succ 0$, vastaa po. toisen asteen approksimaatio $l_Y(\theta)$ - funktion kuvaaja” pintaa” pisteessä $\theta^{(o)}$ sivuavaa elliptistä parabolodia. Siirrytään seuraavaksi tämän paraboloidin huipulle ja merkitään tätä pistettä symbolilla $\theta^{(1)}$. On helppo todeta, että tällöin

$$\theta^{(1)} = \theta^{(o)} - \left[D^2l_Y(\theta^{(o)}) \right]^{-1} D l_Y(\theta^{(o)})' \quad .$$

Valitaan sitten $\theta^{(1)}$ uudeksi kehityspisteeksi ja jatketaan iterointia saman periaatteen mukaan, ts. askelluskaavoja

$$\theta^{(i)} = \theta^{(i-1)} - \left[D^2l_Y(\theta^{(i-1)}) \right]^{-1} D l_Y(\theta^{(i-1)})' \quad i = 1, 2, 3, \dots \quad (2.19)$$

noudattaen. Kun jono $\{\theta^{(i)}\}$ on konvergoinut, ts. kun $\|\theta^{(i)} - \theta^{(i-1)}\|$ on (halutulla tarkuudella) $= 0$, on ilmeisesti $D l_Y(\theta^{(i)})' = 0$, joten maksimi on löytynyt, mikäli lisäksi $D^2l_Y(\theta^{(i)}) \prec 0$.

Newton-Raphson- algoritmilla on kuitenkin seuraavat varjopuolet:

- Hessin matriisi $D^2l_Y(\theta)$ mielivaltaisella θ :n arvolla ei välttämättä ole definiitti.
- Pitkät askeleet $\theta^{(i-1)} \rightarrow \theta^{(i)}$ voivat johtaa algoritmin täysin harhapoluille, sillä toisen asteen paraboloidiapproksimaatio (2.18) voi tällöin olla hyvin epätarkka.
- Hessin matriisin $D^2l_Y(\theta)$ laskeminen numeerisesti on usein erittäin työlästä, joten Newton-Raphson- algoritmia kannattaa käyttää lähinnä vain sellaisissa tilanteissa, joissa $D^2l_Y(\theta)$ hallitaan analyttisesti.

Ensimmäinen ja kolmas haitta voidaan eliminoida korvaamalla $-D^2l_Y(\theta)$ vastaavalla *informaatiomatriisilla* $\mathcal{I}(\theta)$ askelluskaavassa (2.19), sillä informaatiomatriisi on score- vektorin kovarianssimatriisina aina ei-negatiivisesti definiitti. Tällöin askelluskaavaksi saadaan

$$\theta^{(i)} = \theta^{(i-1)} + \mathcal{I}(\theta^{(i-1)})^{-1} D l_Y(\theta^{(i-1)})' \quad i = 1, 2, 3, \dots \quad (2.20)$$

Näin syntynyttä optimointialgoritmia sanotaan *likelihood scoring*- algoritmiksi. Sen käyttö edellyttää tietenkin, että informaatiomatriisi $\mathcal{I}(\theta)$ pystytään analyttisesti laskemaan.

Jos toisaalta informaatiomatriisi korvataan ulkotuloestimaattorillaan huomautuksen 2.4 mukaisesti, päädytään askelluskaavoihin

$$\theta^{(i)} = \theta^{(i-1)} + \left[\sum_{i=1}^n D \log L_{Y_i}(\theta^{(i-1)})' D \log L_{Y_i}(\theta^{(i-1)}) \right]^{-1} D l_Y(\theta^{(i-1)})' \quad (2.21)$$

$$i = 1, 2, 3, \dots$$

Näin syntynyttä algoritmia kutsutaan *BHHH- algoritmiksi* (Berndt-Hall-Hall-Hausman- algoritmiksi). Koska askelluskaavoissa tarvitaan ainoastaan havainnoittaisia score- vektoreita, on BHHH- algoritmi yleensä erityisen helppo implementoida.

Esimerkki 2.1: (jatkoa)

Tarkastellaan epälineaarista regressiomallia

$$y_t = g(X_t, \beta) + \varepsilon_t \quad , \quad (2.22)$$

$\varepsilon_t \perp\!\!\!\perp X_t$, $\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$, $t = 1, \dots, n$, $\beta = (\beta_1 \dots \beta_m)'$, $\theta = (\beta' \sigma^2)'$. Aikaisempien tarkastelujen mukaisesti ML- estimaattori $\hat{\beta}$ minimoi samalla neliösumman $Q(\beta) = \sum_{t=1}^n (y_t - g(X_t, \beta))^2$ ja $\hat{\beta}$:n asympotoottinen otantajakauma on muotoa

$$\hat{\beta} \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(\beta, \mathcal{I}(\beta)^{-1})$$

jossa $\mathcal{I}(\beta) = \frac{1}{\sigma^2} D'_\beta D_\beta$ ja

$$D_\beta = \begin{pmatrix} D g(X_1, \beta) \\ \vdots \\ D g(X_n, \beta) \end{pmatrix} \quad . \quad (2.23)$$

Toisaalta

$$D_\beta \log L_{Y_t|X_t}(\theta)' = \frac{1}{\sigma^2} e_t(\beta) D g(X_t, \beta) \quad \text{ja}$$

$$D_\beta^2 \log L_{Y_t|X_t}(\theta) = -\frac{1}{\sigma^2} D g(X_t, \beta)' D g(X_t, \beta) + \frac{1}{\sigma^2} e_t(\beta) D^2 g(X_t, \beta) \quad ,$$

jossa $e_t(\beta) = y_t - g(X_t, \beta)$. Tästä nähdään, että Newton-Raphson- algoritmista tarvittavien Hessin matriisien laskeminen olisi melko hankalaa, kun taas likelihood scoring- algoritmista tarvittavat informaatiomatriisit saadaan yksinkertaisemmin muodosta

$$\begin{aligned} \mathcal{I}(\beta) &= \sum_{t=1}^n -E D_\beta^2 \log L_{Y_t|X_t}(\theta) \\ &= \frac{1}{\sigma^2} \sum_{t=1}^n D g(X_t, \beta)' D g(X_t, \beta) = \frac{1}{\sigma^2} D'_\beta D_\beta \quad . \end{aligned}$$

Koska informaatiomatriisi $\mathcal{I}(\theta) = \begin{pmatrix} \mathcal{I}(\beta) & 0 \\ 0 & \frac{n}{2\sigma^4} \end{pmatrix}$ on blokkidiagonaalinen, saavat scoring- algoritmin askelluskaavat (2.20) β :n osalta muodon

$$\begin{aligned} \beta^{(j)} &= \beta^{(j-1)} + \mathcal{I}(\beta^{(j-1)})^{-1} \sum_{t=1}^n D_{\beta} \log L_{Y_t|X_t}(\beta^{(j-1)})' \\ &= \beta^{(j-1)} + [D'_{\beta^{(j-1)}} D_{\beta^{(j-1)}}]^{-1} D'_{\beta^{(j-1)}} E(\beta^{(j-1)}) \quad , \quad j = 1, 2, \dots \end{aligned} \quad (2.24)$$

jossa $E(\beta) = (e_1(\beta) \dots e_n(\beta))'$. Muodosta (2.24) nähdään heti, että scoring-proseduuri voidaan tulkita myös siten, että $\beta^{(j)}$ saadaan mallin (2.22) ”linearisoihtuun” versioon

$$y_t = g(X_t, \beta^{(j-1)}) + D g(X_t, \beta^{(j-1)}) (\beta - \beta^{(j-1)}) + \varepsilon_t \quad (2.25)$$

liittyvänä pienimmän neliösumman estimaattorina. ■

2.4 Kaksivaiheiset, ML- tekniikkaa jäljittelevät estimointimenetelmät

Lauseen 2.2 tulos perustuu oleellisesti luvulla $\frac{1}{\sqrt{n}}$ kerrotun log-likelihood- funktion gradienttivektorin (*score*- vektorin)

$$\frac{1}{\sqrt{n}} D l_Y(\theta) = \frac{1}{\sqrt{n}} \sum_{t=1}^n D l_{Y_t}(\theta)$$

asymptoottiseen normaalisuuteen, joka seuraa suoraan keskeisestä raja-arvolauseesta. Scoring- algoritmin askelluskaavaa (2.20) tarkasteltaessa tulee etsimättä mieleen, että yhden askeleen jälkeisen estimaatin $\theta^{(1)}$ stokastiset ominaisuudet määräytyvät score- vektorin $D l_Y(\theta^{(0)})$ perusteella, mikäli aloitusarvo $\theta^{(0)}$ pystytään valitsemaan *tarkentuvasti*. Tähän oivallukseen perustuen on helppo todistaa seuraava lause:

Lause 2.5: Mikäli score- algoritmin alkuarvo $\theta^{(0)}$ valitaan sellaisella alkuestimointimenetelmällä, että $\sqrt{n} (\theta^{(0)} - \theta)$ lähestyy jakaumaltaan hyvin määriteltyä rajajakaumaa, pätee tulos

$$\theta^{(1)} \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(\theta, \mathcal{I}(\theta)^{-1}) \quad (2.26)$$

Yhden askeleen jälkeen saadulla estimaattorilla on siis *samat* asympotoottiset ominaisuudet kuin varsinaisilla ML-estimaattoreilla (jotka saataisiin, jos iteraatiota jatkettaisiin loppuun saakka), kunhan alkuestimaatit $\theta^{(0)}$ täyttävät edellä mainitut ehdot!

Huomattakoon samalla, että iteraatiossa voidaan $\mathcal{I}(\theta^{(0)})$:n korvikkeena käyttää mitä tahansa matriisia $\mathcal{I}^*(\theta^{(0)})$, jolla on ominaisuus

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}^*(\theta^{(0)}) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}(\theta) \quad .$$

Esimerkki 2.2: Tarkastellaan lineaarista regressiomallia

$$y_t = \beta' X_t + \varepsilon_t \quad , \quad t = 1, \dots, n \quad , \quad \beta \in \mathcal{R}^m \quad , \quad (3.27)$$

jossa ε_t -virhetermisarja oletetaan *autokorreloituneeksi* ns. ARMA- rakenteen

$$\varepsilon_t = \phi_1 \varepsilon_{t-1} + \dots + \phi_p \varepsilon_{t-p} + \alpha_t - \theta_1 \alpha_{t-1} - \dots - \theta_q \alpha_{t-q} \quad , \quad \alpha_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad (2.28)$$

mukaisesti. Otetaan käyttöön lyhyet merkinnät

$$\psi = (\phi_1 \quad \dots \quad \phi_p \quad \theta_1 \quad \dots \quad \theta_q \quad \sigma^2)'$$

ja

$$\Sigma(\psi) = \text{cov}((\varepsilon_1 \quad \dots \quad \varepsilon_n)') \quad .$$

Tällöin

$$l_Y(\beta, \psi) \simeq -\frac{1}{2} \log \det \Sigma(\psi) - \frac{1}{2} (Y - X\beta)' \Sigma(\psi)^{-1} (Y - X\beta) \quad , \quad (2.29)$$

jossa

$$Y = (y_1 \quad \dots \quad y_n)' \quad \text{ja} \quad X = (X_1 \quad \dots \quad X_n)'$$

Funktion l_Y gradienttivektoriksi ja Hessin matriisiksi saadaan

$$D l_Y(\beta, \psi)' = \begin{pmatrix} X' \Sigma(\psi)^{-1} (Y - X\beta) \\ D_\psi l_Y(\beta, \psi)' \end{pmatrix}$$

ja

$$D^2 l_Y(\beta, \psi) = \begin{pmatrix} -X' \Sigma(\psi)^{-1} X & X' [D_\psi \Sigma(\psi)^{-1}] (Y - X\beta) \\ (Y - X\beta)' [D_\psi \Sigma(\psi)^{-1}] X & D_\psi^2 l_Y(\beta, \psi) \end{pmatrix} \quad .$$

Tästä on helppo nähdä, että koska

$$E(Y - X\beta) = 0 \quad ,$$

on informaatiomatriisi $\mathcal{I}(\beta, \psi) = E - D^2 l_Y(\beta, \psi)$ *blokkidiagonaalinen*.

Tästä puolestaan seuraa, että

$$\begin{aligned} \beta^{(1)} &= \beta^{(0)} + [X'\Sigma(\psi^{(0)})^{-1}X]^{-1}X'\Sigma(\psi^{(0)})^{-1}(Y - X\beta^{(0)}) \\ &= [X'\Sigma(\psi^{(0)})^{-1}X]^{-1}X'\Sigma(\psi^{(0)})^{-1}Y \\ &\stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(\beta, [X'\Sigma(\psi)^{-1}X]^{-1}) \quad . \end{aligned} \quad (2.30)$$

Estimaattori $\beta^{(1)}$ ei siis *riipu alkuarvoista* $\beta^{(0)}$ *lainkaan!* Se on samalla helppo tunnistaa ns. GLS- estimaattoriksi (yleistetyksi pienimmän neliösumman estimaattoriksi). Se on myös samalla *asymptoottisesti tehokas*, kunhan vain ψ :n alkuestimäätori $\psi^{(0)}$ on tarkentuva ($\sqrt{n}$ - tarkentuva). ■

2.5 LM-testit (score-testit)

Palataan tarkastelemaan luvussa 2.2 käsitellyä parametrusten hypoteesien testaongelmaa ja käytetään täsmälleen samoja merkintöjä kuin tuolloin. Oletetaan, että lauseen 2.2 oletukset ovat voimassa ja merkitään rajoitteiden $H_o: G(\theta) = 0$ puitteissa estimoitua ML-estimaattoria symbolilla $\hat{\theta}_n^{(R)}$. Kaikkien edellä esitettyjen lauseiden 2.2 , 2.3 ja 2.4 tulokset perustuvat siihen keskeiseen tulokseen, että lauseessa 2.2 esitetyin ehdoin

$$\frac{1}{\sqrt{n}} D l_Y(\theta) = \frac{1}{\sqrt{n}} \sum_{t=1}^n D l_{Y_t}(\theta) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p \left(0, \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \mathcal{I}(\theta) \right) .$$

Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, että samoin edellytyksin pätee myös seuraava tulos:

Lause 2.5: Mikäli havaintoaineiston määräämä likelihood- funktio toteuttaa lauseen 2.2 oletukset kaikilla $\theta \in \Theta_o$, pätee n :n kasvaessa tulos

$$LM_n = D \log L_Y(\hat{\theta}_n^{(R)}) \mathcal{I}(\hat{\theta}_n^{(R)})^{-1} D \log L_Y(\hat{\theta}_n^{(R)})' \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2 \quad (2.31)$$

Tällaista score-vektoriin $D \log L_Y(\hat{\theta}_n^{(R)})'$ perustuvaa testiä sanotaan *Lagrangen kertojatestiksi* (LM-testiksi) tai *score-testiksi*. Tämän periaatteen hyvänä puoleena on se, ettei testisuureen (2.31) laskeminen edellytä ”vapaa mallin” mukaisen ML-estimaattorin $\hat{\theta}_n$ muodostamista lainkaan. Tästä on usein valtavaa hyötyä erityisesti ns. mallidiagnostiikan yhteydessä, ts. silloin, kun tutkitaan jonkin aikaisemmassa mallissa tehdyn oletuksen realistisuutta havaintojen valossa. Mikäli tarkastelun kohteena oleva oletus jätetään tekemättä, saattaa mallin parametrien estimointi vaikeutua ratkaisevasti, kuten seuraava esimerkkikin osoittaa:

Esimerkki 2.3: Tarkastellaan esimerkin 2.2 tavoin lineaarista regressiomallia

$$y_t = \beta' X_t + \varepsilon_t \quad , \quad t = 1, \dots, n \quad ,$$

jossa virhetermien ε_t autokorrelaatioon pyritään varautumaan yksinkertaisimman mahdollisen mallin, ts. AR(1)-mallin

$$\varepsilon_t = \phi \varepsilon_{t-1} + \alpha_t \quad , \quad \alpha_t \sim NID(0, \sigma^2)$$

puitteissa. Voidaan helposti todeta, että tällöin $\text{corr}(\varepsilon_t, \varepsilon_{t-\nu}) = \rho(\nu) = \phi^\nu$, $\nu = 1, 2, \dots$, joten malli todella sallii eri ajankohtiin liittyvien virhetermien väliset korrelaatiot. Lisäksi parametri ϕ saa tulkinnan $\phi = \text{corr}(\varepsilon_t, \varepsilon_{t-1}) = \rho(1)$.

Testataan nyt hypoteesin $H_0 : \phi = 0$, ts. autokorreloimattomuushypoteesin realistisuutta. Merkitään kaikkien parametrien muodostamaa vektoria symbolilla $\theta = (\beta' \quad \sigma^2 \quad \phi)'$. Tällöin

$$\begin{aligned} \log L_{Y|X}(\theta) &= \sum_{t=2}^n \log L_{y_t|X_t, y_{t-1}, \dots, y_1, X_1}(\theta) \\ &= -\frac{n-1}{2} \log \left(\frac{1}{2\pi\sigma^2} \right) - \frac{1}{2\sigma^2} \sum_{t=2}^n [(y_t - \beta' X_t) - \phi(y_{t-1} - \beta' X_{t-1})]^2 \end{aligned}$$

ja $\hat{\beta}^{(R)} = \hat{\beta} = (X'X)^{-1}X'Y$ ja $\hat{\sigma}_{(R)}^2 = \hat{\sigma}^2 = \frac{1}{n}E'E = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n e_t^2$, jossa $E = Y - X\hat{\beta} = (e_1 \quad \dots \quad e_n)'$ tarkoittaa tavallisista pienimmän neliösumman jäännöstermeistä koostuvaa vektoria. Tästä seuraa, että $\hat{\theta}^{(R)} = (\hat{\beta}' \quad \hat{\sigma}^2 \quad 0)'$ ja että

$$\frac{\partial}{\partial \beta} \log L_{Y|X}(\hat{\theta}^{(R)}) = 0 \quad \text{ja} \quad \frac{\partial}{\partial \sigma^2} \log L_{Y|X}(\hat{\theta}^{(R)}) = 0 \quad .$$

Toisaalta

$$\frac{\partial}{\partial \phi} \log L_{Y|X}(\theta) = \frac{1}{\sigma^2} \sum_{t=2}^n (\varepsilon_t - \phi \varepsilon_{t-1}) \varepsilon_{t-1} \quad ,$$

joten

$$\frac{\partial}{\partial \phi} \log L_{Y|X}(\hat{\theta}^{(R)}) = \frac{1}{\hat{\sigma}^2} \sum_{t=2}^n e_t e_{t-1} = (n-1) \hat{\rho}(1)$$

ja

$$E \left[\frac{\partial^2}{\partial \phi^2} \log L_{Y|X}(\theta) \right] = -\frac{1}{\sigma^2} \sum_{t=2}^n E \varepsilon_{t-1}^2 = -(n-1) \quad .$$

Näin ollen

$$LM_n = (0 \quad 0 \quad (n-1)\widehat{\rho}(1)) \begin{pmatrix} \cdot & \cdot & 0 \\ \cdot & \cdot & 0 \\ 0 & 0 & (n-1) \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ (n-1)\widehat{\rho}(1) \end{pmatrix} = (n-1)\widehat{\rho}(1)^2 \quad .$$

LM-periaate (ja lause 2.5) kehottaa siis laskemaan vierekkäisten OLS-jäännöstermien välisen korrelaatiokertoimen $\widehat{\rho}(1)$ ja perustamaan autokorrelaottomuus-hypoteesia H_o koskevan testin tulokseen

$$(n-1)\widehat{\rho}(1)^2 \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_1^2 \quad \text{kun} \quad n \rightarrow \infty \quad .$$

■

2.6 Hausman-testit

Toinen mallidiagnostiikan kannalta erittäin käyttökelpoinen testausperiaate on ns. *Hausman*-periaate:

Käytetään edelleen samoja merkintöjä kuin luvussa 2.5. Ajatellaan, että $\widehat{\theta}_n^{(R)}$ olisi jokin θ :n H_o :n vallitessa *täystehokas* estimaattori (ei kuitenkaan välttämättä ML-estimaattori), joka toisaalta olisi *epäkonsistentti* aina, kun H_o ei päde. Ajatellaan lisäksi, että olisi käytettävissä myös θ :n estimaattori $\widehat{\theta}_n$ (ei välttämättä ML-estimaattori), joka olisi konsistentti koko yleismallin H puitteissa. Lisäksi oletetaan, että sekä $\widehat{\theta}_n^{(R)}$ että $\widehat{\theta}_n$ olisivat otantajakaumiltaan asymptoottisesti normaalisia,

$$\sqrt{n} \left(\widehat{\theta}_n^{(R)} - \theta \right) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, V_R) \tag{2.32}$$

$$\sqrt{n} \left(\widehat{\theta}_n - \theta \right) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, V) \quad ,$$

jossa V_R vastaa *Cramér-Raon alarajaa* (2.6). Tällöin tuntuisi varsin luonnolliselta perustaa H_o :n realistisuutta arvioiva testisuure erotukseen $\widehat{\theta}_n^{(R)} - \widehat{\theta}_n$, sillä

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\widehat{\theta}_n^{(R)} - \widehat{\theta}_n \right) \neq 0$$

aina, kun H_o ei päde. Jotta tätä ajatusta päästäisiin soveltamaan, on ensin vain selvitettävä $(\widehat{\theta}_n^{(R)} - \widehat{\theta}_n)$:n asymptoottinen kovarianssimatriisi ja asymptoottinen otantajakauma. Tässä tarkoituksessa todistetaan ensin seuraava apulause:

Apulause 2.1: Merkitään

$$C_n = \text{cov} \left(\sqrt{n} \left(\widehat{\theta}_n^{(R)} - \theta \right) , \sqrt{n} \left(\widehat{\theta}_n - \theta \right) \right) \quad .$$

Oletusten (2.32) vallitessa pätee

$$C = \lim_{n \rightarrow \infty} C_n = 0 \quad .$$

Todistus: Tehdään vastaoletus, että olisi $C \neq 0$. Tarkastellaan estimaattoreita

$$\tilde{\theta}_n^{(r)} = \hat{\theta}_n^{(R)} - r \cdot C_n (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n)$$

erilaisilla r :n arvoilla $r \in \mathcal{R}^1$. Tällöin

$$\sqrt{n}(\hat{\theta}_n^{(r)} - \theta) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, \tilde{V}_r) \quad ,$$

jossa

$$\tilde{V}_r = V_R - 2 \cdot r \cdot C_n C_n' + r^2 \cdot C_n \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \theta) \right) C_n' \quad .$$

Tarkastellaan funktiota $H(r) = \tilde{V}_r - V_R$, jolle siis pätee

$$H(0) = 0 \quad , \tag{2.33}$$

$$\frac{d}{dr} H(r) = -2 \cdot C_n C_n' + 2 \cdot r \cdot C_n \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \theta) \right) C_n' \quad , \tag{2.34}$$

$$\left[\frac{d}{dr} H(r) \right]_{r=0} = -2 \cdot C_n C_n' \leq 0 \quad . \tag{2.35}$$

Tuloksista (2.33), (2.34) ja (2.35) seuraa, että tehdyn vastahypoteesin puitteissa olisi aina olemassa jokin sellainen $r \neq 0$, että $H(r) < 0$, ts. $\tilde{V}_r < V_R$. Tämä ei ole mahdollista, koska $\hat{\theta}_n^{(R)}$:n piti olla täystehokas, ts. kovarianssimatriisin V_R piti olla ”pienin” mahdollinen. Tehty vastaoletus $C \neq 0$ on siis väärä. ■

Lause 2.6: Oletusten (2.32) ja H_o :n vallitessa

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n) \right) = V - V_R \quad ,$$

ja siis

$$n \cdot (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n)' [V - V_R]^{-1} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_p^2 \quad . \tag{2.36}$$

Todistus: Apulauseesta 2.1 seuraa välittömästi, että

$$V = \lim_{n \rightarrow \infty} \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n - \theta) \right) = \lim_{n \rightarrow \infty} \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \theta) \right) + \lim_{n \rightarrow \infty} \text{cov} \left(\sqrt{n} (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n) \right) \quad .$$

Estimaattoreiden $\hat{\theta}_n^{(R)}$ ja $\hat{\theta}_n$ asympotoottisen normalisuuden perusteella on siis

$$\sqrt{n} \cdot (\hat{\theta}_n^{(R)} - \hat{\theta}_n) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, V - V_R) \quad , \tag{2.37}$$

joten lauseen väite on todistettu. ■

3 LINEAARIIN REGRESSIOMALLEIHIN LIITTYVÄÄ MALLIDIAGNOSTIIKKA

3.1 Virhetermien autokorrelaation havaitseminen ja huomioon ottaminen

Tarkastellaan yksittäistä, muotoa (1.6) – (1.9) olevaa regressiomallia

$$y_t = \beta' X_t + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad .$$

Jos tavalla tai toisella käy ilmi, että ajatus ε_t -virhetermien välisestä korreloimattomuudesta on epärealistinen, halutaan yleensä silti pitää kiinni oletuksista

- 1° $E\varepsilon_t \equiv 0$ ja
- 2° $\{\varepsilon_t\}$ stationäärinen .

Esimerkissä 2.2 yo. mallia täydennettiin virhetermimallilla

$$\begin{aligned} \varepsilon_t &= \phi_1 \varepsilon_{t-1} + \dots + \phi_p \varepsilon_{t-p} + \alpha_t - \theta_1 \alpha_{t-1} - \dots - \theta_q \alpha_{t-q} \quad , \\ \alpha_t &\sim NID(0, \sigma^2) \quad , \quad \{\varepsilon_t\} \text{ stationäärinen} \end{aligned} \quad (3.1)$$

Tällaisia malleja kutsutaan ARMA- malleiksi ja niiden suosio perustuu siihen, että niiden avulla voidaan approksimoida melkein pä millaista stationääristä prosessia tahansa mielivaltaisen tarkasti melko vähin parametrein. Tästä syystä tuntuu luonnolliselta laajentaa mallia (1.6) – (1.9) muotoon (1.6) – (1.9) + (3.1), mikäli tarvetta virhetermien autokorrelaation sallimiseen ilmenee. Tarkastellaan nyt mallin (1.6) – (1.9) realistisuuden testaamista laajennuksen (1.6) – (1.9) + (3.1) puitteissa. Merkitään mallin (1.6) – (1.9) OLS- jäännöstermivektoria aikaisempaan tapaan symbolilla

$$E = (e_1 \quad \dots \quad e_n)' = Y - X\hat{\beta} = (I - P_X)Y \quad .$$

Määritelmä 3.1: Jäännöstermeistä lasketuksi *von Neumannin suhteeksi* sanotaan lauseketta

$$d = \frac{\sum_{t=2}^n (e_t - e_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^n e_t^2} \quad . \quad (3.2)$$

(Suuretta d kutsutaan usein myös Durbin-Watson- testisuureeksi.) ■

Määritelmä 3.2: Jäännöstermien *autokorrelaatiofunktio*ksi sanotaan lukujonoa

$$r_e(\nu) = \frac{\frac{1}{n-\nu} \sum_{t=1}^{n-\nu} e_t e_{t+\nu}}{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n e_t^2} \quad \nu = 1, 2, \dots, n-1 \quad . \quad (3.3)$$

■

Määritelmä 3.3: Virhetermien $\{\varepsilon_t\}$ *autokorrelaatiofunktio*ksi sanotaan lukujonoa

$$\rho_\varepsilon(\nu) = \text{corr}(\varepsilon_t, \varepsilon_{t+\nu}) \quad \nu = 1, 2, \dots \quad . \quad (3.4)$$

■

Alkuperäinen perusmalli (1.6)–(1.9) voidaan nyt laajennuksen (1.6)–(1.9) + (3.1) puitteissa muotoilla esim. hypoteesin

$$H_o: \quad \rho_\varepsilon(\nu) = 0 \quad \text{kaikilla} \quad \nu = 1, 2, \dots \quad . \quad (3.5)$$

muotoon. Ennen vanhaan hypoteesin testaamiseen käytettiin varsin yleisesti ns. *Durbin-Watson-* testiä, jossa testisuurena käytettiin von Neumannin suhdetta (3.2). Kuten huomataan, on testisuure tulkittavissa kahden jäännöstermivektoriin E liittyvän neliömuodon osamääränä. Tuloksen (1.12)

$$E \sim N_n(0, \sigma^2(I - P_X))$$

mukaan E :n jakauma siis riippuu H_o :n vallitessa selittäjämatrisista X . Näin ollen on selvää, että myös d :n otantajakauma riippuu X :stä. On olemassa laskennallisia menetelmiä (mm. ns. Imhoff- menetelmä) normaalisten vektorien neliömuotojen osamäärien jakaumien kartoittamiseksi, joten d :n jakauman *tarkkojen* prosenttipisteiden laskeminen on periaatteessa mahdollista. Prosenttipisteet pitäisi kuitenkin laskea jokaista tapausta varten erikseen. Toisaalta d :n jakauman prosenttipisteet (eli *fraktiilit*) voivat vaihdella vain tietyissä rajoissa, joten on mahdollista laskea arvo $d_U^{\frac{\alpha}{2}}$, jota suurempi d :n jakauman $\frac{\alpha}{2}$ - fraktiili ei koskaan voi olla. Vastaavasti $d_L^{\frac{\alpha}{2}}$ olkoon raja, jota pienempi d :n jakauman $\frac{\alpha}{2}$ -fraktiili ei koskaan voi olla. Näin päästään Durbin-Watson- testin tavallisimpaan käyttötapaan:

1° Päätetään ”olla hylkäämättä” H_o :aa, jos

$$d_U^{\frac{\alpha}{2}} < d < 4 - d_U^{\frac{\alpha}{2}} \quad .$$

2° ”Hylätään” H_o , jos

$$d < d_L^{\frac{\alpha}{2}} \quad \text{tai} \quad d > 4 - d_L^{\frac{\alpha}{2}} \quad .$$

3° Muissa tapauksissa pidättäydytään jyrkistä johtopäätöksistä.

Huomautus 3.1: Edellä mainitut d_U, d_L - taulukot on konstruoitu oletusta (1.6) hyödyntäen, eikä niitä pidä käyttää, jos selittäjinä on viivästettyjä y_t - muuttujia. Jos malli olisi esimerkiksi muotoa

$$y_t = \alpha y_{t-1} + \beta' X_t + \varepsilon_t \quad , \quad (3.6)$$

jossa ε_t olisi muotoa (3.1), olisi selvää, että $\{\varepsilon_t\}$ - ja $\{(y_{t-1} \ X_t')'\}$ - prosessit eivät voisi olla toisistaan riippumattomia. Voidaan kuitenkin osoittaa, että d :lle pätee seuraava asymptoottinen jakaumatulos:

$$h = \left(1 - \frac{1}{2}d\right) \sqrt{\frac{n}{1 - n \operatorname{var}(\hat{\alpha})}} \underset{\text{asympt.}}{\sim} N(0, 1) \quad (3.7)$$

jossa $\hat{\alpha}$ tarkoittaa α :n OLS- estimaattoria. Tulos (3.7) on tietysti käyttökelpoinen vain, jos $\operatorname{var}(\hat{\alpha}) < \frac{1}{n}$. Tulokseen (3.7) perustuva testi tunnetaan *Durbinin h- testin* nimellä. ■

Huomautus 3.2: On helppo huomata, että testisuureen d ja jäännöstermien ensimmäisen autokorrelaation $r_e(1)$ välillä vallitsee läheinen yhteys:

$$\begin{aligned} d &= \frac{\sum_{t=2}^n e_t^2 + \sum_{t=1}^{n-1} e_t^2 - 2 \sum_{t=1}^{n-1} e_t e_{t+1}}{\sum_{t=1}^n e_t^2} \\ &= 2\left(1 - \frac{n-1}{n} r_e(1)\right) - \frac{e_1^2 + e_n^2}{\sum_{t=1}^n e_t^2} \\ &\approx 2(1 - r_e(1)) \quad . \end{aligned}$$

Durbin-Watson- testi kiinnittää siis huomiota vain *vierekkäisten* jäännöstermien väliseen korrelaatioon. Tästä syystä testi on varsin epäherkkä, jopa täysin tunneton monen tyyppisille autokorrelaatioille. ■

Lower and Upper bounds of the 1% points of the Durbin-Watson test statistic

---

	$m = 2$		$m = 3$		$m = 4$		$m = 5$		$m = 6$	
n	d_L	d_U	d_L	d_U	d_L	d_U	d_L	d_U	d_L	d_U
15	0.81	1.07	0.70	1.25	0.59	1.46	0.49	1.70	0.39	1.96
16	0.84	1.09	0.74	1.25	0.63	1.44	0.53	1.66	0.44	1.90
17	0.87	1.10	0.77	1.25	0.67	1.43	0.57	1.63	0.48	1.85
18	0.90	1.12	0.80	1.26	0.71	1.42	0.61	1.60	0.52	1.80
19	0.93	1.13	0.83	1.26	0.74	1.41	0.65	1.58	0.56	1.77
20	0.95	1.15	0.86	1.27	0.77	1.41	0.68	1.57	0.60	1.74
21	0.97	1.16	0.89	1.27	0.80	1.41	0.72	1.55	0.63	1.71
22	1.00	1.17	0.91	1.28	0.83	1.40	0.75	1.54	0.66	1.69
23	1.02	1.19	0.94	1.29	0.86	1.40	0.77	1.53	0.70	1.67
24	1.04	1.20	0.96	1.30	0.88	1.41	0.80	1.53	0.72	1.66
25	1.05	1.21	0.98	1.30	0.90	1.41	0.83	1.52	0.75	1.65
26	1.07	1.22	1.00	1.31	0.93	1.41	0.85	1.52	0.78	1.64
27	1.09	1.23	1.02	1.32	0.95	1.41	0.88	1.51	0.81	1.63
28	1.10	1.24	1.04	1.32	0.97	1.41	0.90	1.51	0.83	1.62
29	1.12	1.25	1.05	1.33	0.99	1.42	0.92	1.51	0.85	1.61
30	1.13	1.26	1.07	1.34	1.01	1.42	0.94	1.51	0.88	1.61
31	1.15	1.27	1.08	1.34	1.02	1.42	0.96	1.51	0.90	1.60
32	1.16	1.28	1.10	1.35	1.04	1.43	0.98	1.51	0.92	1.60
33	1.17	1.29	1.11	1.36	1.05	1.43	1.00	1.51	0.94	1.59
34	1.18	1.30	1.13	1.36	1.07	1.43	1.01	1.51	0.95	1.59
35	1.19	1.31	1.14	1.37	1.08	1.44	1.03	1.51	0.97	1.59
36	1.21	1.32	1.15	1.38	1.10	1.44	1.04	1.51	0.99	1.59
37	1.22	1.32	1.16	1.38	1.11	1.45	1.06	1.51	1.00	1.59
38	1.23	1.33	1.18	1.39	1.12	1.45	1.07	1.52	1.02	1.58
39	1.24	1.34	1.19	1.39	1.14	1.45	1.09	1.52	1.03	1.58
40	1.25	1.34	1.20	1.40	1.15	1.46	1.10	1.52	1.05	1.58
45	1.29	1.38	1.24	1.42	1.20	1.48	1.16	1.53	1.11	1.58
50	1.32	1.40	1.28	1.45	1.24	1.49	1.20	1.54	1.16	1.59
55	1.36	1.43	1.32	1.47	1.28	1.51	1.25	1.55	1.21	1.59
60	1.38	1.45	1.35	1.48	1.32	1.52	1.28	1.56	1.25	1.60
65	1.41	1.47	1.38	1.50	1.35	1.53	1.31	1.57	1.28	1.61
70	1.43	1.49	1.40	1.52	1.37	1.55	1.34	1.58	1.31	1.61
75	1.45	1.50	1.42	1.53	1.39	1.56	1.37	1.59	1.34	1.62
80	1.47	1.52	1.44	1.54	1.42	1.57	1.39	1.60	1.36	1.62
85	1.48	1.53	1.46	1.55	1.43	1.58	1.41	1.60	1.39	1.63
90	1.50	1.54	1.47	1.56	1.45	1.59	1.43	1.61	1.41	1.64
95	1.51	1.55	1.49	1.57	1.47	1.60	1.45	1.62	1.42	1.64
100	1.52	1.56	1.50	1.58	1.48	1.60	1.46	1.63	1.44	1.65

3.1.2 Portmanteau- testit

Olkoon K jokin kiinteä kokonaisluku. Hypoteesin (3.5) vallitessa voidaan osoittaa, että

$$\sqrt{n} R = \sqrt{n} (r_e(1) \dots r_e(K))' \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_K(0, I) \quad (3.8)$$

Tuloksen (3.8) voi tehdä ymmärrettäväksi seuraavalla tarkastelulla: Vektorin R *asymptoottisen* jakauman kannalta on yhdentekevää, ajatellaanko autokorrelaatiot lasketuiksi jäännöksistä e_t vai vastaavista virhetermeistä ε_t . Merkitään

$$T_t = \begin{pmatrix} \varepsilon_t \varepsilon_{t-1} \\ \vdots \\ \varepsilon_t \varepsilon_{t-K} \end{pmatrix} \quad t = 1, \dots, n - K \quad .$$

Tällöin $ET_t \equiv 0$ ja T_t :t ovat identtisesti jakautuneita, keskenään korreloimattomia ja

$$\text{cov}(T_t) = ET_t T_t' = \sigma^4 I \quad .$$

Keskeisen raja-arvolauseen mukaan siis

$$Y_n = \frac{1}{\sqrt{n}} \sum_{t=1}^{n-K} \frac{1}{s^2} T_t \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_K(0, I) \quad , \quad (3.9)$$

jossa $s^2 = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \varepsilon_t^2$.

Toisaalta

$$\sqrt{n} R = \text{diag} \left(\left(\frac{n}{n-1} \right), \dots, \left(\frac{n}{n-K} \right) \right) Y_n \quad ,$$

joten tulos (3.8) seuraa suoraan (3.9):stä. Samalla nähdään, että

$$n R' R = n \sum_{\nu=1}^K r_e(\nu)^2 \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_K^2 \quad (3.10)$$

Tähän asymptoottiseen jakaumatulokseen perustuvaa testiä hypoteesille (3.5) kutsutaan yleensä *Box-Pierce- testiksi*.

Pienien havaintoaineistojen osalta päästään kuitenkin parempaan jakauma-aproksimaatioon käyttämällä seuraavaa (3.10):n muunnelmaa:

$$\begin{aligned}
Q &= (n+2) \sum_{\nu=1}^K \left(1 - \frac{\nu}{n}\right) r_e(\nu)^2 \\
&= (n+2) R' \operatorname{diag}\left(\frac{n-1}{n}, \dots, \frac{n-K}{n}\right) R \\
&\underset{\text{asympt.}}{\sim} \chi_K^2
\end{aligned} \tag{3.11}$$

Tulokseen (3.11) perustuvaa testiä sanotaan *Box-Ljung- testiksi*. Nämä testit soveltuvat hypoteesin (3.5) testaamiseen huomattavasti paremmin kuin Durbin-Watson- testit, mutta asymptoottisiin jakaumatuloksiin turvautuminen tietysti edellyttää, että käytettävissä olevien havaintojen lukumäärä on riittävän suuri.

Huomautus 3.3: Mikäli laajennettu malli (1.6)–(1.9)+(3.1) todella ollaan valmiita estimoimaan, voidaan suppeamman mallin (1.6)–(1.9) realistisuutta tietysti tutkia myös vertaamalla parametriestimaatteja $\hat{\phi}_1, \dots, \hat{\phi}_p$ ja $\hat{\theta}_1, \dots, \hat{\theta}_q$ tuloksen (2.8) mukaisesti arvioituihin hajontoihinsa.

Mikäli lisäksi halutaan tutkia laajennetun mallin realistisuutta α_t - termien riippumattomuusoletuksen osalta, voidaan estimoiduista $\hat{\alpha}_t$ - jäännöstermeistä laskea autokorrelaatioita $r_{\hat{\alpha}}(\nu)$ ja niistä voidaan puolestaan panna kokoon Box-Ljung- testisuure (3.11). Tällöin on referenssijakaumana kuitenkin käytettävä χ_{K-p-q}^2 - jakaumaa *eikä* χ_K^2 - jakaumaa. ■

3.1.3 Parametrien estimointi autokorreloituneiden virhetermien tapauksessa

Mikäli luvissa 3.1.1 ja 3.1.2 esitetyt testit antavat aihetta epäillä, että mallin (1.6)–(1.9) virhetermit ε_t oisivat autokorreloituneita, on mallityypin (3.1) piiristä ilmeisesti yritettävä löytää sopiva kuvaustapa havaitulle autokorrelaatiolle. Merkitään virhetermimallin (3.1) parametriblokkeja symbolein $\psi = (\zeta' \ \sigma^2)'$ ja $\zeta = (\phi_1 \ \dots \ \phi_p \ \theta_1 \ \dots \ \theta_q)'$. Kuten esimerkin 2.2 yhteydessä todettiin, on täydennettyyn mallikokonaisuuteen (1.6)–(1.9)+(3.1) liittyvä informaatiomatriisi $\mathcal{I}(\beta, \psi)$ *blokkidiagonaalinen*, joten tuloksen (2.8) mukaan β :n ML-estimaattoria

$$\hat{\beta} = [X'\Omega(\hat{\zeta})^{-1}X]^{-1} X'\Omega(\hat{\zeta})^{-1}Y$$

koskee seuraava asymptoottinen jakaumatulos:

$$\hat{\beta} \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(\beta, \sigma^2 [X'\Omega(\zeta)^{-1}X]^{-1}) \quad . \quad (3.12)$$

jossa

$$\Omega(\zeta) = \frac{1}{\sigma^2} \Sigma(\psi) = \frac{1}{\sigma^2} \text{cov}((\varepsilon_1 \ \dots \ \varepsilon_n)') \quad .$$

Mallin (3.1) yksinkertaisimman erikoistapauksen

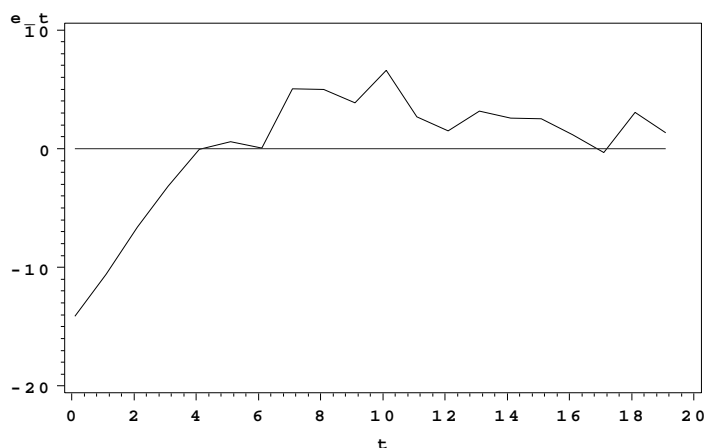
$$\begin{aligned} \varepsilon_t &= \phi\varepsilon_{t-1} + \alpha_t \quad , \\ \alpha_t &\sim NID(0, \sigma^2) \quad , \quad \{\varepsilon_t\} \text{ stationäärinen} \end{aligned} \quad (3.13)$$

osalta voidaan todeta, että parametrien β, ϕ ja σ^2 ML-estimaattorien asymptoottiset jakaumat ovat muotoa (3.12) ja

$$\begin{aligned} \hat{\phi} &\stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N\left(\phi, \frac{1-\phi^2}{n}\right) \\ \hat{\sigma}^2 &\stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N\left(\sigma^2, \frac{2\sigma^4}{n}\right) \end{aligned} \quad (3.14)$$

Huomautus 3.4: Kannattaa lopuksi korostaa, että mallin (1.6) – (1.9) realisti- suutta voidaan *kaikkein* parhaiten tutkia visuaalisesti. Virhetermisarjojen ajal- lista säännöttömyyttä arvioitaessa ei koskaan pitäisi laiminlyödä *OLS- residuaa- lien aikaurakuvion* piirtämistä. Esimerkiksi oheinen aikaurakuvio olisi huomattavasti informatiivisempi kuin vastaavat autokorrelaatiolaskelmat:

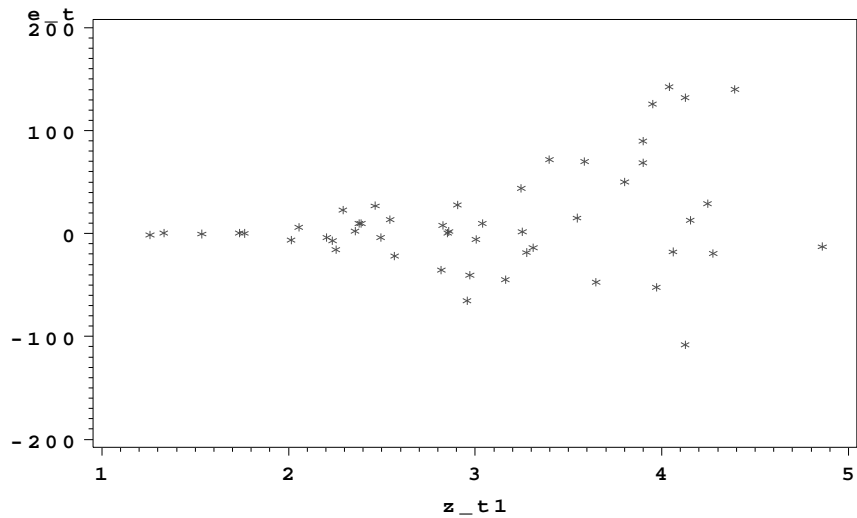
■

3.2 Virhetermien heteroskedastisuuden havaitseminen

Huomautus 3.5: Virhetermien ε_t mahdollista heteroskedastisuutta tutkittaessa on suureksi avuksi, jos on olemassa jonkinlainen käsitys siitä, *minkä tekijöiden epäillään vaikuttavan virhevarianssin $\sigma_t^2 = \text{var}(\varepsilon_t)$ muuttumiseen* havaintoyksiköstä (ajankohdasta) toiseen. Merkitään näistä muuttujista saatuja havaintoja vektorisymboleilla

$$Z_t = (z_{t1} \quad \dots \quad z_{tp})' \quad , \quad t = 1, \dots, n \quad .$$

Tavallisimmin Z_t - vektoriin sisältyy lähinnä mallissa jo olevia selittäviä muuttujia (x - muuttujia) tai niiden transformaatioita, mutta mukana voi olla myös muita tekijöitä (esim. aika t). Tällöin ensimmäisenä tehtävänä on plotata OLS-jäännöstermit e_t kutakin z_{tj} - muuttujaa vastaan vuorollaan, sillä plottauskuvat ovat heteroskedastisuuden havaitsemisessa aina paljon informatiivisempia kuin mitkään yksittäisten testisuureiden arvot. Esimerkiksi seuraavan kaltainen kuvio indikoisi selvää heteroskedastisuutta:

Jos perusmallin (1.6) – (1.9) laajennukseksi heteroskedastisuuden suuntaan ajatellaan muotoa

$$\sigma_t^2 = \text{var}(\varepsilon_t) = E\varepsilon_t^2 = \sigma^2 + \gamma'Z_t \quad (3.15)$$

olevaa väljennystä oletukseen (1.7), päädytään myöhemmin esiteltävän LM- testausperiaatteen avulla seuraavaan testiproseduriin:

Lasketaan OLS- jäännökset e_t ja käytetään perusmallin (1.6) – (1.9) puitteissa virhevarianssiestimaattorina tavanomaista lauseketta

$$s^2 = \frac{1}{n-m} \sum_{t=1}^n e_t^2 \quad (3.16)$$

Muodostetaan sitten muuttujat

$$u_t = \frac{e_t^2}{s^2} \quad t = 1, \dots, n \quad (3.17)$$

ja sovitetaan niihin mallia

$$u_t = \sigma^2 + \gamma'Z_t + \nu_t \quad , \quad E\nu_t = 0 \quad , \quad t = 1, \dots, n \quad (3.18)$$

OLS-estimointimenetelmää käyttäen. Merkitään näin saatuja sovitteita symbolein $\hat{u}_t$ ($t = 1, \dots, n$).

Homoskedastisuusoletusta (1.7) vastaisi laajennuksen (3.15) puitteissa hypoteesi

$$H_o : \quad \gamma = 0 \quad (3.19)$$

jota puolestaan voidaan testata suurella

$$BP = \frac{1}{2} \sum_{t=1}^n (\hat{u}_t - \bar{u})^2 \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_p^2 \quad . \quad (3.20)$$

Tätä testisuuretta ovat ehdottaneet *Breusch ja Pagan*, ja sen otantajakauman pitäisi hypoteesin (3.19) vallitessa lähestyä χ_p^2 -jakaumaa havaintomäärän kasvaessa.

Koska OLS-jäännökset $u_t - \hat{u}_t$ ovat automaattisesti korreloimattomia sovitteiden $\hat{u}_t$ kanssa, on

$$\begin{aligned} \sum_{t=1}^n (\hat{u}_t - \bar{u})^2 &= \sum_{t=1}^n (u_t - \bar{u})^2 - \sum_{t=1}^n (u_t - \hat{u}_t)^2 \\ &= \frac{R^2}{1 - R^2} \sum_{t=1}^n (u_t - \hat{u}_t)^2 \quad . \end{aligned}$$

Tästä nähdään, että *BP*-testisuure (3.20) voidaan poimia kätevästi minkä tahansa regressio-ohjelmiston mallisovituksen (3.18) jälkeisestä tulostuksesta muodossa

$$BP = \frac{1}{2} \frac{R^2}{1 - R^2} RSS \quad .$$

■

Esimerkki 3.1: Oheisessa tulostuksessa on estimoitu PCGIVE:a käyttäen muotoa (1.15') oleva tuotantofunktio malli Suomen paperi-, paperituote- ja puumassateollisuudelle vuosien 1960 - 1990 aineiston perusteella. Jäännöstermit on plotattu sovitteita vastaan ja apuregressioon (3.18) liittyvät laskelmat on suoritettu. Breuschin ja Paganin testisuureen arvoksi saadaan

$$BP = \frac{1}{2} \frac{0.3247}{1 - 0.3247} 52.5736 = 12.64$$

joka on χ_2^2 -jakaumaan verrattuna kovin suuri!

■

Algebra code for Cdklem.in7:

```
LYt = log(Yt);  
LKt = log(Kt);  
LLt = log(Lt);
```

EQ(1) Modelling LYt by OLS (using Cdklem.in7)

The present sample is: 1960 to 1990

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	PartR ²
Constant	-0.51968	1.6373	-0.317	0.7533	0.0036
LKt	1.0915	0.066181	16.493	0.0000	0.9067
LLt	-0.34111	0.17196	-1.984	0.0572	0.1232

R² = 0.937127 F(2,28) = 208.67 [0.0000] \sigma = 0.0903506 DW = 0.934
RSS = 0.2285703706 for 3 variables and 31 observations

Residual saved to Cdklem.in7

Algebra code for Cdklem.in7:

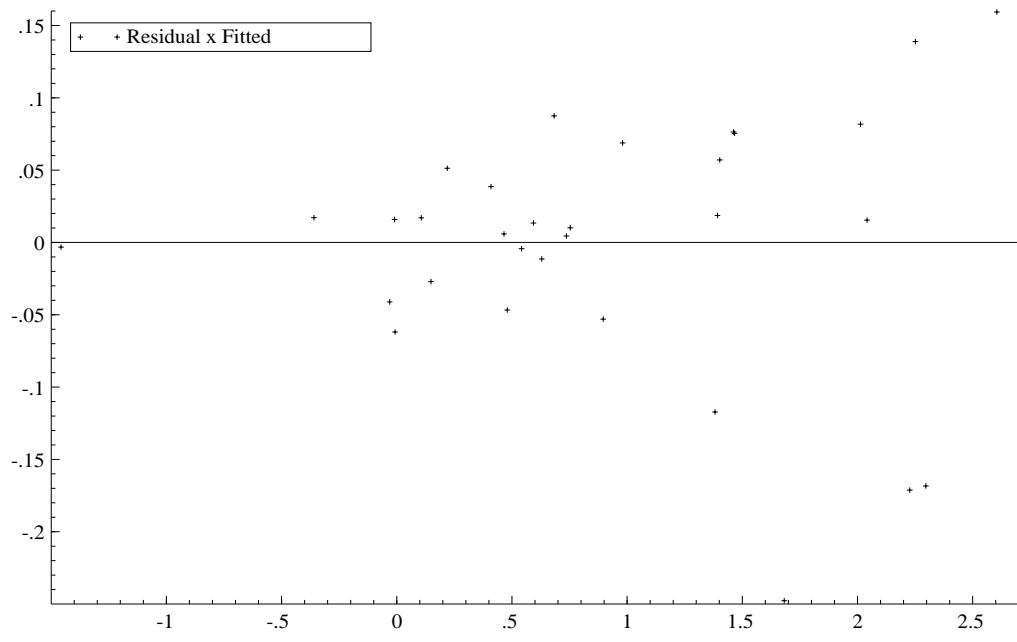
```
u = Residual*Residual;  
u = u/(0.090352);
```

EQ(2) Modelling u by OLS (using Cdklem.in7)

The present sample is: 1960 to 1990

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	PartR ²
Constant	-90.126	24.832	-3.629	0.0011	0.3199
LKt	2.8178	1.0037	2.807	0.0090	0.2197
LLt	9.0310	2.6080	3.463	0.0017	0.2998

R² = 0.324732 F(2,28) = 6.7325 [0.0041] \sigma = 1.37027 DW = 1.19
RSS = 52.57364672 for 3 variables and 31 observations

Huomautus 3.6: Jos aineistossa on havaittu esiintyvän häiritsevää heteroskedastisuutta ja tutkijalla on täysin selkeä käsitys heteroskedastisuuden luonteesta (esim. $\sigma_t^2 = \text{var}(\varepsilon_t) = \sigma^2 h(\gamma'Z_t)$), voidaan hetroskedastisuus ottaa huomioon seuraavasti:

Määritellään ns. *painokertoimet*

$$w_t = \frac{\sigma^2}{\sigma_t^2} = \frac{1}{h(\gamma'Z_t)} \quad t = 1, \dots, n \quad . \quad (3.21)$$

Jos alkuperäiset, havaintoyksiköittäiset regressiomallit

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 x_{t2} + \dots + \beta_m x_{tm} + \varepsilon_t$$

kerrotaan $\sqrt{w_t}$:llä, päästään muotoon

$$\sqrt{w_t}y_t = \beta_1\sqrt{w_t} + \beta_2\sqrt{w_t}x_{t2} + \dots + \beta_m\sqrt{w_t}x_{tm} + \sqrt{w_t}\varepsilon_t \quad t = 1, \dots, n \quad . \quad (3.22)$$

Mallien (3.22) virhetermien varianssit ovat kaikki saman suuruisia, sillä

$$\sqrt{w_t}\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad t = 1, \dots, n \quad .$$

Malli (3.22) toteuttaa siis kaikki perusoletukset (1.6) – (1.9), joiden vallitessa OLS todettiin optimaaliseksi estimointimenetelmäksi. Kannatta siis estimoida β siten, että malliin (3.22) liittyvä jäännöseliösumma

$$Q^*(\beta) = \sum_{t=1}^n (\sqrt{w_t}y_t - \sqrt{w_t}\beta'X_t)^2 = \sum_{t=1}^n w_t(y_t - \beta'X_t)^2 \quad (3.23)$$

minimoituu. Merkitään näin saatavaa β :n estimaattoria symbolilla $\hat{\beta}^*$ ja kutsutaan sitä *painotetuksi* pienimmän neliosumman estimaattoriksi (tai GLS-estimaattoriksi). Merkitään vastaavaa jäännöseliösummaa symbolilla

$$\begin{aligned} Q^* &= Q^*(\hat{\beta}^*) = \sum_{t=1}^n w_t(y_t - \hat{\beta}^{*'}X_t)^2 \\ &= \sum_{t=1}^n w_t e_t^{*2} \end{aligned} \quad (3.24)$$

Kertoimia β koskevien hypoteesien testaaminen pitäisi tietysti perustaa *painotettuihin* jäännöseliösummiin (3.24), koska vain mallimuoto (3.22) täyttää perusoletukset (1.6) – (1.9). Painotetun ja painottamattoman testisuureen mukaisilla johtopäätöksillä saattaa joissakin tilanteissa olla huikea ero!

Joissakin tilanteissa painotuksen tarve voi olla etukäteen täysin selvä, eikä mitään

testejä heteroskedastisuuden havaitsemiseen tarvita. Ajatellaan esimerkiksi, että haluttaisiin tutkia kuntien elinkeinorakenteiden vaikutuksia naisten kunnittaisiin osallistumisasteisiin. Olisi selvästikin syytä olettaa, että osallistumisasteisiin liittyvän satunnaisvaihtelun varianssi olisi kääntäen verrannollinen kunnan asukaslukuun. ■

Huomautus 3.7: Jos mahdollisen heteroskedastisuuden luonteesta ei tiedetä kerrassaan mitään (jos mitään kovariaatteja Z_t ei ole käytettävissä), ei kaikkia σ_t^2 -parametreja tietenkään pystytä estimoimaan. Jos $\Sigma = \text{cov}(\varepsilon) = \text{diag}(\sigma_1^2, \dots, \sigma_n^2)$ on diagonaalimatriisi, pystytään matriisiin

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} X' \Sigma X$$

elementit estimoimaan konsistentisti estimaattorilla

$$\hat{V} = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n e_t^2 X_t X_t' \quad (3.25)$$

Merkitään $M = \frac{1}{n} X' X$.

Tällöin tavallisen OLS-estimaattorin $\hat{\beta}$ symptoottiseksi otantajakaumaksi saadaan

$$\sqrt{n} (\hat{\beta} - \beta) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(0, M^{-1} \hat{V} M^{-1}), \quad (3.26)$$

joten esimerkiksi parametrirajoitteiden $R\beta = \gamma \in \mathcal{R}^r$ realistisuutta voidaan testata testisuurella

$$n (R\hat{\beta} - \gamma)' [RM^{-1} \hat{V} M^{-1} R']^{-1} (R\hat{\beta} - \gamma) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2. \quad (3.27)$$

Virhetermien homoskedastisuutta voidaan testata vertaamalla $\hat{V}$:n elementtejä homoskedastisuusoletuksen mukaisen vastaavan estimaattorin $s^2 M$ elementteihin:

$$\begin{cases} \psi_t = \text{vec}(X_t X_t') \in \mathcal{R}^{m(m+1)/2} \\ \psi = \text{vec}(M) = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \psi_t \\ D = \text{vec}(\hat{V} - s^2 M) \\ B = \sum_{t=1}^n (e_t^2 - s^2) (\psi_t - \psi) (\psi_t - \psi)' \end{cases} .$$

Voidaan osoittaa, että homoskedastisuushypoteesin $\sigma_1^2 = \dots = \sigma_n^2 = \sigma^2$ vallitessa

$$n^2 D' B^{-1} D \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi_{m(m+1)/2}^2. \quad (3.28)$$

Tätä testiä on ehdottanut Halbert White (1980) ja siihen voidaan päätyä myös ns. IM-periaatteella. ■

3.3 Virhetermien normaalisuusoletuksen realistisuuden tutkiminen

Virhetermien normaalisuudesta tehtyä oletusta (1.9) voidaan tutkia OLS- jäännöstermien e_t avulla ($t = 1, \dots, n$) seuraavasti:

Merkitään Φ :llä $N(0, 1)$ - jakauman kertymäfunktioita. Järjestetään jäännöstermit e_t kasvavaan suuruusjärjestykseen $e_{(1)} \leq \dots \leq e_{(n)}$. Piirretään tasoon pisteet

$$(e_{(j)} \quad \Phi^{-1}(\frac{j-0.5}{n}))' \quad j = 1, \dots, n \quad (3.29)$$

Pisteiden pitäisi sijaita suurin piirtein samalla suoralla, jos e_t - lukujen jakauma olisi normaalin. Tällaisia kuvioita sanotaan jäännöstermien *probit*- kuvioiksi tai *QQ*- kuvioiksi. Niiden tukena voidaan käyttää monenlaisia formaaleja testejä, joista ekonometristen sovellusten yhteydessä erikoisen suosituksi on tullut ns. *Jarquen ja Beran* testi. Se perustuu jäännöstermisarjan vinouteen ja huipukkuuteen.

Satunnaismuuttujan z keskusmomenteillahan tarkoitetaan lukuja

$$\mu_\nu = E(z - \mu)^\nu \quad \nu = 2, 3, \dots,$$

jossa $\mu = Ez$. Keskusmomentteihin perustuvina vinous- ja huipukkuusmittareina käytetään tavallisesti suureita

$$\gamma_S = \frac{\mu_3}{(\mu_2)^{3/2}} \quad \text{ja} \quad \gamma_K = \frac{\mu_4}{(\mu_2)^2} - 3 \quad (3.30)$$

Kuten tunnettua, normaalijakaumaa noudattavalle muuttujalle $z \sim N(\mu, \sigma^2)$ pätee $\gamma_S = 0$ ja $\gamma_K = 0$.

Merkitään nyt symboleilla

$$\hat{\mu}_\nu = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (e_t - \bar{e})^\nu \quad \nu = 2, 3, \dots$$

OLS- jäännöksistä laskettuja keskusmomentteja, ja

$$\hat{\gamma}_S = \frac{\hat{\mu}_3}{(\hat{\mu}_2)^{3/2}} \quad \text{ja} \quad \hat{\gamma}_K = \frac{\hat{\mu}_4}{(\hat{\mu}_2)^2} - 3 \quad (3.31)$$

Jarque ja Bera osoittivat, että virhetermien normaalisuuden testaamiseen voidaan käyttää suuretta

$$JB = n[\frac{1}{6}\hat{\gamma}_S^2 + \frac{1}{24}\hat{\gamma}_K^2] \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} \chi^2 \quad (3.32)$$

Jos normaalisuusoletuksen vaihtoehtona pidetään sitä, että virhetermin jakauma kuuluisi ns. Pearsonin jakaumaperheeseen (joka erikoistapauksinaan sisältää mm. normaali-, beta-, gamma-, t - , F - ja Pareto- jakaumat), voidaan Jarque-Bera- testiä pitää oletusta (1.9) testaavana LM- testinä. (LM- testeistä enemmän myöhemmin.)

Huomautus 3.8: Jos virhetermin autokorrelaomattomuutta, homoskedastisuutta ja normaalisuutta halutaan testata samanaikaisesti, voidaan testisuurena käyttää Box-Pierce- testisuureen (3.10), Breusch-Pagan- testisuureen (3.20) ja Jarque-Bera testisuureen (3.32) summaa

$$\begin{aligned}
 & n \sum_{\nu=1}^K r_{\epsilon}(\nu)^2 + \frac{1}{2} \sum_{t=1}^n (\hat{u}_t - \bar{u})^2 \\
 & + n \left[\frac{1}{6} \hat{\gamma}_S^2 + \frac{1}{24} \hat{\gamma}_K^2 \right] \qquad (3.32) \\
 & \underset{\sim}{\text{asympt.}} \chi_{K+p+2}^2
 \end{aligned}$$

Tämä on täysin ymmärrettävää, koska kaikki kolme testiä voidaan tulkita LM-periaatteen mukaisiksi. ■

Huomautus 3.9: On helppo osoittaa, että

$$\begin{aligned}
 x_i & \sim i.i.d.(F_x) \quad i = 1, \dots, n \\
 \implies z_i = F_x(x_i) & \sim i.i.d.(\text{tas}(0, 1)) \quad i = 1, \dots, n
 \end{aligned}$$

Koska tasaisen jakauman kertymäfunktio on muotoa $F_z(y) = y$ kun $0 \leq y \leq 1$, on helppo todeta, että

$$KS = \max_{0 \leq y \leq 1} | F_{z_1, \dots, z_n}^*(y) - y | \qquad (3.34)$$

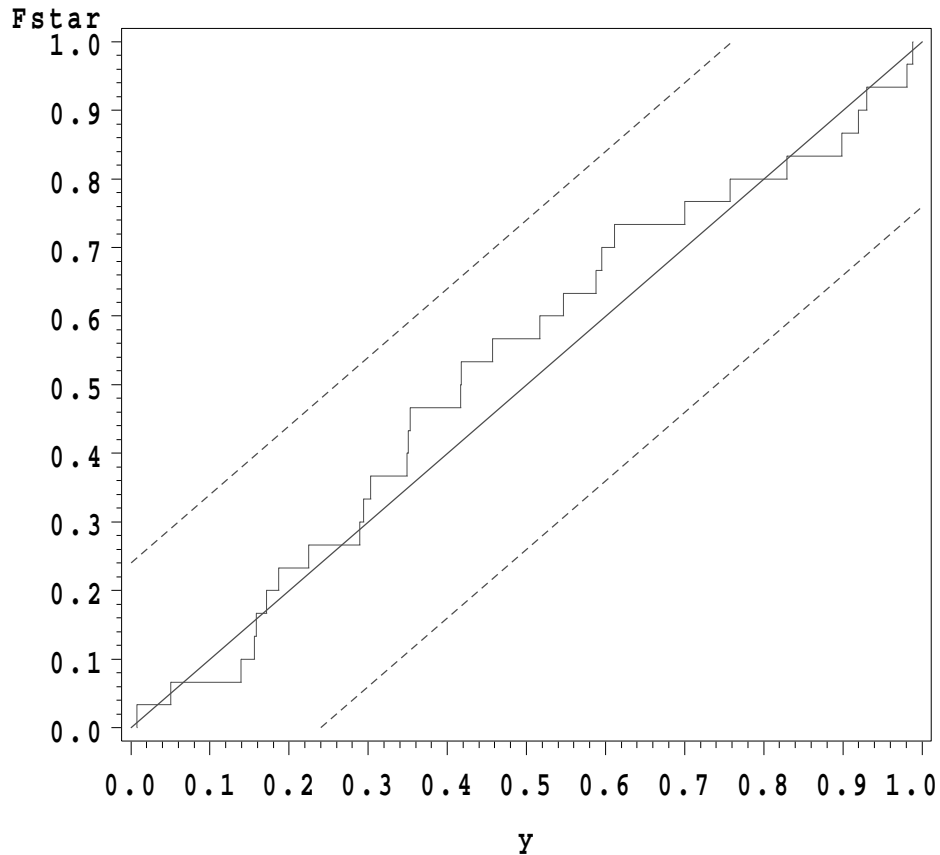
on jakaumaltaan täysin riippumaton F_x :n muodosta. Kaavassa (3.34) $F_{z_1, \dots, z_n}^*(y)$ tarkoittaa aineiston $z_1, \dots, z_n$ kumulatiivista frekvenssifunktiota. Suure KS tunnetaan *Kolmogorov-Smirnov*- testisuurena ja siihen liittyviä jakaumataulukoita on yleisesti saatavilla.

Jäännöstermien normaalisuutta tutkittaessa transformoidaan residuaalit e_t siis muunnoksella

$$z_t = \Phi\left(\frac{e_t - \bar{e}}{s}\right) \quad t = 1, \dots, n \qquad (3.35)$$

ja muodostetaan z_t - havaintojen kumulatiivinen frekvenssifunktio $F_{z_1, \dots, z_n}^*(y)$. Hakemalla taulukosta KS - testisuureen haluttua merkitsevyytstasoa vastaava kriittinen arvo voidaan testi esittää visuaalisesti hyvin havainnollisessa muodossa:

Kuva 3.1: Erään transformoidun havaintoaineiston kumulatiivinen frekvenssifunktio $F_{z_1, \dots, z_n}^*(y)$ ($n = 30$)

Koska transformaatiossa (3.35) on jouduttu estimoimaan parametrit σ ja μ , eivät Kolmogorov-Smirnov- taulukoista saatavat kriittiset arvot ole täsmälleen oikeita tähän tarkoitukseen. Liliefors on muodostanut taulukot muunnoksen (3.35) mukaiselle normaalisuustestille, ja näitäkin taulukoita on melko hyvin saatavissa. ■

Kolmogorov-Smirnov-testisuureen (3.34) kriittisiä arvoja

n	Merkitsevyystaso				
	0.20	0.15	0.10	0.05	0.01
1	0.900	0.925	0.950	0.975	0.995
2	0.684	0.726	0.776	0.842	0.929
3	0.565	0.597	0.642	0.708	0.828
4	0.494	0.525	0.564	0.624	0.733
5	0.446	0.474	0.510	0.565	0.669
6	0.410	0.436	0.470	0.521	0.618
7	0.381	0.405	0.438	0.486	0.577
8	0.358	0.381	0.411	0.457	0.543
9	0.339	0.360	0.388	0.432	0.514
10	0.322	0.342	0.368	0.410	0.490
11	0.307	0.326	0.352	0.391	0.468
12	0.295	0.313	0.338	0.375	0.450
13	0.284	0.302	0.325	0.361	0.433
14	0.274	0.292	0.314	0.349	0.418
15	0.266	0.283	0.304	0.338	0.404
16	0.258	0.274	0.295	0.328	0.392
17	0.250	0.266	0.286	0.318	0.381
18	0.244	0.259	0.278	0.309	0.371
19	0.237	0.252	0.272	0.301	0.363
20	0.231	0.246	0.264	0.294	0.356
25	0.21	0.22	0.24	0.27	0.32
30	0.19	0.20	0.22	0.24	0.29
35	0.18	0.19	0.21	0.23	0.27
> 35	$1.07/\sqrt{n}$	$1.14/\sqrt{n}$	$1.22/\sqrt{n}$	$1.36/\sqrt{n}$	$1.63/\sqrt{n}$

3.4 Mallin rakenteessa tapahtuvien muutosten paljastaminen

3.4.1 Rekursiivinen estimointi

Tarkastellaan perusmuotoisen lineaarisen regressiomallin (1.6) – (1.9)

$$Y = X\beta + \varepsilon \quad ,$$

$$\varepsilon \sim N_n(0, \sigma^2) \quad , \quad Y = (y_1 \quad \dots \quad y_n)' \quad , \quad X = (X_1 \quad \dots \quad X_n)'$$

parametrien OLS-estimaattien kehitystä, kun havaintoja lisätään estimointiaineistoon yksi kerrallaan aikajärjestyksessä. Otetaan käyttöön seuraavat merkin-

nät:

$$Y_{(t)} = (y_1 \quad \dots \quad y_t)' \quad ,$$

$$X_{(t)} = (X_1 \quad \dots \quad X_t)' \quad ,$$

$$\hat{\beta}_{(t)} = \left(X'_{(t)} X_{(t)} \right)^{-1} X'_{(t)} Y_{(t)} \quad ,$$

$$M_{(t)} = X'_{(t)} X_{(t)} \quad ,$$

$$V_t = M_{(t-1)}^{-1} X_t \quad ,$$

$$g_t = 1 + X'_t M_{(t-1)}^{-1} X_t \quad \text{ja}$$

$$f_t = y_t - X'_t \hat{\beta}_{(t-1)} \quad t = m + 1, \dots, n \quad .$$

Apulause 3.1: Mikäli kaikki seuraavassa kaavassa esiintyvät käänteismatriisit ovat hyvin määriteltyjä, niin

$$(A + BC)^{-1} = A^{-1} - A^{-1}B(I + CA^{-1}B)^{-1}CA^{-1} \quad (3.36)$$

Tulos tunnetaan yleensä ”matriisien inversiolemman” tai ”Sherman-Morrison-Woodburyn kaavan” nimellä. ■

Apulauseesta 3.1 seuraa heti, että

$$M_{(t)}^{-1} = (M_{(t-1)} + X_t X'_t)^{-1}$$

$$= M_{(t-1)}^{-1} - M_{(t-1)}^{-1} X_t (1 + X'_t M_{(t-1)}^{-1} X_t)^{-1} X'_t M_{(t-1)}^{-1} \quad (3.37)$$

$$= M_{(t-1)}^{-1} - g_t^{-1} V_t V'_t \quad t = m + 1, \dots, n \quad .$$

Kun tämä tulos sijoitetaan OLS- estimaattorin $\widehat{\beta}_{(t)}$ kaavaan, saadaan

$$\begin{aligned}\widehat{\beta}_{(t)} &= \left[M_{(t-1)}^{-1} - g_t^{-1} V_t V_t' \right] \left(X_{(t-1)}' Y_{(t-1)} + y_t X_t \right) \\ &= \widehat{\beta}_{(t-1)} + (y_t - X_t' \widehat{\beta}_{(t-1)}) g_t^{-1} V_t \quad .\end{aligned}\tag{3.38}$$

Kokoamalla ”ylläpitokaavat” (3.37) ja (3.38) yhteen saadaan

$$\begin{aligned}M_{(t)}^{-1} &= M_{(t-1)}^{-1} - g_t^{-1} V_t V_t' \\ \widehat{\beta}_{(t)} &= \widehat{\beta}_{(t-1)} + f_t g_t^{-1} V_t \\ f_t &= y_t - X_t' \widehat{\beta}_{(t-1)} \\ V_t &= M_{(t-1)}^{-1} X_t \\ g_t &= 1 + X_t' V_t\end{aligned}\tag{3.39}$$

joita kutsutaan usein *Plackettin kaavoiksi*.

Kuten huomataan, rekursiivisten estimaattien $\widehat{\beta}_{(t)}$ muodostaminen on laskennallisesti tavattoman vaivatonta. (Samat kaavat voidaan muuten johtaa myös ns. Kalman- suodatuksen sivutuotteina.)

Huomautus 3.10: Estimaattien aikaurien tarkastelu saattaa olla tavattoman valaisevaa, sillä estimaattien äkilliset muutokset heijastelevat tietysti viimeksi tulleiden havaintojen suurta vaikutusvaltaisuutta. Seuraavilla kalvoilla on tarkasteltu viinien kulutuksen vuosimuutoksia koskevan mallin

$$\nabla_3 \log q_t = \beta_1 + \beta_2 \nabla_3 \log p_t + \beta_3 \nabla_3 \log Q_t + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$$

β_2 - parametrin OLS- estimaattien aikauraa. (Havaintoaineistona on käytetty neljän kuukauden jaksoissa mitattuja tietoja viinien kulutuksen määristä q_t , viinien reaalihinnoista p_t ja yksityisen kokonaiskulutuksen määrästä Q_t vuosilta 1970-1986. Symboli ∇_3 tarkoittaa *vuosimuutosta*, esim. $\nabla_3 \log q_t = \log q_t - \log q_{t-3}$.) ■

```

Algebra code for Wines.in7:
Lviinivol = log(viinivol);
Lkokkulut = log(kokkulut);
p = viinip/kulhinta;
Lp = log(p);
D3Lviinivol = diff(Lviinivol,3);
D3Lkokkulut = diff(Lkokkulut,3);
D3Lp = diff(Lp,3);

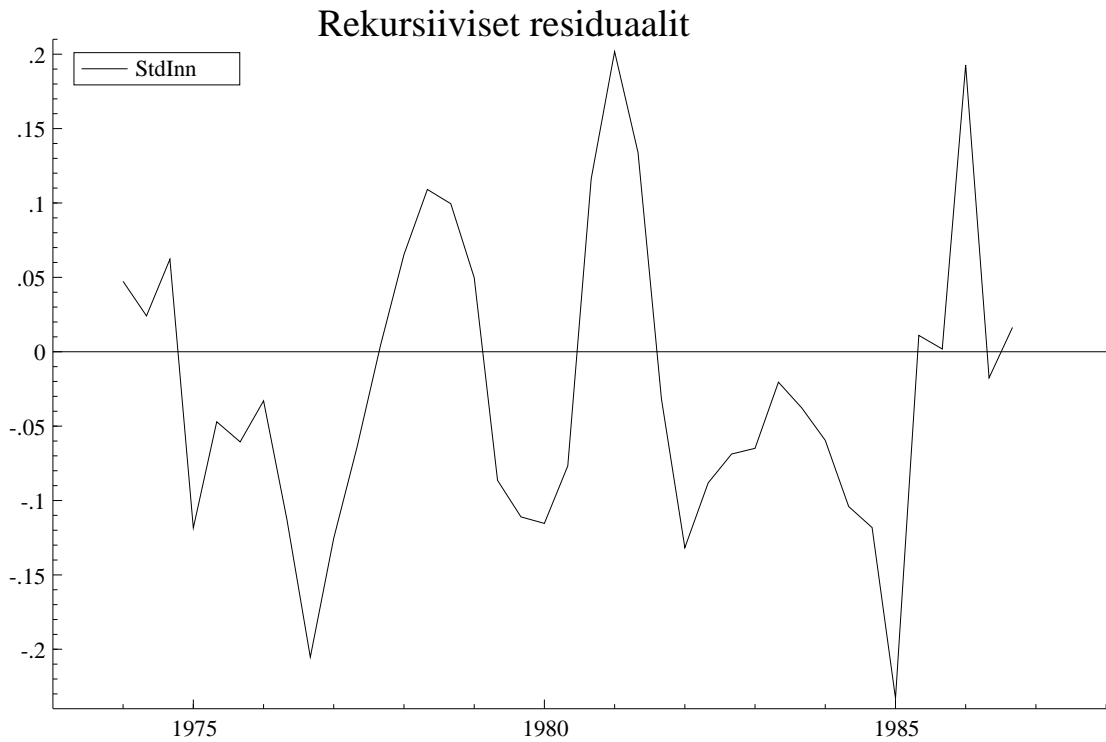
```

EQ(1) Modelling D3Lviinivol by RLS (using Wines.in7)
The present sample is: 1970 (1) to 1986 (3)

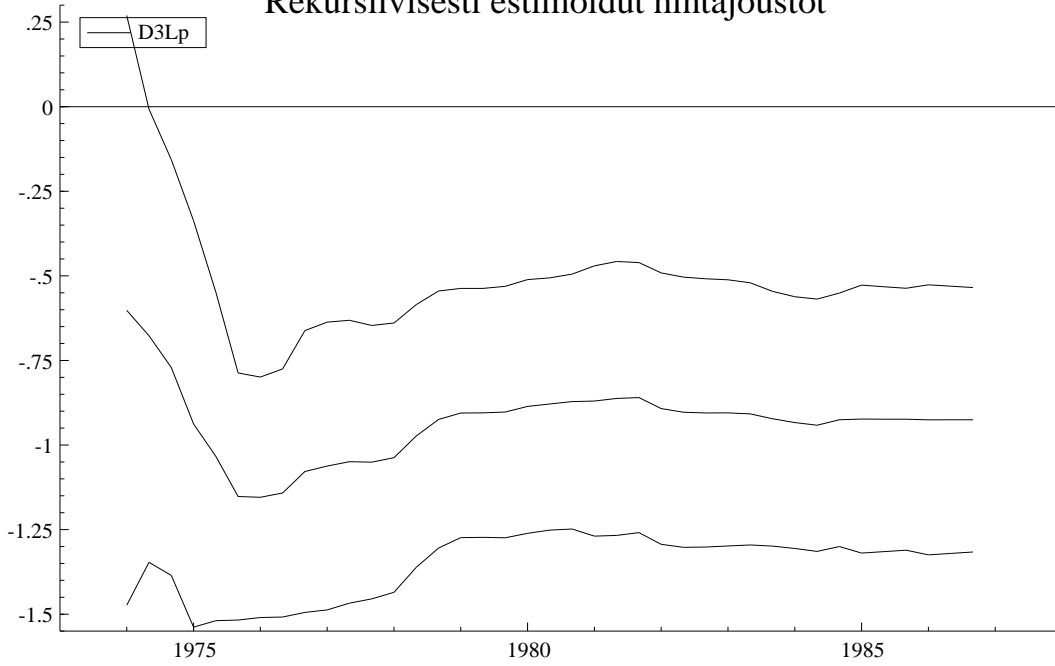
Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	PartR ²
Constant	-0.013880	0.022403	-0.620	0.5385	0.0079
D3Lkokkulut	1.2763	0.54612	2.337	0.0237	0.1022
D3Lp	-0.92532	0.19542	-4.735	0.0000	0.3184

R² = 0.333542 F(2,48) = 12.011 [0.0001] \sigma = 0.0986196 DW = 0.973
RSS = 0.466839459 for 3 variables and 51 observations

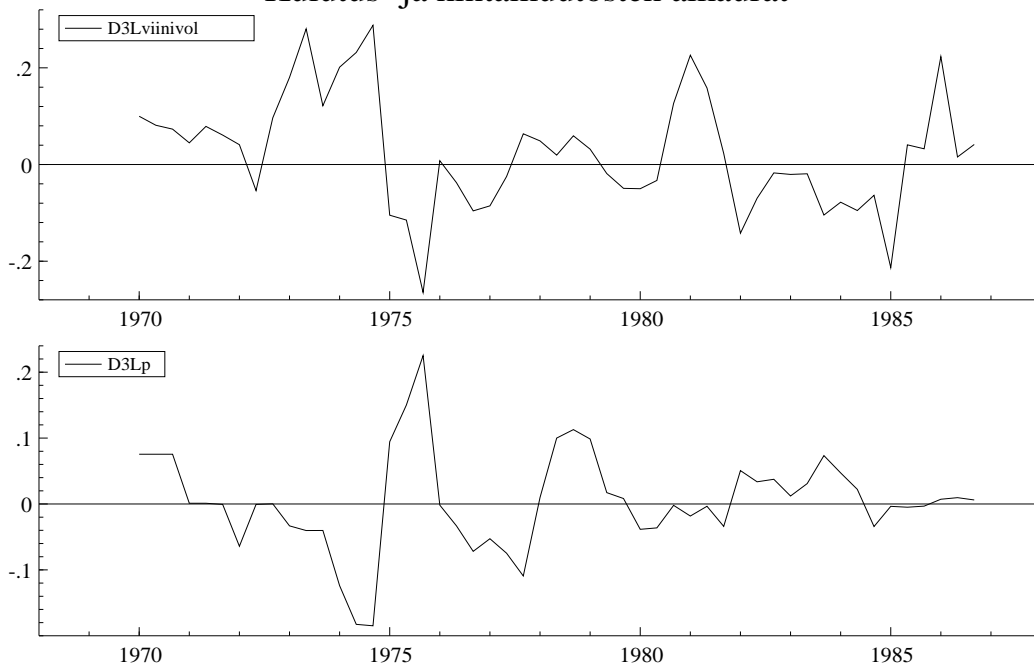
StdInn saved to Wines.in7

Rekursiivisesti estimoidut hintajoustot

Kulutus- ja hintamuutosten aikaurat

Huomautus 3.11: Rekursiokaavat (3.39) tuottavat paljon muitakin mielenkiintoisia sivutuotteita kuin parametrien askeltavat estimaatit $\hat{\beta}_{(t)}$. Mainittakoon erityisesti ”yhden askeleen ennustevirheet” f_t ($t = m + 1, \dots, n$), joilla mallin (1.6) – (1.9) puitteissa on mm. seuraavat ominaisuudet:

$$\begin{aligned} f_t &= X'_t \beta + \varepsilon_t - X'_t M_{(t-1)}^{-1} \sum_{i=1}^{t-1} X_i (X'_i \beta + \varepsilon_i) \\ &= \varepsilon_t - X'_t M_{(t-1)}^{-1} \sum_{i=1}^{t-1} X_i \varepsilon_i \quad , \end{aligned}$$

joten

$$\begin{aligned} E f_t f_{t+\nu} &= E \left(\varepsilon_t - \sum_{i=1}^{t-1} \varepsilon_i X'_t M_{(t-1)}^{-1} X_i \right) \left(\varepsilon_{t+\nu} - \sum_{j=1}^{t+\nu-1} \varepsilon_j X'_{t+\nu} M_{(t+\nu-1)}^{-1} X_j \right) \\ &= -E \varepsilon_t \varepsilon_t X'_t M_{(t+\nu-1)}^{-1} X_{t+\nu} + E \sum_{j=1}^{t-1} \varepsilon_j^2 X'_t M_{(t-1)}^{-1} X_j X'_j M_{(t+\nu-1)}^{-1} X_{t+\nu} \quad . \end{aligned} \tag{3.40}$$

Tästä seuraa välittömästi, että mallin (1.6) – (1.9) perusoletusten vallitessa

$$E f_t f_{t+\nu} = \begin{cases} 0 & \text{jos } \nu \geq 1 \\ \sigma^2 g_t & \text{jos } \nu = 0 \end{cases} \quad .$$

Koska ennustevirheiden f_t pitäisi lisäksi olla (normaalisten muuttujien lineaarilausekkeina) normaalisesti jakautuneita, saadaan

$$f_t \sim NID(0, \sigma^2 g_t) \quad t = m + 1, \dots, n \tag{3.41}$$

Tulos (3.41) antaa aiheen määrittellä ns. (normitetut) *rekursiiviset residuaalit*

$$e_t^* = \frac{f_t}{\sqrt{g_t}} \quad t = m + 1, \dots, n \tag{3.42}$$

jotka ovat siis normitettuja yhden askeleen ennustevirheitä (”standardoituja innovaatioimpulsseja”), ja joille pätee

$$e_t^* \sim NID(0, \sigma^2) \quad t = m + 1, \dots, n \tag{3.43}$$

Koska e_t^* - termit ovat määritelmänsä (3.42) mukaan selvästi ”residuaalin” luonteisia, ja koska niillä on ominaisuus (3.43), ne sopivat kaikkeen tässä luvussa esitettyyn mallidiagnostiikkaan oikeastaan paremmin kuin OLS- residuaalit e_t konsanaan.

Rekursiivisten residuaalien muista ominaisuuksista kannattaa erityisesti mainita, että jäännösneliösummalaskelmalle

$$Q_{(t)} = \| Y_{(t)} - X_{(t)}\widehat{\beta}_{(t)} \|^2 \quad (3.44)$$

pätee rekursiokaava

$$Q_{(t)} = Q_{(t-1)} + e_t^{*2} \quad t = m + 1, \dots, n \quad (3.45)$$

Jos rekursiivisten residuaalien muodostamaa vektoria merkitään symbolilla

$$E^* = (e_{m+1}^{*2} \quad \dots \quad e_n^{*2})' \quad ,$$

on siis erityisesti

$$Q(\widehat{\beta}) = E'E = E^{*'}E^* = \sum_{t=m+1}^n e_t^{*2} \quad . \quad (3.46)$$

Tulos (3.45) seuraa kaavoista (3.39), joiden mukaan

$$\widehat{\beta}_{(t)} = \widehat{\beta}_{(t-1)} + f_t g_t^{-1} V_t \quad ,$$

joten

$$\begin{aligned} Y_{(t-1)} - X_{(t-1)}\widehat{\beta}_{(t)} &= Y_{(t-1)} - X_{(t-1)}\widehat{\beta}_{(t-1)} - f_t g_t^{-1} X_{(t-1)} V_t \\ &= E_{(t-1)} - f_t g_t^{-1} X_{(t-1)} V_t \quad , \end{aligned}$$

jossa $E_{(t-1)} = Y_{(t-1)} - X_{(t-1)}\widehat{\beta}_{(t-1)}$ ja $E'_{(t-1)} X_{(t-1)} = 0$.

Näin ollen

$$\begin{aligned} Q_{(t)} &= \| Y_{(t-1)} - X_{(t-1)}\widehat{\beta}_{(t)} \|^2 + (y_t - X'_t \widehat{\beta}_{(t)})^2 \\ &= E'_{(t-1)} E_{(t-1)} + f_t^2 g_t^{-2} V'_t X'_{(t-1)} X_{(t-1)} V_t + (f_t - f_t g_t^{-1} X'_t V_t)^2 \\ &= Q_{(t-1)} + f_t^2 g_t^{-1} \quad , \end{aligned}$$

joten tulos (3.45) on todistettu. ■

3.4.2 Rakennemuutosten havaitseminen

Ajatellaan nyt, että malli

$$y_t = X_t' \beta + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad t = 1, \dots, n$$

kuvaa adekvaatisti X_t :n ja y_t :n välistä yhteyttä ajankohtina $t = 1, \dots, t_o$, mutta että periodilla $(t_o, t_o + 1]$ mallissa (tai pikemminkin havainnot tuottaneessa mekanismissa) tapahtuisi äkillinen muutos. Ajatellaan aluksi, että regressiokertoimet β äkillisesti muuttuisivat muotoon β^* . Mikäli hetki t_o tunnetaan (lainsäädännöllinen muutos, tilastointitavan muutos, äkillinen markkinahäiriö tms.), ja mikäli regressiokertoimien β^* oletetaan pysyvän vakioina koko jäljellä olevan havaintoperiodin ajan, voidaan hypoteesia $\beta = \beta^*$ testata seuraavasti:

- 1° Jos $n - t_o > m$ (ts. jos uudetkin regressiokertoimet pystytään estimoimaan), voidaan hypoteesi $\beta = \beta^*$ tulkita lineaarisiksi rajoitteiksi yleismallin

$$\begin{cases} y_t = X_t' \beta + \varepsilon_t & t = 1, \dots, t_o \\ y_t = X_t' \beta^* + \varepsilon_t & t = t_o + 1, \dots, n \\ \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \end{cases} \quad (3.47)$$

puitteissa. Tavanomainen F -testisuure hypoteesin $\beta = \beta^*$ testaamiseksi olisi tietenkin muotoa

$$C_{t_o} = \frac{\frac{1}{m}(Q_o - Q)}{\frac{1}{n-2m}Q} \sim F_{m, n-2m} \quad (3.48)$$

jossa $Q_o = E'_{(n)} E_{(n)}$ ja Q tarkoittaa malliin (3.47) liittyvää jäännösneliösummaa ilman rajoitusta $\beta = \beta^*$. Testisuuretta C_{t_o} kutsutaan yleensä *Chow-testisuureeksi*.

- 2° Jos $n - t_o \leq m$, ei β^* -parametreja pystytä lainkaan estimoimaan. Tällöinkin voidaan kuitenkin tarkkailla estimaattoreihin $\hat{\beta}_{(t_o)}$ perustuvien ennusteiden toimintakykyä periodilla $t_o + 1, \dots, n$. Jos $\beta^* \neq \beta$, olisivat ennusteet ilmeisesti *harhaisia*, ts.

$$E(y_{t+\nu} - X'_{t+\nu} \hat{\beta}_{(t_o)}) \neq 0 \quad \text{kun} \quad \nu = 1, \dots, n - t_o \quad .$$

Ennusteharhan olemassaoloa olisi luontevaa mitata suurella

$$C_{t_o}^{(n)} = \frac{\frac{1}{n-t_o}(E'_{(n)}E_{(n)} - E'_{(t_o)}E_{(t_o)})}{\frac{1}{t_o-m}E'_{(t_o)}E_{(t_o)}} \quad (3.49)$$

jota niinikään kutsutaan *Chow- testisuureeksi*. Koska rekursiokaavan (3.45) mukaan

$$Q_{(t)} = E'_{(t)}E_{(t)} = \sum_{\nu=m+1}^t e_{\nu}^{*2} \quad ,$$

voidaan (3.49) yhtä hyvin kirjoittaa muotoon

$$C_{t_o}^{(n)} = \frac{\frac{1}{n-t_o} \sum_{\nu=t_o+1}^n e_{\nu}^{*2}}{\frac{1}{t_o-m} \sum_{\nu=m+1}^{t_o} e_{\nu}^{*2}} \sim F_{n-t_o, t_o-m} \quad (3.49')$$

Testisuureen (3.49') toiminta perustuu siis mallin toimintakyvyn arviointiin estimointiperiodin ulkopuolella. Tällaista toimintaa sanotaan joskus ”prediktiiviseksi testaamiseksi”.

3° Jos rakennemuutoksen potentiaalisesta ajankohdasta t_o ei ole selvää käsitystä ja jos muuttuneen rakenteen ei oleteta pysyvän (ainakaan heti) vakiona, voidaan käyttää *jatkuvaa* kontrollia varten kehitettyjä päätössääntöjä, joista ensimmäisenä esiteltäköön ns. *CUSUM*- testi:

Kaavoissa (3.42) ja (3.39) määritellyt rekursiiviset residuaalit ovat erittäin soveliaita tarkastimia rakennemuutosten etsimisessä, sillä nehan voitiin tulkita normitetuiksi yhden askeleen ennustevirheiksi. Mikäli hetkellä t_o tapahtuisi β :aa koskeva rakennemuutos, olisi selvästikin

$$Ee_t^* \neq 0 \quad \text{kun} \quad t > t_o \quad . \quad (3.50)$$

Odotusarvoa koskevan hypoteesin tutkimiseen tarkoitettu testisuure kannattaa luonnollisesti perustaa odotusarvon tehokkaimpaan mahdolliseen estimaattoriin eli *keskiarvoon*. Jos nollahypoteesista

$$H_o : \quad Ee_t^* \equiv 0 \quad t = m + 1, \dots, n \quad (3.51)$$

tapahtuvat poikkeamat halutaan havaita mahdollisimman nopeasti, kannattaa keskiarvoa $\bar{e}_{(t)}^* = \frac{1}{t-m} \sum_{\nu=m+1}^t e_{\nu}^*$ tietysti seurata jatkuvasti t :n kasvaessa $t = m + 1, \dots, n$. Koska keskiarvoon liittyvän satunnaisvaihtelun mitatakaava pienenee havaintomäärän kasvaessa, on kuitenkin miellyttävämpää seurata e_{ν}^* - termien *kumulatiivista summaa*

$$w_t = \sum_{\nu=m+1}^t e_{\nu}^* \quad t = m + 1, \dots, n \quad . \quad (3.52)$$

Formaali, w_t - lukujonoon perustuva testi voidaan konstruoida seuraavan teknisen tuloksen avulla:

Jos $z_1, \dots, z_n \sim NID(0, 1)$, niin yhtälö

$$P \left(\left| \sum_{i=1}^t z_i \right| \leq b \left(\sqrt{n} + \frac{2}{\sqrt{n}} t \right) \text{ kaikilla } t = 1, \dots, n \right) = 1 - \alpha \quad (3.53)$$

toteutuu mm. lukupareilla

α	b
0.1	0.850
0.05	0.948
0.01	1.143

Epäyhtälön rajasuorat muodostavat eräänlaisen "V- maskin", jonka sisällä kumulatiivisen summan aikaura pysyttelee todennäköisyydellä $1 - \alpha$.

Tulosta (3.53) voidaan mainiosti soveltaa myös rekursiivisten residuaalien kumulatiivisen summan (3.52) seuraamiseen. V- maskia ei kuitenkaan kannata pitää kiinteänä, ajankohdasta $m+1$ alkavana, vaan "liu'uttaa" w_t -summan aikauraa pitkin. Suositeltavin menettelytapa olisi ehkä seuraava:

- Piirretään $(t \ w_t)'$ - pisteiden muodostama ura $t = m + 1, \dots, n$.
- Haetaan silmämääräisesti uran epäilyttävien kohta ja merkitään sitä t_o :lla.
- Piirretään suorien

$$w_{t_o} \pm b s \left(\sqrt{n - t_o} + \frac{2}{\sqrt{n - t_o}} (t - t_o) \right)$$

kuvaajat aikaväliltä $t = t_o + 1, \dots, n$ ja "hylätään" vakiorakennehypoteesi (3.51), jos $(t \ w_t)'$ - ura ajautuu piirrettyjen suorien ulkopuolelle.

Tätä testiä kutsutaan (liukuvaa V- maskia käyttäväksi) CUSUM- testiksi.

4° Rekursiivisten residuaalien *neliöiden* kumulatiivisia summia voidaan niinkään käyttää vakiorakennehypoteesin realistisuuden tutkimiseen. Tällaisia testejä kutsutaan CUSUMQ- testeiksi.

Todetaan aluksi eräs tekninen, todennäköisyyslaskentaan liittyvä tulos, jota voidaan hyödyntää useissa eri yhteyksissä:

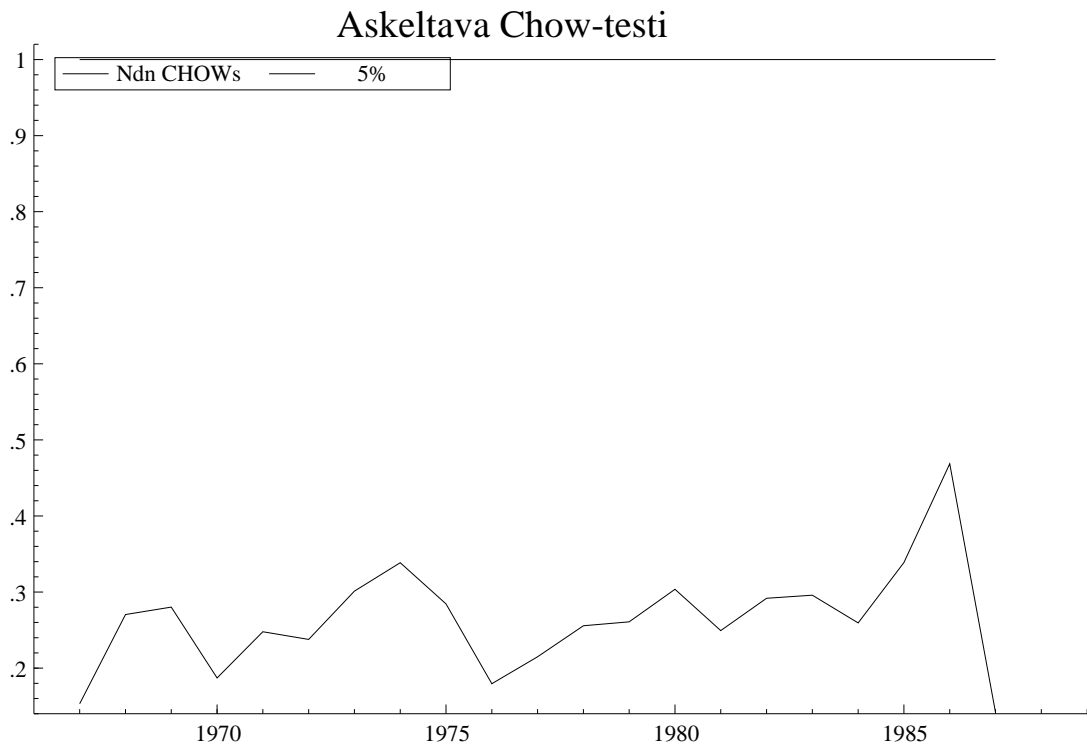
```
DLQt = "Yksityisen kokonaiskulutuksen vuosimuutos (log)"
DLYt = "Kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen vuosimuutos (log)"
St_1 = "Edellisen vuoden säästämistäaste (kotitaloudet)"
```

```
EQ( 1) Modelling DLQt by RLS (using Consum.in7)
The present sample is: 1961 to 1987
```

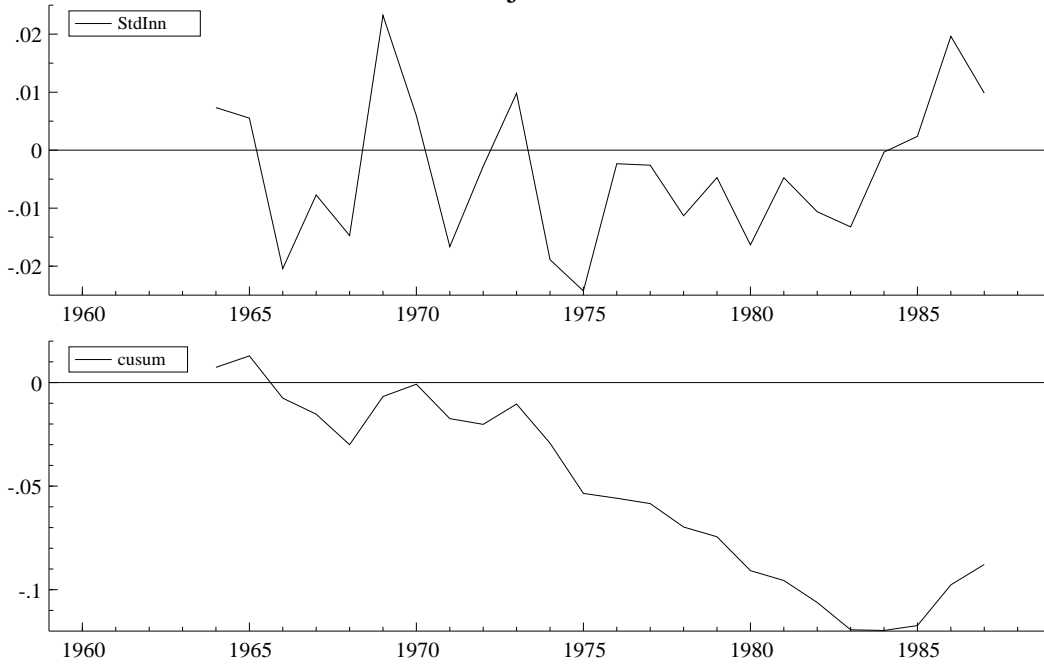
Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	PartR ²
Constant	-0.014794	0.010423	-1.419	0.1686	0.0774
DLYt	0.87031	0.093603	9.298	0.0000	0.7827
St_1	0.51273	0.20965	2.446	0.0222	0.1995

```
R2 = 0.785436 F(2,24) = 43.927 [0.0000] \sigma = 0.0125368 DW = 1.83
RSS = 0.003772129051 for 3 variables and 27 observations
```

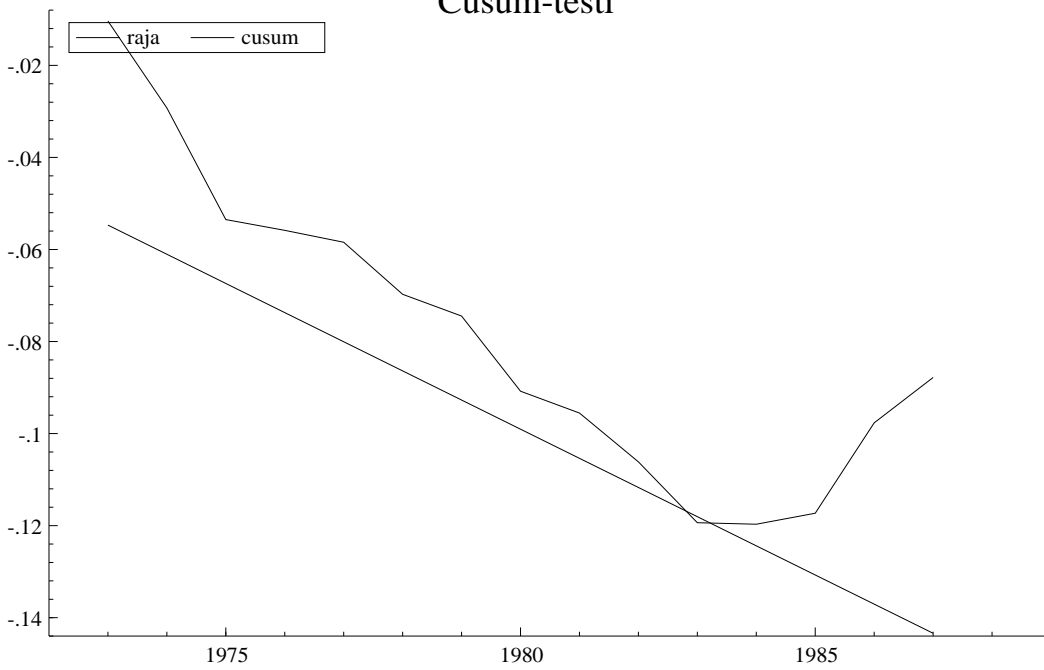
```
StdInn saved to Consum.in7
Algebra code for Consum.in7:
cusum = cum(StdInn);
sqr = sqrt(14);
aika = vuosi-1973;
raja = -0.01037-0.948*0.0125*(sqr+2*aika/sqr);
```


Rekursiiviset residuaalit ja niiden kumulatiivinen summa

Cusum-testi

Jos muuttujat $x_1, \dots, x_n$ ovat eksponentiaalisesti jakautuneita *i.i.d.*- muuttujia, niin muuttujat

$$z_{(t)} = \frac{x_1 + \dots + x_t}{x_1 + \dots + x_n} \quad t = 1, \dots, n-1 \quad (3.54)$$

ovat yhteisjakaumaltaan *täsmälleen* $\text{tas}(0,1)$ - jakaumasta saadun, vastaavan kokoisen yksinkertaisen otoksen kaltaisia.

Kolmogorov-Smirnov- testin (ks. huomautus 3.9) yhteydessä tehtyjä prosenttipistelaskelmia voidaan siis hyödyntää myös muotoa (3.54) olevia $z_{(t)}$ - osamääriä tutkittaessa.

Todettakoon, että

$$\frac{1}{\sigma^2}(e_t^{*2} + e_{t+1}^{*2}) \sim \chi_2^2 = \text{eksp}\left(\frac{1}{2}\right) .$$

Tätä tulosta (ja Kolmogorov-Smirnov- taulukoita) voidaan hyödyntää tarkailtaessa kumulatiivisia neliösummia

$$q_{(t)} = \frac{Q_{(t)}}{Q_{(n)}} = \frac{\sum_{\nu=m+1}^t e_{\nu}^{*2}}{(n-m)s^2} \quad t = m+1, \dots, n \quad . \quad (3.55)$$

Mikäli

$$\left| q_{(t)} - \frac{t-m}{n-m} \right| > c_{\alpha} \quad (3.56)$$

jollakin $t = m+1, \dots, n-1$, ”hylätään” vakiorakennehypoteesi. (Tässä c_{α} tarkoittaa merkitsevyytystasoon $1-\alpha$ liittyvää, havaintomäärän $\lfloor \frac{n-m}{2} \rfloor + 1$ mukaista Kolmogorov-Smirnov- testisuuren kriittistä arvoa.)

Saatua testiä (3.55) + (3.56) sanotaan CUSUMQ- testiksi, ja se soveltuu mainiosti myös virhetermien variansseissa tapahtuvien muutosten paljastamiseen.

Mikäli CUSUMQ- testillä halutaan testata nimenomaan β - regressioker-toimien muuttumista, on huomattava, että tällöin

$$Ee_t^{*2} > \sigma^2 \quad \text{kun} \quad t > t_o \quad ,$$

jossa t_o tarkoittaa rakennemuutoksen ajankohtaa. Tästä syystä testiä (3.56) on syytä käyttää *yksipuolisena* ja valita kriittiseksi alueeksi

$$q(t) < \frac{t-m}{n-m} - c_\alpha \quad . \quad (3.57)$$

Huomautus 3.12: PCGIVE kannustaa käyttäjiään seuraamaan Chow- testisuureen $C_t^{(n)}$ käyttäytymistä *askeltavasti* käymällä läpi kaikki mahdolliset rakennemuutosajankohdat $t = m+1, \dots, n-1$. Koska Chow- testisuure $C_t^{(n)}$ voidaan kirjoittaa muotoon (3.49')

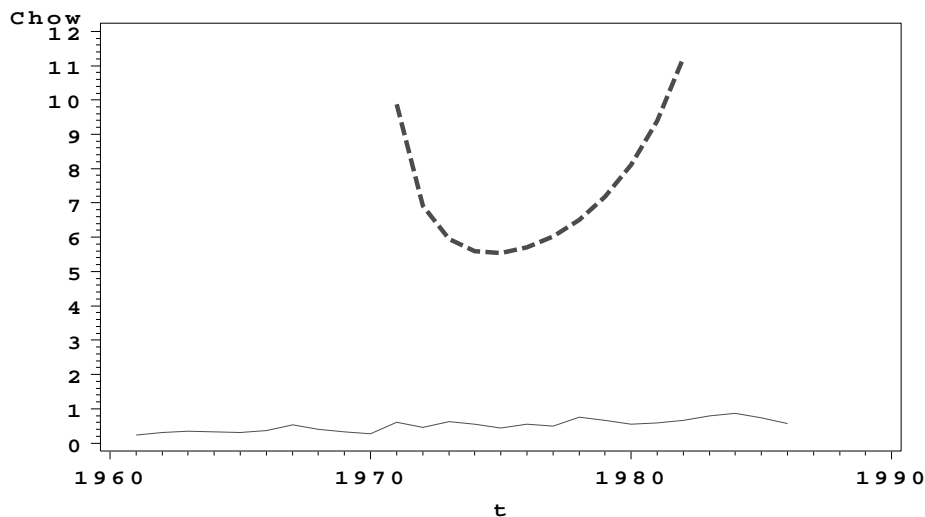
$$C_{t_o}^{(n)} = \frac{\frac{1}{n-t_o} \sum_{\nu=t_o+1}^n e_\nu^{*2}}{\frac{1}{t_o-m} \sum_{\nu=m+1}^{t_o} e_\nu^{*2}} \quad t = m+1, \dots, n-1 \quad ,$$

on helppo havaita, että $C_t^{(n)}$:n ja CUSUMQ- testisuureen $q(t)$ välillä vallitsee seuraava, kääntäen yksikäsitteinen yhteys:

$$C_t^{(n)} = \frac{t-m}{n-t} \cdot \left(\frac{1}{q(t)} - 1 \right) \quad t = m+1, \dots, n-1 \quad . \quad (3.58)$$

CUSUMQ- testin kriittinen alue (3.57) voidaan siis kirjoittaa muotoon

$$C_t^{(n)} > \frac{1 + c_\alpha - \frac{t-m}{n-m}}{\frac{t-m}{n-m} - c_\alpha} \cdot \frac{t-m}{n-t} \quad \text{jollakin} \quad t > m + c_\alpha(n-m) \quad . \quad (3.57')$$

Testi (3.57') on siis periaatteessa ekvivalentti vastaavan CUSUMQ- testin (3.57) kanssa. PCGIVE kuitenkin piirtää $C_t^{(n)}$:n aikaurakuviota *kiinteään* ”kriittisen rajan” (ks. oheinen kalvo). Tämä *ei* ole testin sekventiaalisuuden vuoksi korrek-tia, ja voidaankin sanoa, että PCGIVE:n tarjoamat kuvat houkuttelevat tältä osin harhaanjohtaviin tulkintoihin. ■

4 DYNAAMISET REGRESSIOMALLIT

4.1 Siirtofunktioimallit

4.1.1 Adaptiivisten odotusten mallit

Ajatellaan, että vastemuuttuja y_t riippuu tekijän x_t tulevaa kehitystä koskevista *odotuksista* x_{t+1}^* mallin

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 x_{t+1}^* + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \perp\!\!\!\perp x_{t+1}^* \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad (4.1)$$

mukaisesti. Koska odotuksia x_{t+1}^* ei yleensä voida havaita, oletetaan niiden kehittyvän *adaptiivisesti* kaavan

$$x_{t+1}^* - x_t^* = \alpha(x_t - x_t^*) \quad (4.2)$$

mukaisesti. ($0 < \alpha < 1$). Tällöin siis

$$\begin{aligned} x_{t+1}^* &= [1 - (1 - \alpha)L]^{-1} \alpha x_t \\ &= \alpha \sum_{j=0}^{\infty} (1 - \alpha)^j L^j x_t \\ &= \alpha \sum_{j=0}^{\infty} (1 - \alpha)^j x_{t-j} \quad , \end{aligned} \quad (4.3)$$

jossa L tarkoittaa viiveoperaattoria $Lx_t = x_{t-1}$. Sijoittamalla tulos (4.3) malliin (4.1) saadaan

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 \alpha \sum_{j=0}^{\infty} (1 - \alpha)^j x_{t-j} + \varepsilon_t \quad ,$$

joten ajatus (4.2) implikoi x_t :n ja y_t :n välille ns. siirtofunktioimallin

$$\begin{aligned} y_t &= \mu + v(L)x_t + \varepsilon_t \quad , \quad \text{jossa} \\ \{\varepsilon_t\} &\perp\!\!\!\perp \{x_t\} \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad , \\ v(L) &= \sum_{j=0}^{\infty} v_j L^j = \alpha \beta_2 [1 - (1 - \alpha)L]^{-1} \quad . \end{aligned} \quad (4.4)$$

Mallissa (4.4) joudutaan siis varautumaan x_t :n *viivästettyihin*, hyvinkin hitaasiin vaikutuksiin. Lisäksi useimmiten joudutaan realismuksen nimissä sallimaan jonkinasteinen ajallinen säännöllisyys (autokorrelaatio) virhetermisarjalle ε_t .

4.1.2 Eniten käytetyt siirtofunktioallityypit

Ajatellaan nyt, että selittäviä muuttujia (aikasarjoja) x_{it} olisi useampia ja että niillä kaikilla saattaisi olla myös viivästeisiä vaikutuksia y_t :hen. Yleensä on syytä alusta asti varautua virhetermisarjan ε_t autokorrelaatioon esim. stationäärisen ARMA- mallin

$$\varepsilon_t = \frac{\theta(L)}{\phi(L)} \alpha_t \quad , \quad \{\varepsilon_t\} \text{ stationäärinen } \quad , \quad (4.5)$$

$$\alpha_t \sim NID(0, \sigma^2)$$

puitteissa. Lausekkeet $\theta(L)$ ja $\phi(L)$ tarkoittavat viiveoperaattorin polynomeja,

$$\begin{cases} \theta(L) = 1 - \theta_1 L - \dots - \theta_q L^q & , \\ \phi(L) = 1 - \phi_1 L - \dots - \phi_p L^p & . \end{cases} \quad (4.6)$$

Tällöin x_{it} - muuttujien *lineaarisia* vaikutuksia y_t - muuttujaan kuvaava, yleisin kuviteltavissa oleva malli olisi muotoa

$$y_t = \mu + v_1(L) x_{1t} + \dots + v_m(L) x_{mt} + \varepsilon_t \quad \text{jossa}$$

$$\{\varepsilon_t\} \perp\!\!\!\perp \{x_{1t}, \dots, x_{mt}\} \quad , \quad \{\varepsilon_t\} \text{ stationäärinen } \quad ,$$

$$\varepsilon_t = \frac{\theta(L)}{\phi(L)} \alpha_t \quad , \quad \alpha_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad \text{ja} \quad (4.7)$$

$$v_i(L) = \sum_{j=0}^{\infty} v_{ij} L^j \quad i = 1, \dots, m \quad .$$

Mallin mielekkyyden kannalta kannattaa erityisesti korostaa virhetermisarjan $\{\varepsilon_t\}$ riippumattomuutta $\{x_{1t}, \dots, x_{mt}\}$ - sarjoista, ts. selittäjäsarjojen *eksogeenisuutta*.

Jotta mallin parametrimäärä pysyisi äärellisenä, on *siirtofunktioille* $v_i(L)$ asetettava joitakin rajoituksia. Tavallisimpia ovat rajoitukset

$$v_i(L) = \omega_{i0} - \omega_{i1} L - \dots - \omega_{ir_i} L^{r_i} \quad (4.8)$$

tai

$$\begin{aligned} v_i(L) &= \frac{\omega_i(L)}{\delta_i(L)} \quad , \quad \text{jossa} \\ \omega_i(L) &= \omega_{i0} - \omega_{i1}L - \dots - \omega_{ir_i}L^{r_i} \quad , \quad \text{ja} \\ \delta_i(L) &= 1 - \delta_{i1}L - \dots - \delta_{is_i}L^{s_i} \end{aligned} \quad (4.9)$$

tai

$$\begin{aligned} v_i(L) &= \sum_{j=0}^{r_i} v_{ij}L^j \quad , \quad \text{jossa} \\ v_{ij} &= \beta_{i0} + \beta_{i1}j + \dots + \beta_{id_i}j^{d_i} \quad j = 0, \dots, r_i \end{aligned} \quad (4.10)$$

Muodot (4.8) ja (4.10) edellyttävät siis, että selittäjän x_{it} vaikutusaika y_t :hen on rajoitettu siten, että kaikki vaikutukset ehtivät ilmetä r_i aikayksikön kuluessa. Muoto (4.9) taas sopii pitkäaikaisten vaikutusten kuvaamiseen, koska v_{ij} -kertoimet eroavat nolasta myös suurilla j :n arvoilla.

Muotoa (4.9) sanotaan *rationaaliseksi* ja muotoa (4.8) *polynomimuotoiseksi* siirtofunktioksi. Muotoa (4.10) sanotaan *Almon-malliksi* ja sen puitteissa voidaan usein selvittää suhteellisen harvoilla parametreilla, vaikka maksimaalinen vaikutusaika r_i olisikin melko pitkä.

Ihanteellista tietysti olisi, mikäli kulloinkin käytettävän mallin (4.7) muoto voitaisiin valita talousteorian perusteella, mutta useimmiten muodon valinta joudutaan tekemään yksinomaan käytettävissä olevien havaintojen perusteella.

Määritelmä 4.1: Kertoimia v_{ij} ($j = 0, 1, 2, \dots$) sanotaan selittäjään x_{it} liittyviksi *impulssivasteiksi* ja v_{i0} :aa *välittömäksi vasteeksi*.

Kumulatiivisia summia

$$c_{ij} = \sum_{k=0}^j v_{ik} \quad j = 0, 1, 2, \dots$$

sanotaan *vastekertymiksi* (interim multipliers) ja summaa $c_{i\infty}$ selittäjään x_{it} liittyväksi *kokonaisvasteeksi* (total multiplier).

Mikäli $v_{ij} \geq 0$ kaikilla $j = 0, 1, 2, \dots$, voidaan lukuja $v_{ij}/c_{i\infty}$ ajatella diskreettiin,

kokonaislukuarvoiseen todennäköisyysjakaumaan liittyvinä pistetodennäköisyksinä. Tällöin puhutaan usein viivejakaumamalleista (distributed lag models) ja voidaan määritellä po. ”todennäköisyysjakaumaan” liittyviä tunnuslukuja, kuten esim. ”keskimääräinen vaikutusaika” (mean lag)

$$\frac{1}{c_{i\infty}} \sum_{j=1}^{\infty} j v_{ij} \quad .$$

■

Määriteltyjen termien ja sanontojen tausta on seuraava. Tarkastellaan y_t :n odotusarvouran

$$\bar{y}_t = \mu + v_1(L)x_{1t} + \dots + v_m(L)x_{mt}$$

käyttäytymistä, kun selittävät tekijät vakioituvat tasoille $\bar{x}_1, \dots, \bar{x}_m$. Tällöin $\bar{y}_t$ asettuisi ”tasapainotilaan”

$$\bar{y}_t = \mu + v_1(1)\bar{x}_1 + \dots + v_m(1)\bar{x}_m \quad .$$

Jos $\bar{x}_i$:lle annettaisiin yksikön suuruinen lisäys, kertoisivat impulssivasteet v_{ij} ja vastekertymät c_{ij} , miten $\bar{y}_t$ asettuisi uuteen tasapainotilaan. Kokonaisvaste $c_{i\infty}$ kertoisi tasapainotilan kokonaissiirtymän.

Esimerkiksi adaptiivisten odotusten mallissa (4.1) + (4.2) vastaisivat impulssivasteet

$$v_j = \alpha\beta_2(1 - \alpha)^j \quad j = 0, 1, 2, \dots$$

ns. *geometriska* jakaumaa, joten keskimääräinen vaikutusaika olisi

$$\alpha \sum_{j=1}^{\infty} j (1 - \alpha)^j = \frac{1 - \alpha}{\alpha} \quad .$$

Vastekertymät olisivat muotoa

$$c_j = \sum_{\nu=0}^j \alpha\beta_2(1 - \alpha)^\nu = \beta_2 [1 - (1 - \alpha)^{j+1}] \quad j = 0, 1, 2, \dots$$

ja kokonaisvaste $c_{i\infty} = \beta_2$.

4.2 Differenssiyhtälön muotoiset mallit

4.2.1 Osittaisen sopeutumisen mallit

Ajatellaan, että tekijät X_t määräisivät muuttujan y_t tavoitetason y_t^* yhtälön

$$y_t^* = \beta' X_t \quad t = 1, \dots, n$$

mukaisesti, mutta että y_t :n kehityksessä olisi tiettyä ”hitausmomenttia” sopeutumisyhtälön

$$y_t - y_{t-1} = \alpha(y_t^* - y_{t-1}) + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \perp\!\!\!\perp X_t$$

mukaisesti ($0 < \alpha < 1$). Tällöin päädytään havaittavissa olevien suureiden osalta malliin

$$\begin{aligned} y_t &= (1 - \alpha)y_{t-1} + \alpha \beta' X_t + \varepsilon_t \quad , \\ \varepsilon_t &\sim NID(0, \sigma^2) \quad , \quad \varepsilon_t \perp\!\!\!\perp X_t \quad , \quad t = 2, \dots, n \end{aligned} \quad (4.15)$$

Mallia (4.15) sanotaan *osittaisen sopeutumisen* malliksi ja se edustaa differenssiyhtälön muotoista mallia yksinkertaisimmillaan. Jos y_t ”ratkaistaan” mallista (4.15), saadaan

$$y_t = \frac{\alpha}{1 - (1 - \alpha)L} \beta' X_t + \frac{1}{1 - (1 - \alpha)L} \varepsilon_t \quad , \quad (4.16)$$

joten *jokaisen* selittäjän impulssivasteet olisivat muotoa

$$v_{ij} = \alpha \beta_i (1 - \alpha)^j \quad j = 0, 1, 2, \dots$$

”keskimääräinen vaikutusaika”

$$\frac{\sum_{j=0}^{\infty} v_{ij} j}{\sum_{j=0}^{\infty} v_{ij}} = \frac{1 - \alpha}{\alpha}$$

olisi sama kaikille muuttujille x_{it} ($i = 1, \dots, m$). Tästä syystä sitä kutsutaankin yleensä keskimääräiseksi *sopeutumisajaksi*.

4.2.2 ARX- ja ARMAX- mallit

Mallin (4.15) sisältö voidaan tulkita myös siten, että y_t pyrkii kehittymään differenssiyhtälömallin

$$y_t = \mu + (1 - \alpha)y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4.17)$$

mukaisesti, mutta ”eksogeeniset” tekijät X_t vaikuttavat lineaarisesti siihen tasoon $\frac{\mu}{\alpha}$, jonka lähistölle y_t olisi oman kehitysmekanisminsa (4.17) mukaisesti asettumassa.

Jos sama ajatus yleistetään suoraviivaisesti yhtälöä (4.17) monimutkaisempiin kehitysrakenteisiin (esim. ARMA- rakenteisiin), päädytään luontevasti mallityyppiin

$$\begin{aligned} \alpha(L) y_t &= \mu + \sum_{i=1}^m \omega_i(L) x_{it} + \theta(L) \varepsilon_t \quad , \\ \{\varepsilon_t\} &\perp\!\!\!\perp \{x_{1t}, \dots, x_{mt}\} \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad , \\ \alpha(L) &= 1 - \alpha_1 L - \dots - \alpha_p L^p \quad , \\ \theta(L) &= 1 - \theta_1 L - \dots - \theta_q L^q \quad , \\ \omega_i(L) &= \omega_{io} - \omega_{i1} L - \dots - \omega_{ir_i} L^{r_i} \quad , \quad i = 1, \dots, m \quad . \end{aligned} \quad (4.18)$$

Tällaisia malleja kutsutaan ARMAX- malleiksi ja niitä käytetään usein pelkästään siksi, että niiden parametrien estimointi on teknisesti helpompaa kuin siirtofunktio mallien (4.7). (Malli (4.7) sisältää toisaalta erikoistapauksinaan kaikki ARMAX- mallit (4.18).)

Parametrien estimointi on vieläkin helpompaa, mikäli $\theta(L) \equiv 1$ (ts. mikäli $q = 0$), sillä mallin

$$\begin{aligned} \alpha(L) y_t &= \mu + \sum_{i=1}^m \omega_i(L) x_{it} + \varepsilon_t \quad , \\ \{\varepsilon_t\} &\perp\!\!\!\perp \{x_{1t}, \dots, x_{mt}\} \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \end{aligned} \quad (4.19)$$

parametreja voidaan hyvällä omallatunnolla estimoida *OLS- tekniikalla*. Malleja (4.19) sanotaan ARX- malleiksi. Koska ε_t on oletettu kaikista selittäjistä

(viivästetyt y :n arvot mukaan luettuina) riippumattomaksi, on siis OLS-estimaattoreiden käyttö täysin paikallaan ja estimaatit voidaan saman tien laskea jopa *askeltavasti* rekursiokaavoilla (3.39). (Tämä on eräs syy ARX-mallien suureen suosioon.) Toisaalta, myös ARMAX-mallien (4.18) parametreja voidaan estimoida rekursiivisesti, mutta tarvittava algoritmi on paljon monimutkaisempi kuin (3.39).

Huomautus 4.1: ARX-malli (4.19) sisältää pohjimmiltaan seuraavan, y_t :n kehitysmekanismin koskevan oletuksen:

Muuttujan y_t kehityksen määrää primääristi sen oma, AR-mallilla kuvattavissa oleva etenemismekanismi, joka voi olla osa suuremmasta, useamman muuttujan muodostamasta vuorovaikutussysteemistä. ”Ulkoiset” (eksogeeniset) tekijät $x_t = (x_{1t} \dots x_{mt})'$ voivat vaikuttaa *lineaarisesti* systeemin ”tasapainotilan” sijaintiin, mutta *eivät* systeemin rakenteeseen.

Tämä ajattelutapa voi joissakin sovelluksissa (esim. osittaisen sopeutumisen mallit) tuntua täysin realistiselta, mutta *ei* varmastikaan kaikissa. Mallista (4.19) nimittäin seuraa, että

$$y_t = \frac{\mu}{\alpha(1)} + \sum_{i=1}^m \frac{\omega_i(L)}{\alpha(L)} x_{it} + \frac{1}{\alpha(L)} \varepsilon_t \quad .$$

Jokaisen selittäjän vaikutustavan y_t :hen pitäisi siis suurilla viiveillä olla *samanlainen*. Tämä ajatus ei kaikissa tapauksissa tunnu realistiselta. ■

4.3 Virheenkorjausmallit

Tarkastellaan aluksi dynaamista mallia

$$\begin{aligned} \log y_t &= \alpha \log y_{t-1} + \mu + \omega_o \log x_t - \omega_1 \log x_{t-1} + \varepsilon_t \quad , \\ \varepsilon_t &\perp\!\!\!\perp x_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \end{aligned} \quad (4.20)$$

Jos x_t stabiloituu tasolle $\bar{x}$, stabiloituu $\log y_t$:n odotusarvo vastaavasti tasolle

$$\log \bar{y} = \frac{\mu}{1-\alpha} + \frac{\omega_o - \omega_1}{1-\alpha} \log \bar{x} \quad (4.21)$$

Tällaista $(\bar{x} \ \bar{y})'$ -tilaa sanotaan mallin (4.20) *tasapainotilaksi*. Eri $\bar{x}$:n arvoihin liittyvistä tasapainotiloista muodostuu ns. *tasapainoura*, jota voitaisiin kutsua myös $(x_t \ y_t)'$ -muuttujan *attraktoriksi*.

Merkitään differenssioperaattoria symbolilla $\nabla = 1 - L$. Tällöin malli (4.20) voidaan kirjoittaa muotoon

$$\begin{aligned} \nabla \log y_t &= (\alpha - 1) \log y_{t-1} + \mu + \omega_o \nabla \log x_t + (\omega_o - \omega_1) \log x_{t-1} + \varepsilon_t \\ &= \omega_o \nabla \log x_t + \varepsilon_t \\ &\quad + (\alpha - 1) \left[\log y_{t-1} - \frac{\mu}{1 - \alpha} - \frac{\omega_o - \omega_1}{1 - \alpha} \log x_{t-1} \right] \end{aligned} \quad (4.22)$$

Yhtälön (4.22) oikean puolen hakasulkulauseke siis kertoo, kuinka kaukana attraktorista (4.21) muuttuja $(x_t \ y_t)'$ on hetkellä $t - 1$.

Jos muuttuja $(x_t \ y_t)'$ on lähellä attraktoria (tasapainouraa) koko havaintoperiodin ajan, vaihtelee hakasulkulauseke hyvin vähän, ja α :n estimointi saattaa vaikeutua. Jos taas tasapainouralta (4.21) poiketaan paljon, vaikuttaa (4.22):n hakasulkulauseke *tasapainotilaa kohti vetävänä tekijänä*, joka pyrkii nopeuttamaan muuttujan paluuta tasapainouran läheisyyteen.

Muutosten $\nabla \log x_t$ ja $\nabla \log y_t$ välinen relaatio mallissa (4.22) ohjaa siis muuttujan $(x_t \ y_t)'$ *lyhyen tähtäimen* dynamiikkaa, kun taas hakasulkulausekkeen avulla saadaan käsitys *pitkän tähtäimen* tasapainouran sijainnista.

Muotoa (4.22) olevia malleja sanotaan *virheenkorjausmalleiksi* (error correction models). Myöhemmin esiteltävän yhteisintegroituvuuden käsitteen ja virheenkorjausmallien välillä vallitsee läheinen yhteys: Jos $\log x_t$ ja $\log y_t$ ovat yhteisintegroituneita, voidaan niiden välille aina muodostaa mallin (4.22) kaltainen virheenkorjausmalli. Virheenkorjausmalli edustaa samalla yhteisintegroituvuusrelaation tulkinnallisesti hedelmällisintä esitystapaa.

Huomautettakoon samalla, että tasapainorelaatioon (attraktoriin) saattavat vaikuttaa sellaisetkin muuttujat, joita ei lyhyen tähtäimen dynamiikan kuvauksessa lainkaan tarvita.

Esimerkki 4.1: Davidson, Hendry, Srba ja Yeo käyttivät 1978 ilmestyneessä artikkelissaan seuraavan tyyppistä mallia kuvaamaan kotitalouksien reaalityulojen y_t ja yksityisen kulutuksen volyymin c_t välistä yhteyttä:

$$\nabla_4 \log c_t = \beta_1 \nabla_4 \log y_t + \beta_2 \nabla \nabla_4 \log y_t + \varepsilon_t + \beta_3 \log \left(\frac{c_{t-4}}{y_{t-4}} \right), \quad (4.23)$$

jossa $\varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$, $\nabla_4 = 1 - L^4$ ja $\nabla = 1 - L$.

Sovellus koski Englannin neljännesvuosiaineistoa. ”Tasapainoura” vastaisi siis vakiona pysyvää säästämisastetta. Toisaalta ”lyhyen tähtäimen rajakulutusaluttia” vastaisi mallissa (4.23) parametri $(\beta_1 + \beta_2) - \beta_2 = \beta_1$. ■

5 IVE- ja GIVE- ESTIMOINTI

5.1 Epäsuorasti havaitut selittävät muuttujat (proxy- muuttujat)

Niitä muuttujia, joilla talousteoria operoi, ei useinkaan pystytä suoraan (virheettömästi) havaitsemaan. Esim. odotusten havaitseminen on yleensä mahdotonta, samoin ”pysyväistulojen”, jne. Joskus taas tietojen saatavuus voi tuottaa ongelmia.

Ajatellaan nyt, että regressiomallissa

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 x_t^* + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad (5.1)$$

olisi vain yksi selittäjä, mutta että sen arvoihin liittyisi havaintovirhettä mallin

$$x_t = x_t^* + \eta_t \quad , \quad \eta_t \sim NID(0, \tau^2) \quad , \quad \eta_t \perp\!\!\!\perp \varepsilon_t \quad (5.2)$$

mukaisesti, jossa x_t edustaa selittävän muuttujan *havaittua* arvoa havaintoyksikössä t ($t = 1, \dots, n$).

Yhdistämällä mallit (5.1) ja (5.2) saadaan

$$\begin{aligned} y_t &= \beta_1 + \beta_2 x_t + (\varepsilon_t - \beta_2 \eta_t) \\ &= \beta_1 + \beta_2 x_t + \kappa_t \quad , \end{aligned} \quad (5.3)$$

jossa siis $x_t \not\perp \kappa_t$.

Välittömänä seurauksena johdannossa esitetyn perusoletuksen (1.8) rikkoutumisesta on, että OLS- estimaattorit ovat *epäkonsistentteja*. (Ajatellaan yksinkertaisuuden vuoksi, että $\beta_1 = 0$.) Tällöin nimittäin

$$\begin{aligned} \hat{\beta}_2 &= \frac{\sum_{t=1}^n x_t y_t}{\sum_{t=1}^n x_t^2} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (\beta_2 x_t^* + \varepsilon_t)(x_t^* + \eta_t)}{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (x_t^* + \eta_t)^2} \\ &\xrightarrow{p} \frac{\beta_2 \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n x_t^{*2}}{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n x_t^{*2} + \tau^2} \neq \beta_2 \quad . \end{aligned} \quad (5.4)$$

Tämä epäkonsistenssi on samalla oire vakavammastakin estimoituvuusongelmasta, sillä mallin (5.1) + (5.2) mukaisen likelihood- funktion logaritmi on muotoa

$$\begin{aligned} \log L_{Y,X}(X^*, \beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) \\ \simeq \sum_{t=1}^n \left[-\frac{1}{2} \log \tau^2 - \frac{1}{2} \log \sigma^2 - \frac{1}{2\tau^2} (x_t - x_t^*)^2 - \frac{1}{2\sigma^2} (y_t - \beta_1 - \beta_2 x_t^*)^2 \right] \quad . \end{aligned} \quad (5.5)$$

Jaetaan likelihood- funktio (5.5) kahteen osaan,

$$\log L_{Y,X}(X^*, \beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) = l_{Y,X}^{(1)}(X^*, \beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) + l_{Y,X}^{(2)}(\beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) \quad , \quad (5.6)$$

jossa

$$\begin{aligned}
 l_{Y,X}^{(1)}(X^*, \beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) \\
 = -\frac{1}{2} \left(\frac{1}{\tau^2} + \frac{\beta_2^2}{\sigma^2} \right) \sum_{t=1}^n \left(x_t^* - \frac{\sigma^2 x_t + \beta_2 \tau^2 (y_t - \beta_1)}{\sigma^2 + \beta_2^2 \tau^2} \right)^2
 \end{aligned} \tag{5.7}$$

ja

$$\begin{aligned}
 l_{Y,X}^{(2)}(\beta_1, \beta_2, \tau^2, \sigma^2) \\
 = -\frac{n}{2} (\log \tau^2 + \log \sigma^2) - \frac{1}{2} \frac{1}{\sigma^2 + \beta_2^2 \tau^2} \sum_{t=1}^n (y_t - \beta_1 - \beta_2 x_t)^2
 \end{aligned} \tag{5.8}$$

On helppo nähdä, että $l_{Y,X}^{(1)}$ kaavassa (5.7) ei sisällä mitään sellaista informaatiota parametreista β_1, β_2, τ^2 tai σ^2 , joka olisi tulkittavissa ilman tietoa $X^* = (x_1^* \dots x_n^*)'$:stä.

Jos taas β_1 ja β_2 ajateltaisiin tunnetuiksi, riippuisi $l_{Y,X}^{(2)}$ kaavassa (5.8) havainnoista vain suureen $\sum_{t=1}^n (y_t - \beta_1 - \beta_2 x_t)^2$ kautta. Toisaalta, auki olevia parametreja olisi vielä *kaksi* (τ^2 ja σ^2), jotka siis eivät voi olla identifioitavissa havaintojen perusteella. Ongelma pysyy tietysti samanlaisena, vaikka β -parametreja ei oltaisiakaan tunnetuiksi. Malliin (5.1) + (5.2) on siis *lisättävä jotakin informaatiota*, jotta parametrien estimointi onnistuisi. Periaatteessa on olemassa kolme mahdollisuutta:

- 1° Oletetaan $\frac{\tau^2}{\sigma^2}$ tunnetuksi.
- 2° Postuloidaan parametreille priorijakauma ja turvaudutaan bayesiläiseen päättelyyn.
- 3° Oletetaan, että voidaan havaita kolmattakin, samoja x_t^* - arvoja heijastelevaa muuttujaa

$$z_t = \alpha_1 + \alpha_2 x_t^* + \omega_t \quad , \tag{5.9}$$

jossa $\omega_t \perp\!\!\!\perp (\eta_t \ \varepsilon_t)'$ ja $\omega_t \sim NID(0, \delta^2) \quad t = 1, \dots, n$.

Tarkastellaan nyt erityisesti lisäinformaatiotyyppiä 3°. Tällöin havaintoaineiston Y, X, Z määräämän likelihood- funktion logaritmi voidaan aikaisempaan tapaan hajottaa kahden termin summaksi

$$\log L_{Y,X,Z}(X^*, \alpha, \beta, \tau^2, \sigma^2, \delta^2) = l_{Y,X,Z}^{(1)}(X^*, \alpha, \beta, \tau^2, \sigma^2, \delta^2) + l_{Y,X,Z}^{(2)}(\alpha, \beta, \tau^2, \sigma^2, \delta^2) \quad , \tag{5.10}$$

jossa

$$\begin{aligned}
& l_{Y,X,Z}^{(1)}(X^*, \alpha, \beta, \tau^2, \sigma^2, \delta^2) \\
&= -\frac{1}{2} \left(\frac{1}{\tau^2} + \frac{\beta_2^2}{\sigma^2} + \frac{\alpha_2^2}{\delta^2} \right) \sum_{t=1}^n \left[x_t^* - \frac{\frac{x_t}{\tau^2} + \beta_2 \frac{(y_t - \beta_1)}{\sigma^2} + \alpha_2 \frac{(z_t - \alpha_1)}{\delta^2}}{\frac{1}{\tau^2} + \frac{\beta_2^2}{\sigma^2} + \frac{\alpha_2^2}{\delta^2}} \right]^2
\end{aligned} \tag{5.11}$$

ja

$$\begin{aligned}
& l_{Y,X,Z}^{(2)}(\alpha, \beta, \tau^2, \sigma^2, \delta^2) = -\frac{n}{2} (\log \tau^2 + \log \sigma^2 + \log \delta^2) \\
& - \frac{1}{2} \frac{1}{\frac{1}{\tau^2} + \frac{\beta_2^2}{\sigma^2} + \frac{\alpha_2^2}{\delta^2}} \left\{ \frac{1}{\sigma^2} \left(\frac{1}{\tau^2} + \frac{\alpha_2^2}{\delta^2} \right) \sum_{t=1}^n (y_t - \beta_1 - \beta_2 x_t)^2 \right. \\
& \quad + \frac{1}{\delta^2} \left(\frac{1}{\tau^2} + \frac{\beta_2^2}{\sigma^2} \right) \sum_{t=1}^n (z_t - \alpha_1 - \alpha_2 x_t)^2 \\
& \quad \left. - 2 \frac{\beta_2 \alpha_2}{\sigma^2 \delta^2} \sum_{t=1}^n (y_t - \beta_1 - \beta_2 x_t)(z_t - \alpha_1 - \alpha_2 x_t) \right\}
\end{aligned} \tag{5.12}$$

Jos jälleen ajatellaan α - ja β -parametrit tunnetuiksi, riippuu $l_{Y,X,Z}^{(2)}$ havainnoista *kolmen* tunnusluvun kautta. Koska varianssiparametreja on niinkään kolme, voidaan ne kaikki estimoida, ja aikaisempi identifioituvuusmurhe on siis poistunut.

5.2 Instrumenttimuuttujiin perustuva estimointi

Edellä todettiin, että malliin (5.1) + (5.2) liittyvät estimointiongelmät johtuvat pohjimmiltaan siitä, että muodossa (5.3) selittävät tekijät ja virhetermit korreloivat keskenään. Tarkastellaan nyt yleisemminkin johdannossa esiteltyä perusmuotoista regressiomallia (1.6) + (1.7) + (1.9), jossa kuitenkin ehto (1.8) on rikottu, ts.

$$E\varepsilon_t X_t \neq 0 \quad .$$

Tällöinhän

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} X' \varepsilon \neq 0 \quad ,$$

joten

$$\begin{aligned}
 \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \widehat{\beta} &= \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n} X'X \right)^{-1} \frac{1}{n} X'(X\beta + \varepsilon) \\
 &= \beta + \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n} X'X \right)^{-1} \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} X'\varepsilon \\
 &\neq \beta \quad .
 \end{aligned} \tag{5.13}$$

Tilanteisiin, joissa oletus (1.8) on rikottu, päädytään *proxy*- muuttujien käytön lisäksi myös eräiden *aikasarjamallien* sekä ns. *moniyhtälömallien* (ks. luku 6) yhteydessä.

Kuten luvussa 5.1 todettiin, on β :n estimoinnin kannalta hyödyllistä, jos käytettävissä on havainnot muuttujista $z_1, \dots, z_m$, jotka *eivät* korreloi virhetermin ε kanssa, mutta ”heijastelevat samoja asioita kuin selittäjät $x_1, \dots, x_m$ ”. Jos z - muuttujista saatua havaintomatriisia ($n \times m$ - matriisi) merkitään symbolilla Z , voidaan em. toivomukset kirjoittaa muotoon

$$\begin{aligned}
 \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} Z'\varepsilon = 0 & \quad \text{ja} \\
 \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} Z'X = Q_{zx} & \quad \text{epäsingulaarinen}
 \end{aligned} \tag{5.14}$$

(Huom.: Osa z_j - muuttujista voi olla *samoja* kuin vastaavat x_j :t.)

Jos ehdot (5.14) ovat voimassa, sanotaan Z :aa *instrumenttimuuttujamatriisiksi*. Lisäksi toivotaan, että

$$\frac{1}{\sqrt{n}} Z'\varepsilon \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N_m(0, \Gamma) \quad . \tag{5.15}$$

(Sivuhuomautus: Jos $\text{cov}(\varepsilon) = \sigma^2 \Omega$, on $\Gamma = \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\sigma^2}{n} Z'\Omega Z$.)

Instrumenttimuuttujaestimaattoriksi (IVE) kutsutaan tällöin estimaattoria

$$\widehat{\beta}_{IVE} = (Z'X)^{-1} Z'Y \quad . \tag{5.16}$$

Nähdään heti, että $\widehat{\beta}_{IVE}$ on konsistentti:

$$\begin{aligned}
\text{p lim}_{n \rightarrow \infty} \hat{\beta}_{IVE} &= \text{p lim}_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n} Z' X \right)^{-1} \text{p lim}_{n \rightarrow \infty} \left[\frac{1}{n} Z' (X\beta + \varepsilon) \right] \\
&= Q_{zx}^{-1} [Q_{zx} \beta + 0] = \beta \quad .
\end{aligned} \tag{5.17}$$

Lisäksi oletuksesta (5.15) seuraa, että

$$\begin{aligned}
\sqrt{n} (\hat{\beta}_{IVE} - \beta) &= \left(\frac{1}{n} Z' X \right)^{-1} \frac{1}{\sqrt{n}} Z' \varepsilon \\
&\underset{\text{asympt.}}{\sim} N_m(0, Q_{zx}^{-1} \Gamma Q_{zx}^{-1}) \quad .
\end{aligned} \tag{5.18}$$

Tämän tuloksen mukaisesti voidaan lineaarista hypoteesia $H_o: R\beta = \gamma$ ($\gamma \in \mathcal{R}^r$) testata testisuurella

$$(R\hat{\beta}_{IVE} - \gamma)' \hat{V}^{-1} (R\hat{\beta}_{IVE} - \gamma) \underset{\text{asympt.}}{\sim} \chi_r^2 \tag{5.19}$$

jossa

$$\hat{V} = \hat{\sigma}^2 R(Z' X)^{-1} Z' \Omega Z (X' Z)^{-1} R' \quad .$$

Jos nyt ajateltaisiin, että β -parametreja olisi vain yksi, olisi $\hat{\beta}_{IVE}$:n asymptoottinen virhevarianssi muotoa

$$\frac{1}{n} Q_{zx}^{-1} \Gamma Q_{zx}^{-1} = \frac{\text{p lim}_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} Z' Z}{\left(\text{p lim}_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} Z' X \right)^2} \quad ,$$

mikäli $\text{cov}(\varepsilon) = \sigma^2 I$. Tästä nähdään, että Z kannattaa valita (vaatimuksen $Z \perp \varepsilon$ puitteissa) siten, että sen korrelaatio X :n kanssa olisi mahdollisimman suuri. Jos toisaalta Z :n ja X :n välinen korrelaatio on hyvin pieni, muodostuu $\hat{\beta}_{IVE}$:n virhevarianssi tavattoman suureksi.

Samalla on täysin selvää, että jos on löydettävissä useampia instrumenteiksi kelpaavia muuttujia, kannattaa kaikkien niiden sisältämää lisäinformaatiota tietysti käyttää hyväksi. Sisältäköön Z^* ($n \times k$ -matriisi, $k > m$) nyt kaikki potentiaaliset instrumentit. Oletetaan hetkeksi, että $\text{cov}(\varepsilon) = \sigma^2 I$, ts. $\Omega = I$. Tällöin ilmeisesti ”optimaalinen” (ts. X -muuttujien kanssa maksimaalisesti korreloiva) $n \times m$ -ulotteinen instrumenttimatriisi olisi $Z = P_{Z^*} X = Z^* (Z^{*'} Z^*)^{-1} Z^{*' X}$. Vastaavaa IVE-estimaattoria

$$\begin{aligned}\widehat{\beta}_{GIVE} &= (Z'X)^{-1}Z'Y \\ &= (X'P_{Z^*}X)^{-1}X'P_{Z^*}Y\end{aligned}\tag{5.20}$$

kutsutaa *yleistetyksi* instrumenttiestimaattoriksi (GIVE). myös sille voidaan johdattaa (5.18):n kaltainen asymptoottinen jakaumatulos. Regressiokertoimia β koskevia lineaarisia hypoteeseja voidaan tutkia (5.19):n kaltaisilla testisuureilla.

6 MONIYHTÄLÖMALLIT

6.1 SURE- estimointi

Tarkastellaan nyt samanaikaisesti K :ta *näennäisesti toisistaan erillistä* regressiomallia

$$y_{kt} = X'_{kt}\beta_{(k)} + \varepsilon_{kt} \quad , \quad t = 1, \dots, n \quad , \quad k = 1, \dots, K \quad , \tag{6.1}$$

joissa X_{kt} :t ($X_{kt} \in \mathcal{R}^{m_k}$) ovat eksogeenisiä selittäjävektoreita. Ajatellaan, että kaikista muuttujista on saatu havainnot *samoilta ajankohdilta* $t = 1, \dots, n$. (Eri malleissa voi olla osittain samojakin selittäjiä.) Ajatellaan, että eri malleihin liittyvät *samanaikaiset* virhetermit ε_{kt} voisivat korreloida keskenään, mutta että eri ajankohtiin liittyvät virhetermit olisivat riippumattomia toisistaan:

$$\varepsilon_t = \begin{pmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \vdots \\ \varepsilon_{Kt} \end{pmatrix} \sim i.i.d. \quad , \quad \text{cov}(\varepsilon_t) = \Sigma = (\sigma_{ij}) \quad . \tag{6.2}$$

Merkinnällisesti koko malli (6.1) + (6.2) voidaan ajatella yhdistettäväksi joko muotoon

$$Y = X\beta + \varepsilon \quad , \quad E\varepsilon = 0 \quad , \quad \text{cov}(\varepsilon) = V \tag{6.3}$$

jossa

$$Y_{(k)} = (y_{k1} \quad \dots \quad y_{kn})' \quad , \quad k = 1, \dots, K \quad ,$$

$$Y = (Y'_{(1)} \quad \dots \quad Y'_{(K)})' \in \mathcal{R}^{Kn} \quad ,$$

$$\beta = (\beta'_{(1)} \quad \dots \quad \beta'_{(K)})' \in \mathcal{R}^M \quad , \quad M = m_1 + \dots + m_K \quad ,$$

$$X = \begin{pmatrix} X_{(1)} & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & X_{(K)} \end{pmatrix} \quad \text{ja}$$

$$V = \Sigma \otimes I = \begin{pmatrix} \sigma_{11}I & \dots & \sigma_{1K}I \\ \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \dots & \cdot \\ \sigma_{K1}I & \dots & \sigma_{KK}I \end{pmatrix} \quad ,$$

tai muotoon

$$Y^* = X^* \beta + \varepsilon^* \quad , \quad E\varepsilon^* = 0 \quad , \quad \text{cov}(\varepsilon^*) = V^* \quad (6.4)$$

jossa

$$Y^* = (y_{11} \quad \dots \quad y_{K1} \quad \dots \quad y_{1n} \quad \dots \quad y_{Kn})' \quad ,$$

$$X_t = \begin{pmatrix} X'_{1t} & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & X'_{Kt} \end{pmatrix} \quad , \quad X^* = \begin{pmatrix} X_1 \\ \cdot \\ X_n \end{pmatrix} \quad ,$$

ja

$$V^* = I \otimes \Sigma = \begin{pmatrix} \Sigma & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & \Sigma \end{pmatrix} \quad .$$

Halu käsitellä yhtälöitä yhdessä voi juontaa juurensa

- A) siitä, että selitettävien tekijöiden y_{kt} ($k = 1, \dots, K$) on yhdessä toteutettava joitakin ehtoja, kuten esim. budjettirajoitukset kulutusmalleissa tai vastaavat rajoitukset rahoitusvirtamalleissa.

tai

- B) siitä, että eri yhtälöiden virhetermeihin ajatellaan sisältyvän yhteisiä piirteitä, jolloin kaikkiin yhtälöihin liittyvän havaintomateriaalin sisältämä lisäinformaatio kannattaa käyttää estimoinnissa hyväksi ("seemingly unrelated regressions").

Tapauksessa A) voidaan lineaariset rajoitukset $R\beta = \gamma$ ottaa huomioon aivan tavanomaiseen tapaan käyttämällä rajoitettua GLS-estimaattoria

$$\hat{\beta}_R = \hat{\beta}_{GLS} - (X^*{}'V^{*-1}X^*)^{-1} R'[R(X^*{}'V^{*-1}X^*)^{-1}R']^{-1} (R\hat{\beta}_{GLS} - \gamma) \quad (6.5)$$

Tapauksessa B) taas on helppo nähdä (esim. muotoilua (6.3) käyttäen), että

$$\hat{\beta}_{GLS} = (X'V^{-1}X)^{-1}X'V^{-1}Y \quad (6.6)$$

on β :n lineaarisista estimaattoreista tehokkain ja asymptoottisesti normaalin, kunhan

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} X'V^{-1}X = Q \quad (6.7)$$

on hyvin määritelty ja positiivisesti definiitti.

Vaikka $\hat{\beta}_{OLS}$ ei olekaan yhtä tehokas kuin $\hat{\beta}_{GLS}$, on se ainakin harhaton ja tarkentuva. Tästä johtuu, että luvun 2.4 tulosten mukaan seuraavalla kaksivaiheisella estimaattorilla on sama asymptoottinen jakauma kuin GLS-estimaattorilla (6.6):

$$\begin{aligned} \hat{\beta}_{SUR} &= (X'\hat{V}^{-1}X)^{-1} X'\hat{V}^{-1}Y \quad \text{jossa} \\ \hat{V} &= (\hat{\sigma}_{ij}) \otimes I \quad , \\ \hat{\sigma}_{ij} &= \frac{1}{n} E'_{(i)} E_{(j)} \quad , \quad i, j = 1, \dots, K \quad \text{ja} \\ E &= (E'_{(1)} \quad \dots \quad E'_{(K)})' = (I - P_X)Y \end{aligned} \quad (6.8)$$

(Tarpeen vaatiessa iteraatiota voidaan tietenkin jatkaa ja antaa $\hat{V}$:n ja $\hat{\beta}_{SUR}$:n vaiheittain sopeutua toisiinsa. Normaalisten virhetermien tapauksessa näin päädyttäisiin lopulta β :n ML-estimaattoriin.)

Nähdään siis, että

$$\sqrt{n} (\hat{\beta}_{SUR} - \beta) \overset{\text{asymp.}}{\sim} N_M(0, Q^{-1}) \quad (6.9)$$

jossa Q on määritelty kaavalla (6.7).

Karkeasti voidaan sanoa, että $\hat{\beta}_{SUR}$:n suhteellinen asymptoottinen tehokkuus (ARE) $\hat{\beta}_{OLS}$:iin verrattuna kasvaa K :n kasvaessa ja toisaalta Σ :aan liittyvien korrelaatioiden kasvaessa. Toisaalta, $\hat{\beta}_{OLS}$ saattaa olla jopa tehokkaampi kuin $\hat{\beta}_{SUR}$, jos Σ on lähellä diagonaalimatriisia. (Jos Σ diagonaalinen, on $\hat{\beta}_{OLS}$ tietysti tehokkain lineaarinen estimaattori.)

Huomautus 6.1: Jos kaikissa malleissa on samat selittäjät, ei SUR- estimoinnista ole mitään hyötyä. Tämä nähdään seuraavasti:

Jos $X_{(1)} = \dots = X_{(K)} = \bar{X}$, on $X = I \otimes \bar{X}$ ja

$$X' \hat{V}^{-1} X = (I \otimes \bar{X})' (\hat{\Sigma}^{-1} \otimes I) (I \otimes \bar{X}) = \hat{\Sigma}^{-1} \otimes (\bar{X}' \bar{X}) \quad ,$$

joten

$$\begin{aligned} \hat{\beta}_{SUR} &= (\hat{\Sigma} \otimes (\bar{X}' \bar{X})^{-1}) (I \otimes \bar{X}') (\hat{\Sigma}^{-1} \otimes I) Y \\ &= (I \otimes (\bar{X}' \bar{X})^{-1} \bar{X}') Y = \hat{\beta}_{OLS} \quad . \end{aligned}$$

■

Huomautus 6.2: Palataan vielä hetkeksi tapaukseen A) . Jos esimerkiksi ”budjettirajoitukset” implikoivat ehdon $\sum_{k=1}^K \varepsilon_{kt} = 0$ kaikilla $t = 1, \dots, n$, on virhetermivektorin ε_t jakauma siis *singulaarinen*. Tästä kiusallisesta ominaisuudesta päästään yleensä kätevimmin eroon eliminoimalla yksi mallin yhtälöistä. Parametrirajoitusten huomioon ottamisen tarve katoaa samalla, mutta on selvää, että jäljelle jäävien yhtälöiden virhetermien välisiin korrelaatioihin on ehdottomasti varauduttava. Tämä tapahtuu parhaiten SUR- estimointia käyttämällä. ■

6.2 Simultaanimallit

6.2.1 Parametrien identifioituvuus

Tarkastellaan nyt vastemuuttujien (endogeenisten muuttujien) y_{kt} ($k = 1, \dots, K$) välisten *vuorovaikutusten* kuvaamista. Aihetta pohjustettiin jo johdantoluvussa 1.3.

Merkitään

$$Y_t = (y_{1t} \quad \dots \quad y_{Kt})' \quad \text{ja} \quad Y = (Y_1 \quad \dots \quad Y_n)'$$

jossa Y on siis $n \times K$ - matriisi. ”Selittäjämatrisin” X ($n \times m$) ajatellaan puolestaan sisältävän eksogeenisten tekijöiden lisäksi myös (mahdollisesti) endogeenisten muuttujien viivästettyjä arvoja. Tarkastellaan nyt moniyhtälömallia

$$\begin{array}{c}
Y \quad \Gamma \quad + \quad X \quad \Delta \quad = \quad \varepsilon \\
(n \times K) \quad (K \times K) \quad (n \times m) \quad (m \times K) \quad (n \times K) \\
\text{jossa} \quad \varepsilon = (\varepsilon_1 \quad \dots \quad \varepsilon_n)' \quad \text{jä} \quad \varepsilon_i \perp \varepsilon_j \quad \text{kun} \quad i \neq j \quad , \\
\text{sekä} \quad \varepsilon \perp X \quad , \quad E\varepsilon_t = 0 \quad , \quad \text{cov}(\varepsilon_t) = \Sigma \quad t = 1, \dots, n \quad .
\end{array} \tag{6.10}$$

Matriisin Γ diagonaalelementit oletetaan ykkösiksi ja Γ oletetaan epäsingulaarisiksi. Tällöin (6.10) muodostaa täydellisen ”systeemikuvauksen” endogeenisten muuttujien Y_t kehittymekanismista. Mikäli $\Gamma \neq I$, esiintyy endogeenisten muuttujien kesken samanaikaisia vaikutuskytkentöjä, ja tällöin mallia (6.10) sanotaan *simultaanimalliksi*. Tällaisiin malleihin liittyvistä identifiointuongelmista oli puhetta jo luvussa 1.3, jolloin kävi ilmi, että ongelmat liittyvät nimenomaan Γ -parametrien estimointiin. On selvää, että Γ -parametrien identifiointuuden takaamiseksi tarvitaan riittävä määrä ”ennalta määrättyjä” X -muuttujia, jotka heijastuvat kyllin eri tavoin eri endogeenisiin tekijöihin Y .

Esimerkki 6.1: Lawrence Klein rakensi aikoinaan seuraavan kaltaisen (todennäköisesti maailman ensimmäisen, eksplisiittisesti muotoa (6.10) olevan) simultaanimallin kuvaamaan Yhdysvaltojen kansantalouden perustoimintoja: Malliin sisältyvät seuraavat endogeeniset muuttujat

- $c_t \longleftrightarrow$ yksityisen sektorin kulutus
- $p_t \longleftrightarrow$ yksityisen sektorin tuotot
- $w_t \longleftrightarrow$ yksityisen sektorin palkkasumma
- $i_t \longleftrightarrow$ investoinnit
- $x_t \longleftrightarrow$ tuotanto
- $wtot_t \longleftrightarrow$ kokonaispalkkasumma
- $k_t \longleftrightarrow$ pääomavaranto
- $y_t \longleftrightarrow$ kansantulo

ja seuraavat eksogeeniset muuttujat

- $wp_t \longleftrightarrow$ julkisen sektorin palkkasumma
- $gd_t \longleftrightarrow$ julkisen sektorin kysyntä
- $tax_t \longleftrightarrow$ verot .

Itse mallin Klein muotoili seuraavasti:

$$\begin{cases}
c_t = \mu_1 + \gamma_{21}p_t + \gamma_{61}wtot_t + \delta_{41}p_{t-1} + \varepsilon_{1t} \\
i_t = \mu_2 + \gamma_{22}p_t + \delta_{42}p_{t-1} + \delta_{52}k_{t-1} + \varepsilon_{2t} \\
w_t = \mu_3 + \gamma_{53}x_t + \delta_{63}x_{t-1} + \delta_{73} \cdot t + \varepsilon_{3t}
\end{cases}$$

Toiminnallisia rakennytälöitä tarvitaan vain kolme, sillä endogeenisiä muuttujia sitovat toisiinsa seuraavat määritelmälliset identiteetit:

$$\begin{aligned}x_t &\equiv c_t + i_t + gd_t \\y_t &\equiv c_t + i_t + gd_t - tax_t \\p_t &\equiv y_t - wtot_t \\k_t &\equiv k_{t-1} + i_t \\wtot_t &\equiv w_t + wp_t\end{aligned}$$

Rakennytälöihin sisältyvien satunnaistermien luonteesta tehdään seuraavat oletukset:

$$\varepsilon_t = \begin{pmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \\ \varepsilon_{3t} \end{pmatrix} \sim NID_3(0, \Sigma) \quad .$$

■

Simultaanimallin *rakennemuoto* (6.10) voidaan ratkaista Y :n suhteen, jolloin päädytään ns. *redusoituun muotoon*

$$\begin{aligned}Y &= X\Pi + V \quad , \quad \text{jossa} \\ \Pi &= -\Delta\Gamma^{-1} \quad \text{ja} \\ V &= (V_1 \quad \dots \quad V_n)' = \varepsilon\Gamma^{-1} \quad , \\ \Omega &= \text{cov}(V_t) = \Gamma^{-1}'\Sigma\Gamma^{-1} \quad .\end{aligned} \tag{6.11}$$

Lisäksi $X \perp\!\!\!\perp V$, joten Π -parametrien OLS-estimaatit $\hat{\Pi}$ ovat tarkentuvia ja

$$\begin{aligned}\sqrt{n} \text{vec}(\hat{\Pi} - \Pi) &\overset{\text{asympt.}}{\sim} N_{mK}(0, \Omega \otimes Q^{-1}) \\ \text{jossa} \quad Q &= \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} X'X \quad .\end{aligned} \tag{6.12}$$

Määritellään nyt mallin (6.10) parametrien identifioituvuus hieman yksinkertaistaen:

Määritelmä 6.1: Muodossa (6.10) esiintyviä ns. *rakennemuodon* parametreja Γ, Δ sanotaan *identifioituviksi*, jos ne voidaan johtaa redusoidun muodon parametreista Π yhteyden $\Pi = -\Delta\Gamma^{-1}$ perusteella. Rakennemuodon yksittäistä yhtälöä sanotaan identifioituvaksi, jos sen kaikki parametrit ovat identifioituvia. ■

Merkitään nyt

$$B = \begin{pmatrix} \Gamma \\ \Delta \end{pmatrix} = (\beta_{.1} \quad \dots \quad \beta_{.K})$$

ja ajatellaan, että $\beta_{.1}$ täyttää r ehtoa $\Phi\beta_{.1} = 0$, jotka määräävät, mitkä eksogeeniset ja mitkä endogeeniset muuttujat todella ovat mukana mallin (6.10) ensimmäisessä yhtälössä.

Lause 6.1: Rakennemuodon (6.10) 1. yhtälö on identifioituva jos ja vain jos

$$\text{rank}(\Phi B) = K - 1 \quad ,$$

ts. joss

$$\text{rank} \begin{pmatrix} \Pi & I \\ \Phi & \end{pmatrix} = K + m - 1 \quad .$$

Todistus: Matriisissa

$$A = \begin{pmatrix} \Pi & I \\ \Phi & \end{pmatrix}$$

on $K+m$ pystyriviä, joten $\text{rank}(A) \leq K+m$. Yhtälöllä $A\beta = 0$ saa olla vain yksi ratkaisu $\beta = \beta_{.1}$, jotta 1. yhtälö olisi identifioituva. Tämä merkitsee juuri ehtoa $\text{rank}(A) = K + m - 1$. Koska toisaalta $\text{rank}(B) = K$ (muutenhan systeemissä olisi redundanssia), voidaan todeta, että

$$\text{rank}(A) = K + m - 1 \quad \implies \quad \text{rank}(AB) \geq K - 1 \quad .$$

(A :n ytimeen voi kuulua vain yksi vektori.)

Toisaalta

$$AB = \begin{pmatrix} 0 \\ \Phi B \end{pmatrix} \quad \text{ja} \quad \Phi\beta_{.1} = 0 \quad ,$$

joten

$$\text{rank}(\Phi B) = K - 1 \quad \iff \quad \text{rank}(A) = K + m - 1 \quad .$$

Huomautus 6.3: Yhtälö $\text{rank}(\Phi B) = K - 1$ voi toteutua vain, jos $r \geq K - 1$. (Symboli r tarkoittaa 1. yhtälöstä *puuttuvien* selittäjien lukumäärää.) ■

Määritelmä 6.2: Ensimmäistä yhtälöä sanotaan

- *ali-identifioiduksi*, jos $\text{rank}(\Phi B) < K - 1$
- *täsmälleen identifioiduksi*, jos $\text{rank}(\Phi B) = K - 1 = \text{rank}(\Phi) = r$
- *yli-identifioiduksi*, jos $\text{rank}(\Phi B) = K - 1 < \text{rank}(\Phi) = r$.

Vastaavia määritelmiä voidaan luonnollisesti soveltaa jokaiseen yhtälöön vuorolaan. ■

6.2.2 Rakennemuodon parametrien estimointi

Ajatellaan, että muuttuja y_{2t} olisi ”selittäjänä” rakennemuodon (6.10) 1. yhtälössä ja y_{1t} vuorostaan 2. yhtälössä. Tällöin on päivänselvää, että $E y_{1t} \varepsilon_{2t} \neq 0$ ja $E y_{2t} \varepsilon_{1t} \neq 0$. Oletuksen (1.8) rikkoutuminen tuo (ks. 5. luku) automaattisesti OLS-estimaattoreihin itsepintaista harhaa, joka ei poistu edes asymptoottisesti. Seuraavassa esitellään eräitä suositeltavampia estimointimenetelmiä:

6.2.2.1 Kaksivaiheinen pns- menetelmä

Tarkastellaan esimerkkinä mallin (6.10) 1. rakenneyhtälöä

$$(Y_{(1)} \quad Y_{\cdot 1}) \begin{pmatrix} 1 \\ \gamma_{\cdot 1} \end{pmatrix} + X_{\cdot 1} \delta_{\cdot 1} = \varepsilon_{\cdot 1} \quad (6.13)$$

jossa $Y_{(1)} = (y_{11} \quad \dots \quad y_{1n})'$ jne.

Matriisi $X_{\cdot 1}$ sisältää yhtälössä mukana olevat eksogeeniset (ja muut ”ennalta määräytyt”) selittäjät, $Y_{\cdot 1}$ endogeeniset selittäjät ja $V_{\cdot 1}$ vastaavat redusoidun muodon jäännöstermit muodosta (6.11). Merkitään

$$Z_{\cdot 1} = (Y_{\cdot 1} \quad X_{\cdot 1}) \quad .$$

Koska $\varepsilon_{\cdot 1} \perp\!\!\!\perp X$, on

$$\varepsilon_{\cdot 1} \perp\!\!\!\perp E(Y_{\cdot 1} | X) = Y_{\cdot 1} - V_{\cdot 1} \quad . \quad (6.14)$$

Jos malli (6.13) kirjoitettaisiin muotoon

$$Y_{(1)} = -E(Y_{\cdot 1} | X) \gamma_{\cdot 1} - X_{\cdot 1} \delta_{\cdot 1} + (\varepsilon_{\cdot 1} - V_{\cdot 1} \gamma_{\cdot 1}) \quad , \quad (6.13')$$

olisi suluissa oleva jäännöstermi riippumaton yhtälössä esiintyvistä selittäjistä, joten $\gamma_{\cdot 1}$ - ja $\delta_{\cdot 1}$ -parametrien estimointi onnistuisi tarkentuvasti OLS:illa. Vaikeutena on vain se, ettei ehdollisia odotusarvoja $E(Y_{\cdot 1} | X)$ tunneta. Ne voidaan kuitenkin estimoida redusoidun muodon (6.11) avulla OLS:ia käyttäen:

$$\widehat{Y}_{\cdot 1} = E(\widehat{Y}_{\cdot 1} | X) = (X\Pi)_{\cdot 1} = Y_{\cdot 1} - \widehat{V}_{\cdot 1} \quad . \quad (6.15)$$

Sijoittamalla tämä $E(Y_{\cdot 1} | X)$:n paikalle yhtälössä (6.13') ja estimoimalla rakenneparametrit sitten OLS:illa päästään ns. *kaksivaiheiseen* pns-estimaattoriin (2SLS)

$$\tilde{\beta}_{\cdot 1}^o = - \begin{pmatrix} \tilde{\gamma}_{\cdot 1} \\ \tilde{\delta}_{\cdot 1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} & \widehat{Y}'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \\ X'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} & X'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} Y_{(1)} \\ X'_{\cdot 1} Y_{(1)} \end{pmatrix} \quad . \quad (6.16)$$

Koska toisaalta

$$\begin{aligned} \widehat{Y}'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} &= Y'_{\cdot 1} P_X P_X Y_{\cdot 1} \\ &= Y_{\cdot 1} P_X Y_{\cdot 1} = \widehat{Y}'_{\cdot 1} Y_{\cdot 1} \quad , \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} X'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} &= X'_{\cdot 1} (Y_{\cdot 1} - \widehat{V}_{\cdot 1}) \\ &= X'_{\cdot 1} Y_{\cdot 1} \quad , \\ (\widehat{V}_{\cdot 1} &= (I - P_X) Y_{\cdot 1} \perp X) \end{aligned}$$

voidaan 2SLS-estimaattori tulkita myöskin instrumentteihin $\widehat{Z}_{\cdot 1} = (\widehat{Y}_{\cdot 1} \quad X_{\cdot 1})$ liittyvänä instrumenttimestimaattorina, sillä

$$\begin{aligned} \tilde{\beta}_{\cdot 1}^o &= \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} & \widehat{Y}'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \\ X'_{\cdot 1} \widehat{Y}_{\cdot 1} & X'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} Y_{(1)} \\ X'_{\cdot 1} Y_{(1)} \end{pmatrix} \\ &= \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} Y_{\cdot 1} & \widehat{Y}'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \\ X'_{\cdot 1} Y_{\cdot 1} & X'_{\cdot 1} X_{\cdot 1} \end{pmatrix}^{-1} \begin{pmatrix} \widehat{Y}'_{\cdot 1} Y_{(1)} \\ X'_{\cdot 1} Y_{(1)} \end{pmatrix} \\ &= (\widehat{Z}'_{\cdot 1} Z_{\cdot 1})^{-1} \widehat{Z}'_{\cdot 1} Y_{(1)} \quad . \end{aligned} \quad (6.17)$$

Kaksivaiheisen estimaattorin $\tilde{\beta}_{\cdot 1}^o$ harha on muotoa

$$E(\tilde{\beta}_{\cdot 1}^o) - \beta_{\cdot 1}^o = E \left[(\widehat{Z}'_{\cdot 1} \widehat{Z}_{\cdot 1})^{-1} \widehat{Z}'_{\cdot 1} \varepsilon_{\cdot 1} \right] \quad ,$$

joka ei häviä, koska $\widehat{Y}_{\cdot 1}$ ja $\varepsilon_{\cdot 1}$ korreloivat keskenään. Harha kuitenkin poistuu asympotoottisesti havaintomäärän kasvaessa, joten $\tilde{\beta}_{\cdot 1}^o$ on tarkentuva.

Lisäksi

$$\begin{aligned} \sqrt{n} (\tilde{\beta}_{\cdot 1}^o - \beta_{\cdot 1}^o) &\overset{\text{asympt.}}{\sim} N_{K+m-r}(0, \sigma_{11} Q_{\cdot 1}^{-1}) \\ \text{jossa} \quad Q_{\cdot 1} &= \text{p} \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \widehat{Z}'_{\cdot 1} \widehat{Z}_{\cdot 1} \quad , \end{aligned} \quad (6.18)$$

joten parametriestimaattien hajonta-arviot saadaan normaaliin tapaan $\widehat{Z}_{\cdot 1}$:n momenttimatriisin inverssinä.

6.2.2.2 Kolmivaiheinen pns- menetelmä

Oleellinen osa mallia (6.10) oli se, että oletettiin ε_t :n komponenttien korreloivan keskenään täysin vapaasti, $\text{cov}(\varepsilon_t) = \Sigma = (\sigma_{ij})$. Tästä syystä on ilmeistä, että estimoinnin tehokkuutta voidaan parantaa turvautumalla SURE- estimointiin. Kaksivaiheisen 2SLS- menetelmän ideaa mukailien ja muotoa (6.3) jäljitellen käytetään selittäjämatrisina sovitteista $\hat{Z}_{\cdot j}$ koostuvaa matriisiä

$$\hat{Z} = \begin{pmatrix} \hat{Z}_{\cdot 1} & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \cdot & \ddots & \cdot \\ \cdot & \dots & \cdot & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & \hat{Z}_{\cdot K} \end{pmatrix} \quad (6.19)$$

ja selitettävänä muuttujana vektoria

$$Y_* = \text{vec}(Y) \quad . \quad (6.20)$$

Tällöin päädytään malliin

$$Y_* = \hat{Z}\beta + \varepsilon_* \quad , \quad (6.21)$$

jossa $\beta = (\beta_{\cdot 1}' \dots \beta_{\cdot K}')'$ ja $\varepsilon_* = \text{vec}(\varepsilon)$. Estimoidaan β kaksivaiheisella SURE- estimaattorilla

$$\tilde{\beta} = (\hat{Z}'\hat{V}^{-1}\hat{Z})^{-1}\hat{Z}'\hat{V}^{-1}Y_* \quad , \quad (6.22)$$

jossa

$$\hat{V} = (\hat{v}_{ij}) \otimes I \quad \text{ja}$$

$$\hat{v}_{ij} = \frac{1}{n} (Y_{(i)} - \hat{Z}_{\cdot i}\tilde{\beta}_{\cdot i})'(Y_{(j)} - \hat{Z}_{\cdot j}\tilde{\beta}_{\cdot j}) \quad i, j = 1, \dots, K \quad .$$

Virhetermien kovarianssimatriisin estimaattori $\hat{\Sigma}$ muodostetaan siis 2SLS- estimaatteihin liittyvien rakenneyhtälöiden jäännöstermien perusteella. Estimaattoria $\tilde{\beta}$ sanotaan *kolmivaiheiseksi* pns- estimaattoriksi (3SLS).

Huomautus 6.4: Kannattaa ehkä mainita toinenkin 2SLS- ja 3SLS- estimaattorien esitystapa, jossa 1. vaihe voidaan ohittaa muuttujien transformoinnin avulla:

Muodostetaan $(X'X)^{-1}$:n Cholesky- dekompositio

$$(X'X)^{-1} = LL' \quad .$$

Merkitään

$$U_* = \text{vec}(L'X'Y) \quad , \quad \Psi = \text{vec}(L'X'\varepsilon)$$

ja

$$W = \begin{pmatrix} \widehat{L}'X'Z_{.1} & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & \dots & 0 & L'X'\widehat{Z}_{.K} \end{pmatrix} .$$

Tällöin

$$\begin{aligned} \text{cov}(\Psi) &= V_o = \Sigma \otimes I_{m \times m} && \text{ja} \\ U_* &= W\beta + \Psi && . \end{aligned} \tag{6.23}$$

Kaksi- ja kolmivaiheiset estimaattorit voidaan nyt esittää lyhyesti muodossa

$$\begin{aligned} \text{2SLS} : \quad \tilde{\beta} &= (W'W)^{-1}W'U_* \\ \text{3SLS} : \quad \tilde{\tilde{\beta}} &= (W'\widehat{V}_o^{-1}W)^{-1}W'\widehat{V}_o^{-1}U_* \quad , \\ \widehat{V}_o &= \widehat{\Sigma} \otimes I_{m \times m} \end{aligned} \tag{6.24}$$

Esitystavat (6.24) voidaan johtaa toteamalla, että

$$\begin{aligned} W'_{.1}W_{.1} &= Z'_{.1}XLL'X'Z_{.1} \\ &= Z'_{.1}P_XZ_{.1} = \widehat{Z}'_{.1}\widehat{Z}_{.1} \quad \text{jne.} \end{aligned}$$

Koska Ψ ja W ovat asympotoottisesti toisistaan riippumattomia, on

$$\begin{aligned} \sqrt{n}(\tilde{\beta} - \beta) &\overset{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, p \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n} W'W\right)^{-1}) \quad , \\ \sqrt{n}(\tilde{\tilde{\beta}} - \beta) &\overset{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, p \lim_{n \rightarrow \infty} \left(\frac{1}{n} W'\widehat{V}_o^{-1}W\right)^{-1}) \quad , \end{aligned} \tag{6.25}$$

jossa p tarkoittaa β -parametrien lukumäärää.

Voidaan siis sanoa, että 3SLS on *asympotoottisesti* tehokkaampi kuin 2SLS.

Lisäksi voidaan osoittaa, että 3SLS on *asympotoottisesti tehokas*, mikäli kovarianssimatriisia Σ ei ole mitenkään rajoitettu mallissa (6.10). ■

Huomautus 6.5: Redusoidun muodon (6.11) parametreja estimointiin edellä OLS:illa, joka tietysti toimiikin tarkentuvasti. Toisaalta kuitenkin $\Pi = -\Delta\Gamma$, joten Π :n elementtien välillä on (yli-identifioitujen yhtälöiden seurauksena) epälineaarisia kytkentöjä, joita OLS-estimaatit $\widehat{\Pi}$ eivät toteuta. Tästä syystä joskus

käytetään ns. *johdettuja* redusoidun muodon estimaattoreita $\tilde{\Pi} = -\tilde{\Delta}\tilde{\Gamma}$ tai $\tilde{\tilde{\Pi}} = -\tilde{\tilde{\Delta}}\tilde{\tilde{\Gamma}}$, jotka luonnollisesti ovat konsistentteja. Voidaan osoittaa, että kolmi-vaiheiseen menetelmään liittyvä $\tilde{\tilde{\Pi}}$ on asympotoottisesti tehokkaampi kuin OLS-estimaattori $\hat{\Pi}$. ■

6.2.2.3 ”Täyden informaation” ML- menetelmä (FIML)

Koska ε_t :n tiheysfunktio on muotoa

$$f_{\varepsilon_t}(\varepsilon) = \left(\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\right)^K \frac{1}{\sqrt{\det(\Sigma)}} e^{-\frac{1}{2}\varepsilon'\Sigma^{-1}\varepsilon}$$

ja koska transformaation $\varepsilon_t \rightarrow Y_t$ Jacobin determinantti on $\det\Gamma^{-1}$, on

$$\begin{aligned} \log L_{Y|X}(\Gamma, \Delta, \Sigma) &\simeq -\frac{n}{2} \log \det\Sigma + n \log \det\Gamma \\ &\quad - \frac{1}{2} \sum_{t=1}^n (Y_t'\Gamma + X_t'\Delta)\Sigma^{-1}(\Gamma'Y_t + \Delta'X_t) \end{aligned} \tag{6.26}$$

ML- menetelmän käytölle ei näin ollen ole mitään periaatteellisia esteitä, sillä likelihood (6.26) on täysin säännöllinen ja helposti derivoitavissa (jopa useampia kertoja) kaikkien parametrien suhteen.

Jos rakennemuodon virhetermien kovarianssimatriisi Σ on täysin rajoitteeton, on 3SLS- estimaattoreilla sama asympotoottinen otantajakauma kuin ML- estimaattoreilla.

Välihuomautus 6.1: Palautettakoon nyt mieliin luvussa 2.6. esitelty Hausman-testausperiaate. Mikäli halutaan *testata*, ovatko esimerkiksi muuttujat y_{1t} ja y_{2t} simultaanisessa vuorovaikutussuhteessa toisiinsa, vai olisiko po. muuttujien välinen yhteys *yksisuuntainen* ($y_{2t} \rightarrow y_{1t}$), ts. mallin

$$H_0 : \quad y_{1t} = -\delta_{11} - \delta_{21} x_{2t} - \dots - \delta_{m1} x_{mt} - \gamma_{21} y_{2t} + \varepsilon_{1t} \quad \varepsilon_{1t} \sim NID(0, \sigma_1^2)$$

mukainen. Tämän ajatuksen realistisuutta voidaan todellakin empiirisesti tutkia, mikäli pystytään täsmentämään, mikä olisi tämän yksisuuntaisuushypoteesin kanssa kilpaileva *vaihtoehtoinen* hypoteesi. Jos ajateltaisiin, että vaihtoehtoisen hypoteesin mukainen käänteinen riippuvuus olisi muotoa

$$H_1 : \quad y_{2t} = -\delta_{12} - \delta_{22} x_{2t} - \dots - \delta_{m2} x_{mt} - \gamma_{12} y_{1t} + \varepsilon_{2t} \quad \varepsilon_{2t} \sim NID(0, \sigma_2^2)$$

ja että parametrien $\delta_{21}, \dots, \delta_{m1}, \delta_{22}, \dots, \delta_{m2}$ joukossa olisi riittävä määrä nollia, jotta jäljelle jääneet parametrit olisivat estimoitavissa, voitaisiin yksisuuntaisuushypoteesia $y_{2t} \rightarrow y_{1t}$ testata joko Waldin periaatteella tarkastelemalla, onko $\hat{\gamma}_{12}^{(ML)}$ kaukana nolasta, *tai* Hausmanin periaatteella tutkimalla, onko erotus $\hat{\gamma}_{21}^{(ML)} - \hat{\gamma}_{21}^{(OLS)}$ kaukana nolasta. Lauseen 2.6 todistuksen yhteydessä esitetyn tuloksen (2.37) mukaisesti H_o :n vallitessa pitäisi olla

$$\text{var} \left(\hat{\gamma}_{21}^{(ML)} - \hat{\gamma}_{21}^{(OLS)} \right) = \text{var} \left(\hat{\gamma}_{21}^{(ML)} \right) - \text{var} \left(\hat{\gamma}_{21}^{(OLS)} \right) \quad ,$$

joten erotuksen $\hat{\gamma}_{21}^{(ML)} - \hat{\gamma}_{21}^{(OLS)}$ otantajakauman normaaliapproksimaatioon perustuvan testin suorittaminen olisi todella helppoa. ■

6.3 Dynaamiset vuorovaikutusmallit

Tarve vuorovaikutussysteemien *dynamiikan* huomioon ottamiseen kasvaa yleensä havaintovälin lyhentyessä, samalla kun samanaikaisen simultaanisuuden aiheuttamat identifiointi- ja estimointiongelmat pienenevät. Mallimuodossa (6.10) saattoi ”ennalta määrättyihin” muuttujiin sisältyä myös viivästettyjä endogeenisiä tekijöitä, joten malli (6.10) oli jo eräässä mielessä ”dynaaminen”. Tässä luvussa tarkastellaan hyvin lyhyesti tapausta, jossa dynamiikan rakenne ei ole etukäteen tiedossa, vaan mallin muoto joudutaan valitsemaan havaintojen perusteella. Muodon (6.10) luonteva yleistys olisi ns. *VARMAX*- mallityyppi

$$\Phi(L)Y_t + \Delta(L)X_t = \Theta(L)\varepsilon_t \quad , \quad (6.27)$$

jossa Y_t ja ε_t ovat luonteiltaan saman kaltaisia kuin mallissa (6.10), mutta X_t sisältää vain eksogeenisiä tekijöitä. Operaattorit $\Phi(L)$, $\Delta(L)$ ja $\Theta(L)$ ovat viiveoperaattorin L matriisipolynomeja

$$\begin{aligned} \Phi(L) &= \Phi_o - \Phi_1 L - \dots - \Phi_p L^p \quad , \\ \Delta(L) &= \Delta_o - \Delta_1 L - \dots - \Delta_r L^r \quad \text{ja} \\ \Theta(L) &= I - \Theta_1 L - \dots - \Theta_q L^q \quad . \end{aligned}$$

Redusoitua muotoa (6.11) vastaavaa esitystä

$$\begin{aligned} Y_t &= -\Phi(L)^{-1}\Delta(L)X_t + \Phi(L)^{-1}\Theta(L)\varepsilon_t \\ &= \Pi_o X_t + \Pi_1 X_{t-1} + \dots + \Phi(L)^{-1}\Theta(L)\varepsilon_t \quad , \end{aligned} \quad (6.28)$$

sanotaan nyt mallin (6.27) *finaalimuodoksi*.

Matriiseja $\Pi_0, \Pi_1, \Pi_2, \dots$ sanotaan malliin liittyviksi *impulssivastematriiseiksi* ja matriiseja

$$-\Phi(1)\Delta(1) = \Pi_0 + \Pi_1 + \Pi_2 + \dots$$

sanotaan *kokonaisvastematriiseiksi*. VARMAX- mallien (6.27) stabiilisuusominaisuudet määräytyvät pelkästään mallin autoregressiivisen osan $\Phi(L)$ perusteella. Tästä syystä seuraavassa tarkastellaan lähemmin erityisesti ns. VAR- malleja

$$\begin{aligned} \Phi_0 Y_t &= \Phi_1 Y_{t-1} + \dots + \Phi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad , \\ \varepsilon_t &\sim NID_K(0, \Sigma) \quad , \quad \Phi_0 = I \end{aligned} \tag{6.29}$$

joiden määrittely-yhtälö voidaan luonnollisesti kirjoittaa aikaisempia merkintöjä käyttäen myös muotoon $\Phi(L)Y_t = \varepsilon_t$.

Mikäli ”innvoatioimpulssien” ε_t kovarianssirakenne Σ halutaan jättää täysin vapaasti parametroiduksi, on selvää, *etteivät* Y_t - vektorin komponenttien *samanaikaisia* vuorovaikutuksia kuvaavat Φ_0 - parametrit voi koskaan olla identifioituvia. Tästä syystä mallimuodossa (6.29) onkin asetettu rajoite $\Phi_0 = I$.

Lause 6.2: VAR(p)- mallin (6.29) määrittelemä $\{Y_t\}$ - prosessi voi olla stationäärinen (kehityksetön) vain, jos yhtälön

$$\det\Phi(s^{-1}) = 0 \tag{6.30}$$

kaikki ratkaisut s ovat itseisarvoiltaan ykköstä pienempiä.

Todistus: Todistus sisältyy kolmeen seuraavaan huomautukseen 6.6 - 6.8 . ■

Huomautus 6.6: Ajatellaan aluksi yksinkertaisinta mahdollista tilannetta $K = 1$, $p = 1$, jolloin malli (6.29) surkastuu muotoon

$$y_t = \phi_1 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \quad . \tag{6.31}$$

Mallin ns. ”karakteristinen yhtälö” (6.30) on tällöin muotoa

$$1 - \phi_1 \frac{1}{s} = 0 \quad ,$$

ja sen ainoa ratkaisu on tietysti $s = \phi_1$.

Jos prosessi $\{y_t\}$ ”käynnistetään” hetkellä $t = 0$ tilasta $y_0 \neq 0$, nähdään määrittely-yhtälöstä (6.31) heti, että

$$\begin{aligned} y_t &= \phi_1^t y_0 + (\varepsilon_t + \phi_1 \varepsilon_{t-1} + \dots + \phi_1^{t-1} \varepsilon_1) \\ &= \phi_1^t y_0 + \kappa_t \quad . \end{aligned}$$

Tästä muodosta nähdään heti, että jos $|\phi_1| > 1$, on y_t -sarjassa eksponentiaalinen trendi. Jos taas $|\phi_1| = 1$, on

$$\lim_{t \rightarrow \infty} \text{var}(y_t) = \lim_{t \rightarrow \infty} \text{var}(\kappa_t) = \infty \quad .$$

Kummassakaan tapauksessa $\{y_t\}$ ei voi olla stationäärinen. ■

Huomautus 6.7: Tarkastellaan seuraavaksi tilannetta $K = 1$, $p > 1$. Tällöin mallin määrittely-yhtälöstä

$$y_t = \phi_1 y_{t-1} + \dots + \phi_p y_{t-p} + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2)$$

seuraa välittömästi, että odotusarvojen $q_t = Ey_t$ muodostama lukujono toteuttaa differenssiyhtälön

$$Ey_t = \phi_1 Ey_{t-1} + \dots + \phi_p Ey_{t-p} \iff \phi(L)Ey_t \equiv 0 \quad ,$$

jossa $\phi(L) = 1 - \phi_1 L - \dots - \phi_p L^p$. Huomataan heti, että muotoa $q_t = s^t$ olevat lukujonot ovat tämän differenssiyhtälön ratkaisuja, mikäli $\phi(\frac{1}{s}) = 0$, sillä tällöin

$$\phi(L)s^t = s^t - \phi_1 s^{t-1} - \dots - \phi_p s^{t-p} = s^t \phi\left(\frac{1}{s}\right) \equiv 0 \quad .$$

Yhtälöllä $\phi(\frac{1}{s}) = 0$ on periaatteessa p ratkaisua. Toisaalta p alkuarvoa määrää täydellisesti differenssiyhtälön $\phi(L)q_t = 0$ ratkaisuna saatavan lukujonon, joten *kaikkien* ratkaisujonon täytyy olla muotoa

$$q_t = Ey_t = c_1 s_1^t + \dots + c_p s_p^t \quad , \quad \text{jossa} \quad \phi\left(\frac{1}{s_j}\right) = 0 \quad j = 1, \dots, p \quad .$$

Jos yksikin juurista s_j on itseisarvoltaan > 1 , ”räjähtää” odotusarvojen Ey_t ajan t edetessä, ja mallia sanotaan *epästabiiliksi*.

Toisaalta, AR(p)-malli voidaan kirjoittaa myös vektorimuotoon

$$\begin{aligned} \tilde{Y}_t &= \begin{pmatrix} y_t \\ \cdot \\ \cdot \\ y_{t-p+1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \phi_1 & \dots & \dots & \dots & \phi_p \\ 1 & 0 & \dots & \dots & 0 \\ \cdot & \dots & \dots & \dots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & 1 & 0 \end{pmatrix} \tilde{Y}_{t-1} + \begin{pmatrix} \varepsilon_t \\ 0 \\ \cdot \\ 0 \end{pmatrix} \\ &= \tilde{\Phi} \tilde{Y}_{t-1} + \tilde{\varepsilon}_t \quad , \end{aligned}$$

jolloin huomautuksen 6.6 laskelmien mukaisesti saadaan

$$\tilde{Y}_t = \tilde{\Phi}^t \tilde{Y}_0 + \sum_{\nu=0}^{t-1} \tilde{\Phi}^\nu \tilde{\varepsilon}_{t-\nu} \quad .$$

Tästä nähdään, että matriisin $\tilde{\Phi}$ ominaisarvot määräävät AR(p)- mallin stabiilisuusominaisuudet.

Toisaalta voidaan helposti nähdä, että

$$\det(\tilde{\Phi} - sI) = \det \begin{pmatrix} \phi_1 - s & \phi_2 & \dots & \dots & \phi_p \\ 1 & -s & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \dots & \dots & \dots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & 1 & -s \end{pmatrix} = (-1)^{p+1} s^p \phi\left(\frac{1}{s}\right) \quad ,$$

joten matriisin $\tilde{\Phi}$ ominaisarvot ja karakteristisen yhtälön $\phi\left(\frac{1}{s}\right) = 0$ juuret ovat samat.

(Edellä määritellyn $\tilde{\Phi}$ - matriisin muotoisia matriiseja sanotaan *companion*- matriiseiksi.) ■

Huomautus 6.8: Tarkastellaan nyt tapausta $K > 1$, $p > 1$. Myös VAR(p)- malli (6.29) voidaan kirjoittaa huomautuksen 6.7 mukaisesti muotoon

$$\begin{aligned} \tilde{Y}_t &= \begin{pmatrix} Y_t \\ \cdot \\ \cdot \\ Y_{t-p+1} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \Phi_1 & \dots & \dots & \dots & \Phi_p \\ I & 0 & \dots & \dots & 0 \\ \cdot & \dots & \dots & \dots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & I & 0 \end{pmatrix} \tilde{Y}_{t-1} + \begin{pmatrix} \varepsilon_t \\ 0 \\ \cdot \\ 0 \end{pmatrix} \\ &= \tilde{\Phi} \tilde{Y}_{t-1} + \tilde{\varepsilon}_t \quad , \end{aligned}$$

jolloin nähdään, että "blokki-companion"- matriisin $\tilde{\Phi}$ ominaisarvot saadaan yhtälön

$$\det(\tilde{\Phi} - sI) = \det \begin{pmatrix} \Phi_1 - sI & \Phi_2 & \dots & \dots & \Phi_p \\ I & -sI & 0 & \dots & 0 \\ \cdot & \dots & \dots & \dots & \cdot \\ 0 & \dots & 0 & I & -sI \end{pmatrix} = (-1)^{pK+1} s^{pK} \det\Phi\left(\frac{1}{s}\right)$$

ratkaisuihin, jossa

$$\Phi(L) = I - \Phi_1 L - \dots - \Phi_p L^p \quad .$$

Tällä tavalla lauseen 6.2 väite on tullut todistetuksi. ■

6.4 VAR- mallin muodon spesifointi ja parametrien estimointi

Ajatellaan nyt, että havaintosarjaan $Y_1, \dots, Y_n$ olisi tarkoitus sovittaa VAR(p)-mallia (6.29). Voidaan helposti todeta, että havaintoaineiston määräämän likelihood- funktion logaritmi on muotoa

$$\log L_{Y_1, \dots, Y_n}(\Phi, \Sigma) = \log L_{Y_{p+1}, \dots, Y_n | Y_1, \dots, Y_p}(\Phi, \Sigma) + \log L_{Y_1, \dots, Y_p}(\Phi, \Sigma) \quad , \quad (6.32)$$

$$\text{jossa} \quad \Phi = (\Phi_1 \quad \dots \quad \Phi_p)' \quad .$$

Lausekkeen (6.32) ensimmäinen termi on puolestaan muotoa

$$\log L_{Y_{p+1}, \dots, Y_n | Y_1, \dots, Y_p}(\Phi, \Sigma) \simeq -\frac{n-p}{2} \log \det \Sigma - \frac{1}{2} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_t' \Sigma^{-1} \varepsilon_t \quad , \quad (6.33)$$

$$\text{jossa} \quad \varepsilon_t = \Phi(L)Y_t \quad .$$

Mikäli kuvattavat aikasarjat Y_t ovat epästationäärisiä, joudutaan päätelmät tietysti perustamaan yksinomaan *ehdolliseen* likelihood- funktioon (6.33). Jos taas kuvattavan ilmiön voidaan olettaa olevan ”stationäärisessä tilassa” jo havaintoperiodin alkaessa, voidaan päätelmät perustaa ”tarkkaan” likelihood- funktioon (6.32).

Tarkastellaan seuraavaksi lausekkeen (6.32) optimointia parametrien Φ ja Σ suhteen, kun Σ :lle ei ole asetettu mitään etukäteisrajoituksia. Otetaan aluksi käyttöön merkinnät

$$Z = (Y_{p+1} \quad \dots \quad Y_n)' \quad \text{ja} \quad X = \begin{pmatrix} Y_p' & \dots & Y_1' \\ \cdot & \dots & \cdot \\ \cdot & \dots & \cdot \\ Y_{n-1}' & \dots & Y_{n-p}' \end{pmatrix} \quad .$$

Muotoillaan sitten (6.33) uudelleen käyttämällä Σ :n asemesta parametreina matriisin $A = \Sigma^{-1}$ alkioita:

$$\log L(\Phi, A) \simeq \frac{n-p}{2} \log \det A - \frac{1}{2} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_t' A \varepsilon_t \quad . \quad (6.34)$$

Muodon (6.34) perusteella on helppo huomata, että

$$\frac{\partial}{\partial a_{ij}} \log L(\Phi, A) = \frac{n-p}{2} \cdot \frac{1}{\det A} \cdot (-1)^{i+j} \cdot \det A_{ij} - \frac{1}{2} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_{ti} \varepsilon_{tj} \quad , \quad (6.35)$$

jossa A_{ij} tarkoittaa alkion a_{ij} alimatriisia. Toisaalta

$$\frac{1}{\det A} \cdot (-1)^{i+j} \cdot \det A_{ij} = (A^{-1})_{ij} = \sigma_{ij} \quad ,$$

joten derivaattojen (6.35) nollakohdat vastaavat valintoja

$$\sigma_{ij} = \frac{1}{n-p} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_{ti} \varepsilon_{tj} \quad i, j = 1, \dots, K \quad .$$

Tästä nähdään, että Σ :n ML-estimaattoriksi saadaan jäännöstermien kovarianssimatriisi

$$\begin{aligned} \widehat{\Sigma} &= \frac{1}{n-p} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_t \varepsilon_t' \\ &= \frac{1}{n-p} (Z - X\Phi)' (Z - X\Phi) \quad . \end{aligned} \quad (6.36)$$

Sijoittamalla $\widehat{\Sigma}$:n lauseke kaavaan (6.33) saadaan ”konsentroiduksi” likelihood-funktioksi

$$\begin{aligned} \log L_{\max}(\Phi) &\simeq -\frac{n-p}{2} \log \det \widehat{\Sigma} - \frac{1}{2} \text{tr} \left(\widehat{\Sigma}^{-1} \sum_{t=p+1}^n \varepsilon_t \varepsilon_t' \right) \\ &= -\frac{n-p}{2} \log \det \widehat{\Sigma} - \frac{1}{2} \cdot K \cdot (n-p) \quad , \end{aligned}$$

joten Φ :n ML-estimaattori saadaan minimoimalla jäännöstermien ”yleistetty varianssi” $\det \widehat{\Sigma}$.

Toisaalta (6.36):n mukaan

$$\begin{aligned} (n-p)\widehat{\Sigma} &= (Z - X\Phi)' (Z - X\Phi) \\ &= Z' (I - X(X'X)^{-1}X') Z \\ &\quad + [\Phi - (X'X)^{-1}X'Z]' (X'X) [\Phi - (X'X)^{-1}X'Z] \quad . \end{aligned} \quad (6.37)$$

Matriisi $(n-p)\widehat{\Sigma}$ voidaan siis hajottaa kahden ei-negatiivisesti definiitin matriisin summaksi, joten

$$\det \widehat{\Sigma} \geq \det \frac{1}{n-p} Z' (I - X(X'X)^{-1}X') Z \quad (6.38)$$

kaikilla Φ :n arvoilla.

Yhtäsuuruus epäyhtälössä (6.38) voidaan saavuttaa valitsemalla

$$\hat{\Phi} = (X'X)^{-1}X'Z \quad . \quad (6.39)$$

Tästä muodosta on helppo tunnistaa tavallinen OLS- estimaattori, joten *rajoittamattoman* VAR(p)- mallin parametrien (ehdolliset) ML- estimaattorit saadaan *tavallisina OLS- estimaattoreina*.

Samalla nähdään, että saavutettu likelihood- maksimi on muotoa

$$\begin{aligned} \log L(\hat{\Phi}, \hat{\Sigma}) &\simeq -\frac{n-p}{2} \log \det \hat{\Sigma} \quad , \\ \text{jossa} \quad \hat{\Sigma} &= \frac{1}{n-p} (Z - X\hat{\Phi})'(Z - X\hat{\Phi}) \\ &= \frac{1}{n-p} Z'(I - P_X)Z \\ &= \frac{1}{n-p} \sum_{t=p+1}^n \hat{\varepsilon}_t \hat{\varepsilon}_t' \quad . \end{aligned} \quad (6.40)$$

Mikäli (rajoittamattoman) VAR(p)- mallin puitteissa haluttaisiin testata hypoteesia

$$H_o : \quad \Phi_p = 0 \quad ,$$

(ts. ajatusta, että VAR($p-1$)- malli riittäisi aineiston käyttäytymisen kuvaamiseen), saataisiin LR- testisuureksi lauseke

$$-2 \log \Lambda = (n-p) \log \frac{\det \hat{\Sigma}^{(o)}}{\det \hat{\Sigma}} \quad (6.41)$$

jossa $\hat{\Sigma}^{(o)}$ tarkoittaa Σ :n ML- estimaattoria H_o :n (ts. VAR($p-1$)- mallin) puitteissa.

Näiden alkuvalmistelujen jälkeen voidaankin hahmotella yksinkertainen proseduuri VAR- mallin (6.29) kertaluvun p valitsemiseksi:

1° Sovitetaan aineistoon kasvaviin kertalukuihin ν liittyviä VAR(ν)- malleja

$$Y_t = \Phi_1^{(\nu)} Y_{t-1} + \dots + \Phi_\nu^{(\nu)} Y_{t-\nu} + \varepsilon_t^{(\nu)} \quad \nu = 1, 2, 3, \dots \quad (6.42)$$

OLS- estimointitekniikkaa käyttäen. Korkeimman kertaluvun termien kerroinmatriisien estimaattoreista syntyvää jonoa

$$\widehat{\Phi}_\nu^{(\nu)} \quad \nu = 1, 2, \dots \quad (6.43)$$

sanotaan estimoiduksi *osittaisristikorrelaatiofunktioiksi*.

Mikäli aineistoon sopisi VAR(p)-malli, pitäisi estimoitujen $\widehat{\Phi}_\nu^{(\nu)}$ -matriisien olla lähellä nollaa kaikilla $\nu > p$.

Toinen (parempi) tapa sopivan p :n valitsemiseksi olisi testata sekventiaalisesti eri kertalukujen riittävyttä LR-testisuureiden (6.41) avulla. Merkitään mallien (6.42) OLS-residuaaleja symboleilla $\widehat{\varepsilon}_t^{(\nu)}$ ($t = \nu + 1, \dots, n$) ja niistä laskettuja kovarianssimatriiseja symboleilla

$$S(\nu) = \frac{1}{n - \nu} \sum_{t=\nu+1}^n \widehat{\varepsilon}_t^{(\nu)} \widehat{\varepsilon}_t^{(\nu)'} \quad \nu = 1, 2, \dots$$

Box ja Tiao ovat ehdottaneet testisuureiden modifointia muotoon

$$m(\nu) = (n - \nu - 1.5 - \nu \cdot K) \log \frac{\det S(\nu - 1)}{\det S(\nu)} \quad , \quad (6.44)$$

joiden pitäisi noudattaa asympotoottisesti $\chi_{K \cdot K}^2$ -jakaumaa, mikäli $\nu = p + 1$. Kannattaa siis etsiä sellaista kertalukua ν , jolle $m(\nu)$ ei enää saisi ($\chi_{K \cdot K}^2$ -jakaumaan verrattuna) kovin suurta arvoa. Samalla $S(\nu)$ -matriisien diagonaalelementit antavat käsityksen mallin ja havaintojen välisen yhteensopivuuden paranemisesta ”yhtälöittäin” mallin kertaluvun kasvaessa.

2° Tärkein VAR(p)-malliin (6.29) sisältyvä oletus koski virhetermien ”kohinaominaisuutta”

$$\varepsilon_t \sim i.i.d._K(0, \Sigma) \quad , \quad (6.45)$$

jonka vallitessa ”autokovarianssimatriisien” $E\varepsilon_t \varepsilon_{t+\tau}'$ pitäisi olla nolliä kaikilla $\tau \neq 0$. Tarkastelemalla jäännöstermien $\widehat{\varepsilon}_t^{(\nu)}$ vastaavia ”ristikorrelaatioestimaatteja”

$$(\text{diag } S(\nu))^{-\frac{1}{2}} \cdot \frac{1}{n - \nu - \tau} \sum_{t=\nu+1}^{n-\tau} \widehat{\varepsilon}_t^{(\nu)} \widehat{\varepsilon}_{t+\tau}^{(\nu)'} \cdot (\text{diag } S(\nu))^{-\frac{1}{2}} \quad (6.46)$$

erilaisilla τ :n arvoilla $\tau = 1, 2, \dots$ voidaan yleensä muodostaa jonkinlainen käsitys virhetermien kohinaoletuksen (6.45) realistisuudesta (ja tätä kautta koko VAR-mallin realistisuudesta).

Huomautus 6.9: Edellä kuvattua VAR- kertaluvun valintastrategiaa voidaan käyttää (sopivasti modifioituna) hyväksi myös VARMAX- mallien (6.27) spesifoinnin yhteydessä. ■

Esimerkki 6.2 Seuraavilla sivuilla on tutkittu ns. ostovoimapariteettiteorian ja ns. (kattamattoman) korkopariteettiteorian realistisuutta seuraamalla US-dollarin ja D- markan vaihtokurssin kehitystä kuukausittain vuosina 1973-1981. Koska US dollarin kaltaisia suuria valuuttoja käytetään myös eräänlaisina ”sijoituskohteina”, on tarkasteluun otettu mukaan (ns. kilpailevien asettien teorian mukaisesti) myös kullan hinnan kehitystä kuvaava muuttuja. Muuttujien selitykset ovat seuraavat:

RUSDE = dollarin eurokorko

EXCHRAT = dollarin hinta D- markoissa logaritmoituna ja differensoituna

DLGOLD = kullan hinta unssilta logaritmoituna ja differensoituna

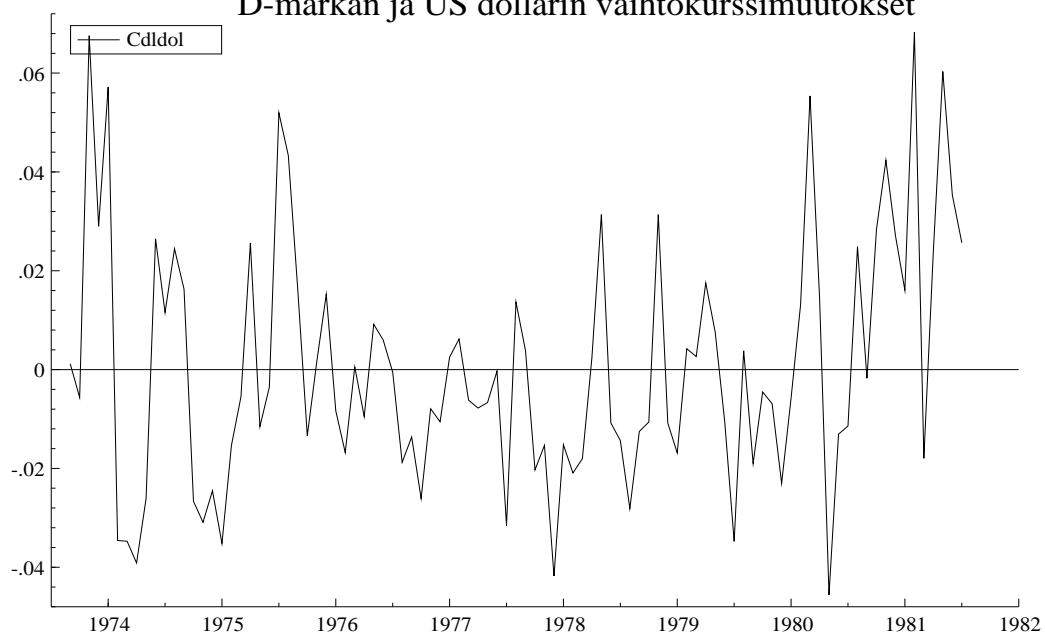
WPIUS = monimutkainen lineaarikombinaatio Yhdysvaltain tukkuhintaindeksin logaritmoidun differenssin (inflaatiouvahdin) viivästetyistä arvoista

WPIGER = monimutkainen lineaarikombinaatio Saksan tukkuhintaindeksin logaritmoidun differenssin (inflaatiouvahdin) viivästetyistä arvoista

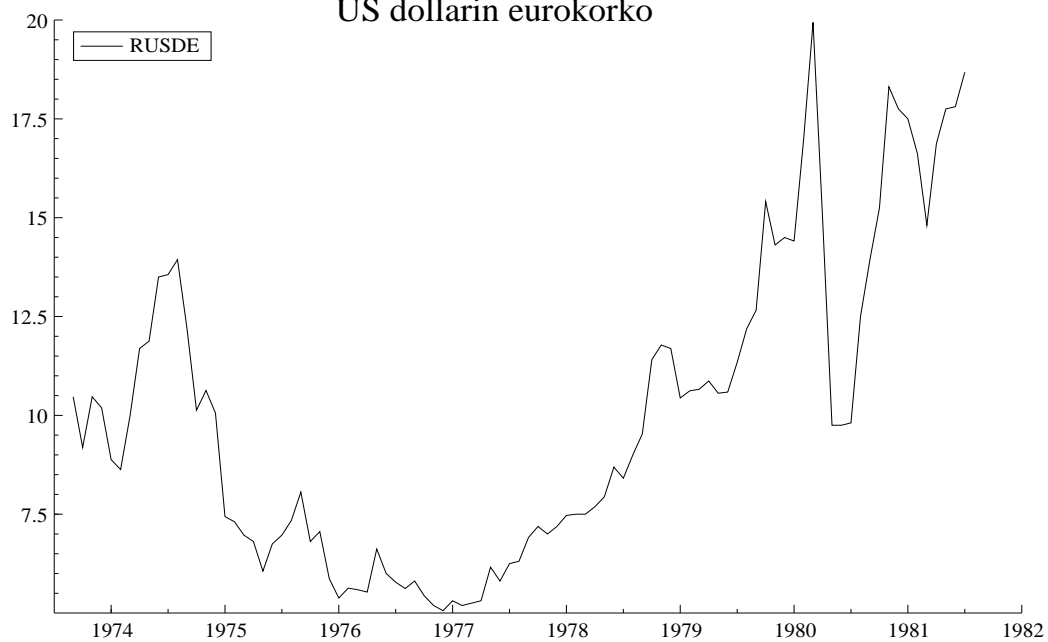
Estimointitulosten perusteella on päädytty VAR(3)- malliin, jonka puitteissa vain pieni osa potentiaalisista vaikutussuhteista näyttää olevan tämän aineiston perusteella havaittavissa. Estimointitulokset osoittavat, ettei vaihtokurssien ja inflaatiouvahdinten väliltä löydetty oikeastaan minkäänlaista yhteyttä. Sen sijaan dollarin eurokoron ja valuuttojen vaihtokurssin välinen yhteys näyttää joko yksisuuntaiselta (korot $\rightarrow$ vaihtokurssit) tai sitten vuorovaikutus toiseen suuntaan (vaihtokurssit $\rightarrow$ korot) toimii erittäin nopeasti (selvästi kuukautta nopeammin).

D-markan ja US dollarin vaihtokurssimuutokset

US dollarin eurokorko

EQ(1) Estimating the unrestricted reduced form by OLS (using Ppp.in7)
The present sample is: 1974 (1) to 1981 (7)

URF Equation 1 for RUSDE

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	1.2533	0.12341	10.156	0.0000
RUSDE_2	-0.18351	0.18384	-0.998	0.3216
RUSDE_3	0.090123	0.17845	0.505	0.6151
RUSDE_4	-0.094337	0.12249	-0.770	0.4438
Cdldol_1	-18.500	6.7889	-2.725	0.0081
Cdldol_2	2.3211	6.1728	0.376	0.7080
Cdldol_3	-6.2594	6.1376	-1.020	0.3113
Cdldol_4	-7.6393	6.1666	-1.239	0.2196
DlGold_1	5.2788	1.6172	3.264	0.0017
DlGold_2	6.0298	1.6443	3.667	0.0005
DlGold_3	-1.7020	1.7191	-0.990	0.3255
DlGold_4	-3.1433	1.8053	-1.741	0.0860
WPIUS_1	-16.793	11.315	-1.484	0.1423
WPIUS_2	-3.5621	11.566	-0.308	0.7590
WPIUS_3	18.863	11.783	1.601	0.1139
WPIUS_4	-35.353	11.387	-3.105	0.0027
WPIGER_1	34.749	28.632	1.214	0.2290
WPIGER_2	-79.083	49.152	-1.609	0.1121
WPIGER_3	98.637	49.178	2.006	0.0488
WPIGER_4	-30.984	27.198	-1.139	0.2585
Constant	-0.61464	0.45487	-1.351	0.1810

\sigma = 1.08325   RSS = 82.13961757

URF Equation 2 for Cdldol

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.011095	0.0022424	4.948	0.0000
RUSDE_2	-0.0075205	0.0033405	-2.251	0.0275
RUSDE_3	-0.00023990	0.0032425	-0.074	0.9412
RUSDE_4	-2.2129e-005	0.0022257	-0.010	0.9921
Cdldol_1	-0.070982	0.12336	-0.575	0.5669
Cdldol_2	0.10506	0.11216	0.937	0.3522
Cdldol_3	-0.16695	0.11152	-1.497	0.1389
Cdldol_4	-0.19365	0.11205	-1.728	0.0884
DlGold_1	0.010207	0.029386	0.347	0.7294
DlGold_2	-0.015468	0.029878	-0.518	0.6063
DlGold_3	-0.097701	0.031236	-3.128	0.0026
DlGold_4	-0.066594	0.032803	-2.030	0.0461
WPIUS_1	-0.22453	0.20560	-1.092	0.2785

WPIUS_2	-0.072242	0.21017	-0.344	0.7321
WPIUS_3	-0.10236	0.21410	-0.478	0.6341
WPIUS_4	-0.34275	0.20691	-1.657	0.1021
WPIGER_1	1.1799	0.52026	2.268	0.0264
WPIGER_2	-1.2373	0.89312	-1.385	0.1703
WPIGER_3	0.75320	0.89359	0.843	0.4022
WPIGER_4	-0.20924	0.49421	-0.423	0.6733
Constant	-0.029651	0.0082653	-3.587	0.0006

\sigma = 0.0196833   RSS = 0.02712019792

URF Equation 3 for D1Gold

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.016524	0.0091913	-1.798	0.0765
RUSDE_2	0.0025044	0.013692	0.183	0.8554
RUSDE_3	0.0081735	0.013291	0.615	0.5406
RUSDE_4	0.0028659	0.0091230	0.314	0.7544
Cdldol_1	-0.13704	0.50564	-0.271	0.7872
Cdldol_2	0.27945	0.45975	0.608	0.5453
Cdldol_3	0.38325	0.45712	0.838	0.4047
Cdldol_4	-0.020444	0.45928	-0.045	0.9646
D1Gold_1	-0.095239	0.12045	-0.791	0.4318
D1Gold_2	-0.070963	0.12247	-0.579	0.5641
D1Gold_3	0.085866	0.12803	0.671	0.5046
D1Gold_4	0.067596	0.13445	0.503	0.6167
WPIUS_1	-0.026030	0.84271	-0.031	0.9754
WPIUS_2	1.1489	0.86145	1.334	0.1866
WPIUS_3	1.1190	0.87757	1.275	0.2065
WPIUS_4	0.75767	0.84811	0.893	0.3747
WPIGER_1	-1.5564	2.1325	-0.730	0.4679
WPIGER_2	-2.4277	3.6608	-0.663	0.5094
WPIGER_3	2.5939	3.6627	0.708	0.4812
WPIGER_4	-0.79040	2.0257	-0.390	0.6976
Constant	0.048545	0.033879	1.433	0.1563

\sigma = 0.0806794   RSS = 0.4556415007

URF Equation 4 for WPIUS

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.00053086	0.0013162	0.403	0.6879
RUSDE_2	0.00047448	0.0019607	0.242	0.8095
RUSDE_3	-0.0014729	0.0019032	-0.774	0.4416
RUSDE_4	0.0018611	0.0013064	1.425	0.1587
Cdldol_1	-0.058578	0.072405	-0.809	0.4212

Cdldol_2	-0.0056033	0.065834	-0.085	0.9324
Cdldol_3	-0.058987	0.065458	-0.901	0.3706
Cdldol_4	-0.00091165	0.065768	-0.014	0.9890
DlGold_1	0.00087929	0.017248	0.051	0.9595
DlGold_2	-0.0020341	0.017537	-0.116	0.9080
DlGold_3	-0.015633	0.018334	-0.853	0.3967
DlGold_4	-0.0036537	0.019253	-0.190	0.8500
WPIUS_1	0.39397	0.12067	3.265	0.0017
WPIUS_2	0.068971	0.12336	0.559	0.5779
WPIUS_3	0.012247	0.12566	0.097	0.9226
WPIUS_4	-0.095204	0.12145	-0.784	0.4357
WPIGER_1	0.14204	0.30537	0.465	0.6433
WPIGER_2	-0.12322	0.52421	-0.235	0.8149
WPIGER_3	-0.032282	0.52449	-0.062	0.9511
WPIGER_4	0.012523	0.29007	0.043	0.9657
Constant	-0.0013577	0.0048513	-0.280	0.7804

\sigma = 0.011553   RSS = 0.009343046698

URF Equation 5 for WPIGER

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.00092993	0.00054097	-1.719	0.0900
RUSDE_2	0.00016944	0.00080588	0.210	0.8341
RUSDE_3	0.00056538	0.00078225	0.723	0.4722
RUSDE_4	0.00027984	0.00053695	0.521	0.6039
Cdldol_1	0.0067054	0.029760	0.225	0.8224
Cdldol_2	-0.0090523	0.027059	-0.335	0.7390
Cdldol_3	0.013892	0.026905	0.516	0.6072
Cdldol_4	-0.015393	0.027032	-0.569	0.5709
DlGold_1	-0.0098479	0.0070894	-1.389	0.1692
DlGold_2	0.0096467	0.0072079	1.338	0.1851
DlGold_3	0.014072	0.0075357	1.867	0.0660
DlGold_4	0.0063185	0.0079136	0.798	0.4273
WPIUS_1	0.076912	0.049599	1.551	0.1255
WPIUS_2	-0.048322	0.050702	-0.953	0.3438
WPIUS_3	0.041089	0.051651	0.796	0.4290
WPIUS_4	0.023604	0.049917	0.473	0.6378
WPIGER_1	1.4298	0.12551	11.392	0.0000
WPIGER_2	-0.56965	0.21546	-2.644	0.0101
WPIGER_3	-0.0021385	0.21558	-0.010	0.9921
WPIGER_4	0.053105	0.11923	0.445	0.6574
Constant	-0.00042938	0.0019940	-0.215	0.8301

\sigma = 0.00474854   RSS = 0.00157840247

correlation of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.0000				
Cdldol	0.27795	1.0000			
DlGold	0.088890	-0.078658	1.0000		
WPIUS	-0.24993	-0.19307	0.083372	1.0000	
WPIGER	-0.21827	0.035923	-0.0030511	0.20332	1.0000

standard deviations of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
	1.0832	0.019683	0.080679	0.011553	0.0047485

loglik = 1544.5362 log|\Omega| = -33.9458 |\Omega| = 1.80928e-015 T = 91
 *****

log|Y'Y/T| = -26.6055
 R²(LR) = 0.999351 R²(LM) = 0.560806

correlation of actual and fitted

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
	0.97122	0.70389	0.55969	0.66931	0.97800

.....

EQ(2) Estimating the unrestricted reduced form by OLS (using Ppp.in7)
 The present sample is: 1974 (1) to 1981 (7)

URF Equation 1 for RUSDE

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	1.1842	0.12700	9.325	0.0000
RUSDE_2	-0.26416	0.17946	-1.472	0.1452
RUSDE_3	0.099038	0.12757	0.776	0.4400
Cdldol_1	-11.783	6.6119	-1.782	0.0788
Cdldol_2	3.5314	6.3239	0.558	0.5782
Cdldol_3	-8.0852	6.1882	-1.307	0.1954
DlGold_1	3.9464	1.6530	2.387	0.0195
DlGold_2	4.8251	1.6276	2.965	0.0041
DlGold_3	-0.89431	1.7486	-0.511	0.6105
WPIUS_1	-10.017	11.595	-0.864	0.3904
WPIUS_2	-6.8925	12.184	-0.566	0.5733
WPIUS_3	7.5172	11.532	0.652	0.5165
WPIGER_1	6.5388	28.876	0.226	0.8215
WPIGER_2	-35.195	48.040	-0.733	0.4661

WPIGER_3	40.920	28.018	1.460	0.1483
Constant	-0.39104	0.45048	-0.868	0.3881

\sigma = 1.14646   RSS = 98.57728528

URF Equation 2 for Cdldol

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.010488	0.0022328	4.697	0.0000
RUSDE_2	-0.0099512	0.0031552	-3.154	0.0023
RUSDE_3	0.0018323	0.0022430	0.817	0.4166
Cdldol_1	0.056761	0.11625	0.488	0.6268
Cdldol_2	0.12988	0.11119	1.168	0.2465
Cdldol_3	-0.21845	0.10880	-2.008	0.0483
DlGold_1	-0.0047070	0.029063	-0.162	0.8718
DlGold_2	-0.026027	0.028617	-0.909	0.3660
DlGold_3	-0.085227	0.030744	-2.772	0.0070
WPIUS_1	-0.087678	0.20387	-0.430	0.6684
WPIUS_2	-0.11371	0.21422	-0.531	0.5971
WPIUS_3	-0.18944	0.20276	-0.934	0.3531
WPIGER_1	0.78240	0.50770	1.541	0.1275
WPIGER_2	-0.75511	0.84463	-0.894	0.3742
WPIGER_3	0.32645	0.49261	0.663	0.5096
Constant	-0.024160	0.0079204	-3.050	0.0032

\sigma = 0.0201569   RSS = 0.03047265271

URF Equation 3 for DlGold

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.015626	0.0087209	-1.792	0.0772
RUSDE_2	0.0047689	0.012324	0.387	0.6999
RUSDE_3	0.0085369	0.0087605	0.974	0.3330
Cdldol_1	-0.25950	0.45405	-0.572	0.5694
Cdldol_2	0.24307	0.43427	0.560	0.5773
Cdldol_3	0.35488	0.42496	0.835	0.4063
DlGold_1	-0.075736	0.11351	-0.667	0.5067
DlGold_2	-0.051811	0.11177	-0.464	0.6443
DlGold_3	0.087412	0.12008	0.728	0.4689
WPIUS_1	-0.10744	0.79626	-0.135	0.8930
WPIUS_2	1.2350	0.83671	1.476	0.1441
WPIUS_3	1.4627	0.79195	1.847	0.0687
WPIGER_1	-1.0858	1.9830	-0.548	0.5856
WPIGER_2	-2.3292	3.2989	-0.706	0.4823
WPIGER_3	1.5344	1.9240	0.797	0.4277
Constant	0.042188	0.030935	1.364	0.1767

\sigma = 0.0787288   RSS = 0.4648671751

URF Equation 4 for WPIUS

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.00041058	0.0012692	0.323	0.7472
RUSDE_2	-8.8351e-005	0.0017936	-0.049	0.9608
RUSDE_3	0.00081647	0.0012750	0.640	0.5239
Cdldol_1	-0.031644	0.066081	-0.479	0.6334
Cdldol_2	-0.016739	0.063203	-0.265	0.7919
Cdldol_3	-0.078806	0.061847	-1.274	0.2065
DlGold_1	0.0033556	0.016520	0.203	0.8396
DlGold_2	0.0018775	0.016267	0.115	0.9084
DlGold_3	-0.015713	0.017476	-0.899	0.3715
WPIUS_1	0.40428	0.11589	3.489	0.0008
WPIUS_2	0.062061	0.12177	0.510	0.6118
WPIUS_3	-0.011992	0.11526	-0.104	0.9174
WPIGER_1	0.15476	0.28860	0.536	0.5934
WPIGER_2	-0.13743	0.48012	-0.286	0.7755
WPIGER_3	-0.019060	0.28002	-0.068	0.9459
Constant	-0.00058012	0.0045023	-0.129	0.8978

\sigma = 0.011458   RSS = 0.009846485165

URF Equation 5 for WPIGER

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.00080203	0.00051343	-1.562	0.1225
RUSDE_2	0.00031284	0.00072553	0.431	0.6676
RUSDE_3	0.00057288	0.00051576	1.111	0.2702
Cdldol_1	0.00024951	0.026731	0.009	0.9926
Cdldol_2	-0.014770	0.025567	-0.578	0.5652
Cdldol_3	0.011116	0.025018	0.444	0.6581
DlGold_1	-0.0093275	0.0066828	-1.396	0.1669
DlGold_2	0.0088789	0.0065803	1.349	0.1813
DlGold_3	0.012272	0.0070695	1.736	0.0867
WPIUS_1	0.075235	0.046878	1.605	0.1127
WPIUS_2	-0.043355	0.049260	-0.880	0.3816
WPIUS_3	0.054072	0.046624	1.160	0.2498
WPIGER_1	1.4613	0.11674	12.517	0.0000
WPIGER_2	-0.61178	0.19422	-3.150	0.0023
WPIGER_3	0.063640	0.11327	0.562	0.5759
Constant	-0.00024214	0.0018212	-0.133	0.8946

\sigma = 0.00463499   RSS = 0.00161123728

correlation of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.0000				
Cdldol	0.36093	1.0000			
DlGold	0.040608	-0.10025	1.0000		
WPIUS	-0.20320	-0.15800	0.070936	1.0000	
WPIGER	-0.22714	0.014167	0.0073866	0.18887	1.0000

standard deviations of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.1465				
Cdldol	0.020157				
DlGold	0.078729				
WPIUS	0.011458				
WPIGER	0.0046350				

loglik = 1527.6622 log|\Omega| = -33.575 |\Omega| = 2.6216e-015 T = 91
 *****

log|Y'Y/T| = -26.6055
 R²(LR) = 0.99906 R²(LM) = 0.535718

correlation of actual and fitted

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	0.96535				
Cdldol	0.65810				
DlGold	0.54712				
WPIUS	0.64671				
WPIGER	0.97754				

Chi²(25) = 33.6 [0.1167]
 *****

.....
 EQ(3) Estimating the unrestricted reduced form by OLS (using Ppp.in7)
 The present sample is: 1974 (1) to 1981 (7)

URF Equation 1 for RUSDE

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	1.1671	0.11294	10.334	0.0000
RUSDE_2	-0.16597	0.11850	-1.401	0.1652
Cdldol_1	-12.744	6.2385	-2.043	0.0444
Cdldol_2	1.9820	6.0269	0.329	0.7431
DlGold_1	4.1919	1.5219	2.754	0.0073
DlGold_2	4.6271	1.5754	2.937	0.0043
WPIUS_1	-9.2068	11.433	-0.805	0.4230
WPIUS_2	-3.4477	11.076	-0.311	0.7564
WPIGER_1	-12.616	23.814	-0.530	0.5977
WPIGER_2	24.127	23.471	1.028	0.3071
Constant	-0.15891	0.42792	-0.371	0.7114

\sigma = 1.13792   RSS = 103.5882832

URF Equation 2 for Cdl dol

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.0079747	0.0021021	3.794	0.0003
RUSDE_2	-0.0063821	0.0022056	-2.894	0.0049
Cdl dol_1	0.098100	0.11612	0.845	0.4007
Cdl dol_2	0.073361	0.11218	0.654	0.5150
DlGold_1	-0.0016427	0.028327	-0.058	0.9539
DlGold_2	-0.021996	0.029323	-0.750	0.4554
WPIUS_1	-0.11781	0.21280	-0.554	0.5814
WPIUS_2	-0.17776	0.20616	-0.862	0.3911
WPIGER_1	0.51896	0.44326	1.171	0.2452
WPIGER_2	-0.17725	0.43687	-0.406	0.6860
Constant	-0.019672	0.0079649	-2.470	0.0156

\sigma = 0.0211801   RSS = 0.03588767809

URF Equation 3 for DlGold

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.015142	0.0078816	-1.921	0.0583
RUSDE_2	0.013820	0.0082698	1.671	0.0986
Cdl dol_1	-0.43877	0.43537	-1.008	0.3166
Cdl dol_2	0.28440	0.42061	0.676	0.5009
DlGold_1	0.0031103	0.10621	0.029	0.9767
DlGold_2	-0.057370	0.10995	-0.522	0.6032
WPIUS_1	-0.041567	0.79789	-0.052	0.9586
WPIUS_2	1.7898	0.77297	2.316	0.0231
WPIGER_1	-1.6395	1.6620	-0.987	0.3269
WPIGER_2	0.064974	1.6380	0.040	0.9685
Constant	0.039636	0.029864	1.327	0.1882

\sigma = 0.0794134   RSS = 0.5045188749

URF Equation 4 for WPIUS

Variable	Coefficient	Std. Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-3.0337e-005	0.0011195	-0.027	0.9784
RUSDE_2	0.00096207	0.0011747	0.819	0.4152
Cdl dol_1	-0.029087	0.061842	-0.470	0.6394
Cdl dol_2	-0.039234	0.059745	-0.657	0.5133
DlGold_1	0.0039513	0.015087	0.262	0.7941
DlGold_2	0.0038828	0.015617	0.249	0.8043
WPIUS_1	0.40535	0.11334	3.577	0.0006
WPIUS_2	0.071695	0.10980	0.653	0.5156

WPIGER_1	0.17458	0.23607	0.740	0.4617
WPIGER_2	-0.16706	0.23267	-0.718	0.4748
Constant	0.00043772	0.0042420	0.103	0.9181

\sigma = 0.0112803   RSS = 0.01017956608

URF Equation 5 for WPIGER

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.00052712	0.00046188	-1.141	0.2572
RUSDE_2	0.00065477	0.00048462	1.351	0.1805
Cdldol_1	-0.015650	0.025514	-0.613	0.5413
Cdldol_2	-0.014695	0.024648	-0.596	0.5527
DlGold_1	-0.0074307	0.0062242	-1.194	0.2361
DlGold_2	0.0076372	0.0064430	1.185	0.2394
WPIUS_1	0.082606	0.046758	1.767	0.0811
WPIUS_2	-0.018531	0.045297	-0.409	0.6836
WPIGER_1	1.4643	0.097394	15.035	0.0000
WPIGER_2	-0.54365	0.095991	-5.664	0.0000
Constant	-0.00033231	0.0017501	-0.190	0.8499

\sigma = 0.00465377   RSS = 0.001732604581

correlation of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.0000				
Cdldol	0.37164	1.0000			
DlGold	0.049333	-0.13916	1.0000		
WPIUS	-0.17262	-0.081120	0.046725	1.0000	
WPIGER	-0.20959	-0.056772	0.070470	0.15488	1.0000

standard deviations of URF residuals

RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
1.1379	0.021180	0.079413	0.011280	0.0046538

loglik = 1508.4335   log|\Omega| = -33.1524 |\Omega| = 4.00039e-015   T = 91

*****

log|Y'Y/T| = -26.6055

R²(LR) = 0.998565   R²(LM) = 0.486271

correlation of actual and fitted

RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
0.96356	0.57650	0.48947	0.63131	0.97582

Chi²(25) = 38.4 [0.0423] *

*****

.....
EQ(4) Estimating the unrestricted reduced form by OLS (using Ppp.in7)
The present sample is: 1974 (1) to 1981 (7)

URF Equation 1 for RUSDE

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	1.0217	0.038702	26.398	0.0000
Cdldol_1	-11.923	6.2066	-1.921	0.0581
DlGold_1	4.1728	1.6027	2.604	0.0109
WPIUS_1	-14.236	10.471	-1.360	0.1776
WPIGER_1	5.8532	6.9378	0.844	0.4012
Constant	-0.089056	0.42588	-0.209	0.8349

\sigma = 1.216 RSS = 125.6859523

URF Equation 2 for Cdldol

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.0020572	0.00069198	2.973	0.0038
Cdldol_1	0.17756	0.11097	1.600	0.1133
DlGold_1	0.0010684	0.028655	0.037	0.9703
WPIUS_1	-0.32310	0.18721	-1.726	0.0880
WPIGER_1	0.31136	0.12404	2.510	0.0140
Constant	-0.022830	0.0076146	-2.998	0.0036

\sigma = 0.0217416 RSS = 0.04017939837

URF Equation 3 for DlGold

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	-0.0011405	0.0026394	-0.432	0.6668
Cdldol_1	-0.51848	0.42328	-1.225	0.2240
DlGold_1	0.012136	0.10930	0.111	0.9118
WPIUS_1	0.91834	0.71408	1.286	0.2019
WPIGER_1	-1.1205	0.47314	-2.368	0.0201
Constant	0.039484	0.029044	1.359	0.1776

\sigma = 0.0829286 RSS = 0.5845574332

URF Equation 4 for WPIUS

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.00088351	0.00035340	2.500	0.0143

Cdldol_1	-0.058320	0.056674	-1.029	0.3064
DlGold_1	0.0062793	0.014634	0.429	0.6690
WPIUS_1	0.48659	0.095610	5.089	0.0000
WPIGER_1	0.024886	0.063350	0.393	0.6954
Constant	0.00027449	0.0038888	0.071	0.9439

\sigma = 0.0111035   RSS = 0.01047954319

URF Equation 5 for WPIGER

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob
RUSDE_1	0.00015059	0.00017602	0.856	0.3946
Cdldol_1	-0.048399	0.028227	-1.715	0.0901
DlGold_1	-0.0036735	0.0072888	-0.504	0.6156
WPIUS_1	0.16360	0.047620	3.435	0.0009
WPIGER_1	0.93534	0.031552	29.644	0.0000
Constant	-0.0026729	0.0019369	-1.380	0.1712

\sigma = 0.00553027   RSS = 0.002599634953

correlation of URF residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.0000				
Cdldol	0.37530	1.0000			
DlGold	-0.053134	-0.21113	1.0000		
WPIUS	-0.17698	-0.10960	0.072635	1.0000	
WPIGER	-0.21501	-0.088004	0.079096	0.19980	1.0000

standard deviations of URF residuals

RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
1.2160	0.021742	0.082929	0.011104	0.0055303

loglik = 1469.5461   log|\Omega| = -32.2977 |\Omega| = 9.4033e-015   T = 91

*****

log|Y'Y/T| = -26.6055

R^2(LR) = 0.996628   R^2(LM) = 0.437784

correlation of actual and fitted

RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
0.95561	0.50250	0.34488	0.61712	0.96350

Chi^2(25) = 77.8 [0.0000] **

****

.....

EQ(5) Estimating the model by FIML (using Ppp.in7)

The present sample is: 1974 (1) to 1981 (7)

Equation 1 for RUSDE

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	HCSE
RUSDE_1	1.0122	0.032344	31.296	0.0000	0.042691
Cdldol_1	-11.425	5.0248	-2.274	0.0254	4.5619
DlGold_1	3.7343	1.2958	2.882	0.0050	1.4704
DlGold_2	5.9551	1.2697	4.690	0.0000	1.6170
Constant	-0.20792	0.33854	-0.614	0.5407	---

\sigma = 1.1524

Equation 2 for Cdldol

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	HCSE
RUSDE_1	0.0075098	0.0016959	4.428	0.0000	0.0012593
RUSDE_2	-0.0051460	0.0016863	-3.052	0.0030	0.0012346
DlGold_3	-0.074820	0.024861	-3.010	0.0034	0.026270
Constant	-0.022666	0.0060777	-3.729	0.0003	---

\sigma = 0.0210819

Equation 3 for DlGold

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	HCSE
RUSDE_1	-0.0031986	0.0023557	-1.358	0.1780	0.0025887
WPIUS_2	1.1221	0.63841	1.758	0.0823	0.66217
Constant	0.025898	0.024976	1.037	0.3026	---

\sigma = 0.0850231

Equation 4 for WPIUS

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	HCSE
WPIUS_1	0.52904	0.084918	6.230	0.0000	0.13232
Constant	0.0089889	0.0019959	4.504	0.0000	---

\sigma = 0.0113438

Equation 5 for WPIGER

Variable	Coefficient	Std.Error	t-value	t-prob	HCSE
WPIGER_1	1.5148	0.081695	18.542	0.0000	0.10473
WPIGER_2	-0.57406	0.081997	-7.001	0.0000	0.10314
Constant	0.0015376	0.00081303	1.891	0.0619	---

\sigma = 0.00475296

loglik = 1483.5682 log|\Omega| = -32.6059 |\Omega| = 6.90939e-015 T = 91
*****

LR test of over-identifying restrictions: $\chi^2(63) = 88.1878$ [0.0198] *

correlation of residuals

	RUSDE	Cdldol	DlGold	WPIUS	WPIGER
RUSDE	1.0000				
Cdldol	0.42213	1.0000			
DlGold	-0.055484	-0.25004	1.0000		
WPIUS	-0.19972	-0.13792	0.072756	1.0000	
WPIGER	-0.27644	-0.098505	0.11789	0.16599	1.0000

Vector portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 110.7

RUSDE correlogram

Portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 8.468

Autocorrelation coefficients

0.24912 0.10282 0.092139 -0.10083 -0.0088295

Cdldol correlogram

Portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 4.774

Autocorrelation coefficients

0.15204 0.079471 -0.028591 -0.11549 0.086046

DlGold correlogram

Portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 1.646

Autocorrelation coefficients

0.089866 -0.031741 0.058133 0.045227 0.055526

WPIUS correlogram

Portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 0.9872

Autocorrelation coefficients

0.054185 0.027653 0.060579 -0.0092225 0.055112

WPIGER correlogram

Portmanteau statistic for 5 lags and 91 observations: 2.698

Autocorrelation coefficients

0.044288 -0.016623 0.074092 0.11237 -0.089637

Huomautus 6.10: Palataan vielä lopuksi VAR- mallien stabiilisuusominaisuuksiin. Merkitään karakteristisen yhtälön (6.30) itseisarvoltaan suurinta juurta symbolilla $s_{\max}$. Jos $|s_{\max}| < 1$, sanotaan mallia lauseen 6.2 tuloksen mukaisesti *stabiiliksi*. Jos taas $|s_{\max}| > 1$, sanotaan mallia huomautuksen 6.6 mukaisesti *epästabiiliksi*.

Jos taas $s_{\max} = 1$, on siis $\det \Phi(1) = 0$ ja matriisi

$$\Phi(1) = I - \Phi_1 - \dots - \Phi_p$$

on singulaarinen. Mallin (6.29) mukaan odotusarvoista EY_t muodostuva vektorijono toteuttaa ”differenssiyhtälön”

$$\Phi(L) EY_t = 0 \quad t = 1, 2, \dots$$

Näin ollen ”pitkän tähtäimen tasapainotiloina” $Y_\infty = \lim_{t \rightarrow \infty} EY_t$ tulevat kysymykseen kaikki ne vektorit $Y_\infty \in \mathcal{R}^K$, joille

$$(I - \Phi_1 - \dots - \Phi_p)Y_\infty = \Phi(L)Y_\infty = 0 \quad (6.47)$$

Näihin kysymyksiin palataan seuraavassa luvussa, jossa kaikkien mahdollisten tasapainotilojen $Y_\infty = \lim_{t \rightarrow \infty} EY_t$ muodostamaa joukkoa tullaan kutsumaan $\{Y_t\}$ - prosessin *attraktoriksi*.

Jos siis VAR(p)- prosessi on *stabiili* ($|s_{\max}| < 1$), sisältää attraktori vain *yhden pisteen* (origon). *Epästabiiliin* malliin liittyvällä prosessilla taas *ei ole attraktoria lainkaan*.

Jos $s_{\max} = 1$ on c -kertainen karakteristisen yhtälön (6.30) juuri ($c \geq 1$), muodostuu attraktori *kaikista* yhtälön (6.47) ratkaisuksista, ts. lineaarikuvauksen $\Phi(1)$ *ytimestä* $\mathcal{Y}(\Phi(1))$. Attraktori muodostaa siis $\mathcal{R}^K$:n c - ulotteisen alivaruuden. ■

7 Yhteisintegroituvuusteorian perusteet

Tässä luvussa tutkitaan *trendipitoisten* aikasarjojen välisiä riippuvuuksia. VAR-mallit (6.29), joissa $s_{\max} = 1$, tarjoavat trendipitoisten sarjojen kuvaamisessa aivan uusia mahdollisuuksia. Eräissä tapauksissa voidaan yksikköjuuria sisältävien VAR- mallien avulla kuvata (yhdessä ja samassa mallissa) niin vertailtaviin aikasarjoihin sisältyvät trendit, sarjojen väliset lyhyen tähtäimen vuorovaikutukset kuin sarjojen väliset pitkän tähtäimen tasapainorelaatiotkin.

Tarkastellaan muuttujakokonaisuutta $Z_t = (Y_t' \ X_t')'$ ($Z_t \in \mathcal{R}^p$, $Y_t \in \mathcal{R}^K$ ja $X_t \in \mathcal{R}^m$, $p = K + m$), jossa Y_t -muuttujat ajatellaan endogeenisiksi ja X_t -muuttujat eksogeenisiksi.

Määritelmä 7.1: Stokastista prosessia $\{Z_t\}$ sanotaan *trendipitoiseksi*, jos prosessi $\{Z_t + W\}$ on epästationäärinen, olipa W mikä yksittäinen satunnaismuuttuja tahansa. ■

Määritelmä 7.2: Trendipitoisen sarjan $\{Z_t\}$ sanotaan olevan *integraatioastetta* d ($Z_t \sim I(d)$), jos

$$\nabla^{d-1}(Z_t - EZ_t)$$

on trendipitoinen, mutta

$$\nabla^d(Z_t - EZ_t)$$

on stationäärinen. (Tässä $d \in \mathcal{N}$ on jokin luonnollinen luku ja $\nabla = 1 - L$ tarkoittaa differenssioperaattoria.) ■

Määritelmä 7.3: Integraatioastetta d olevaa prosessia $\{Z_t\}$ ($d \geq 1$) sanotaan *yhteisintegroituneeksi* astein d, b ($Z_t \sim C(d, b)$) yhteisintegraatiovektorina $\beta \in \mathcal{R}^p$, jos

$$\beta' Z_t \sim I(d - b), \quad b \geq 1.$$

Määritelmä 7.4: Oletetaan, että yksiulotteiset satunnaismuuttujat $\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_n$ ovat toisistaan riippumattomia ja samalla tavalla jakautuneita ($\varepsilon_t \sim i.i.d.$, $t = 1, \dots, n$) ja että $E\varepsilon_t = 0$. Tarkastellaan kumulatiivisia summia

$$w_t = \varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_t \quad t = 1, 2, \dots \quad (7.1)$$

Tyyppiä (7.1) olevia prosesseja $\{w_t\}$ sanotaan *random walk*-prosesseiksi. ■

Huomautus 7.1: On helppo huomata, että prosessi $\{w_t\}$ ei ole stationäärinen, vaan *trendipitoinen* määritelmän 7.1 mielessä. Toisaalta $\nabla w_t = \varepsilon_t$ on varmasti stationäärinen, joten $w_t \sim I(1)$. Random walk- prosessit voidaan tietysti ajatella määritellyiksi AR(1)-mallin

$$w_t = w_{t-1} + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim i.i.d. \quad (7.1')$$

avulla. Mallin (7.1') karakteristisen yhtälön ainoa ratkaisu olisi luonnollisesti $s_{\max} = 1$, joten random walk- prosessia $\{w_t\}$ tarkastelemalla voi samalla ymmärtää, millaisia kehityspiirteitä AR- ja VAR- prosesseihin liittyy, mikäli $s_{\max} = 1$. Eräs huomion arvoinen w_t - sarjan ominaisuus on sen *pitkä muisti*:

$$E(w_{t+\tau} | w_t) = w_t \quad \text{kaikilla} \quad \tau = 1, 2, \dots, \quad ,$$

joten w_t :n ”regressiokerroin” $w_{t+\tau}$:ta ennustettaessa ei lähestykään nollaa τ :n kasvaessa. Stationääristen sarjojen yhteydessä näin aina tapahtuu (autokorrelaatiot $\rightarrow 0$ vertailtavien havaintojen aikaeron kasvaessa), joten stationäärisiä sarjoja voidaan pitää ”lyhytmuistisina”. ■

Määritelmä 7.5: Jos malliin (7.1') lisätään vakiotermin ($\delta \neq 0$),

$$w_t^* = w_{t-1}^* + \delta + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim i.i.d.(0, \sigma^2) \quad , \quad (7.2)$$

kutsutaan syntyvää $\{w_t^*\}$ - prosessia nimellä *random walk with drift*. ■

Huomautus 7.2: Mallin (7.2) mukaan

$$w_t^* = w_o^* + \delta \cdot t + (\varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_t) \quad , \quad \varepsilon_t \sim i.i.d.(0, \sigma^2) \quad t = 1, 2, \dots \quad (7.2')$$

joten $w_t = \varepsilon_1 + \dots + \varepsilon_t$:n lisäksi w_t^* :hen voi sisältyä *lineaarinen, deterministinen trendi*. Sarjojen w_t ja w_t^* tyypillisissä aikaurissa on yritetty havainnollistaa oheisissa kuvioissa.

Jos verrataan mallin (7.2') antamaa käsitystä kuvattavan aikasarjan tulevasta kehityksestä mallin

$$y_t = y_o + \delta \cdot t + \kappa_t \quad , \quad \kappa_t \sim I(0) \quad , \quad E\kappa_t \equiv 0 \quad (7.3)$$

antamaan käsitykseen, huomataan, että malli (7.2') on eräessä mielessä väljempi ja sisältää vähemmän sarjan tulevaa kehitystä koskevia oletuksia. ■

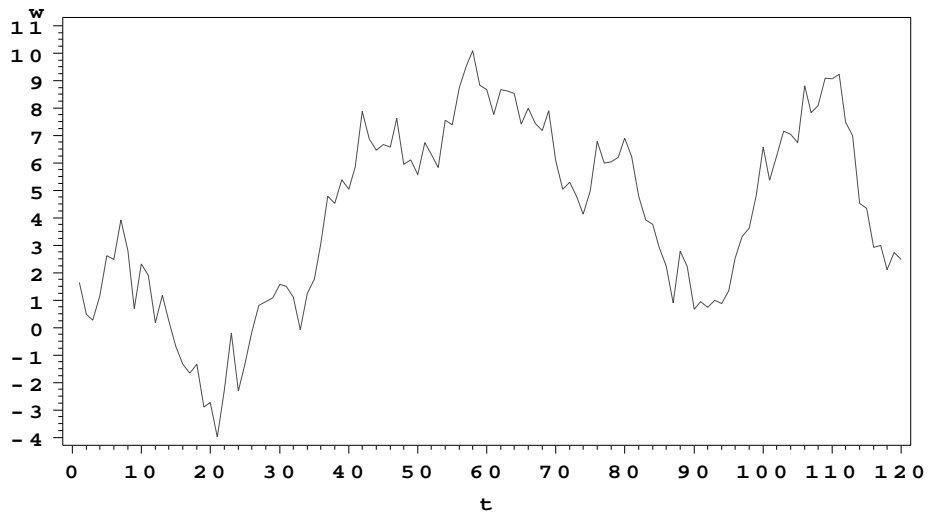
Huomautus 7.3: Tarkastellaan kaksiuolotteista aikasarjaa, jonka komponentit ovat muotoa

$$\begin{cases} y_{1t} = \beta w_t^* + \kappa_{1t} \\ y_{2t} = w_t^* + \kappa_{2t} \end{cases} \quad (7.4)$$

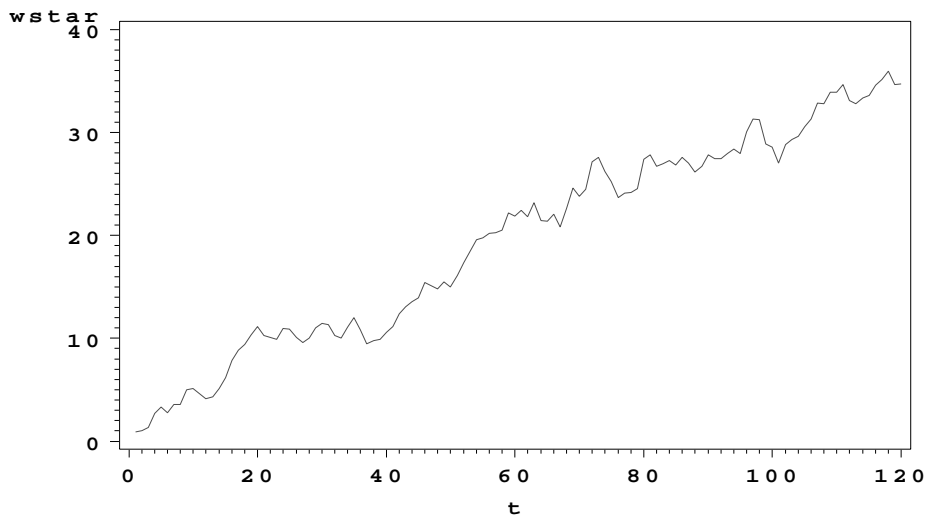
jossa $w_t^* \sim I(1)$ ja $\kappa_{1t}, \kappa_{2t} \sim I(0)$. Tällöin ilmeisesti

$$(1 \quad -\beta) \begin{pmatrix} y_{1t} \\ y_{2t} \end{pmatrix} = \beta(w_t^* - w_t^*) + (\kappa_{1t} - \beta\kappa_{2t}) \sim I(0) \quad ,$$

Kuva 7.1: Tyypillinen random walk- prosessin aikaura (ei driftiä)

Kuva 7.2: Tyypillinen random walk- prosessin aikaura, kun driftiparametri $\delta > 0$

joten yhtälöllä (7.4) määritelty sarja $Y_t = (y_{1t} \ y_{2t})'$ olisi yhteisintegroitunut ($Y_t \sim I(1,1)$) määritelmän 7.3 mielessä. Nähdään siis, että sarjat ovat yhteisintegroituneita ainakin silloin, kun niiden trendiosat (stokastiset ja deterministiset) ovat lineaarisesti toisistaan riippuvia. ■

Määritelmä 7.6: Jatkuva-aikaista p - ulotteista stokastista prosessia $\{B(\tilde{t})\}$ ($0 \leq \tilde{t} \leq 1$) sanotaan p - ulotteiseksi (standardoiduksi) *Brownin liikkeeksi*, jos se toteuttaa seuraavat ehdot:

- 1° $B(0) = 0$
 2° Jos $0 \leq \tilde{t}_1 \leq \dots \leq \tilde{t}_k \leq 1$, ovat lisäykset $(B(\tilde{t}_2) - B(\tilde{t}_1)), \dots, (B(\tilde{t}_k) - B(\tilde{t}_{k-1}))$ toisistaan riippumattomia ja

$$B(\tilde{t}_j) - B(\tilde{t}_{j-1}) \sim N_p(0, (\tilde{t}_j - \tilde{t}_{j-1})I) \quad j = 1, \dots, k \quad .$$

- 3° $B(\tilde{t})$ - realisaatiot ovat jatkuvia todennäköisyydellä 1. ■

Huomautus 7.4: Brownin liike $B(\tilde{t})$ toimii eräänlaisena random walk- prosessin asymptoottisena miniatyyrikuvana, sillä jos diskreettiaikaiset prosessit $w_{1t}, \dots, w_{pt}$ ovat toisistaan riippumattomia ja tyyppiä (7.1), on keskeisen raja-arvolauseen mukaan

$$\frac{1}{\sqrt{n}}W_n = \frac{1}{\sqrt{n}} \left(\frac{w_{1n}}{\sigma_{\varepsilon_1}} \quad \dots \quad \frac{w_{pn}}{\sigma_{\varepsilon_p}} \right)' \underset{\text{asympt.}}{\sim} N_p(0, I) \quad (7.5)$$

kun $n \rightarrow \infty$.

Jos $\tilde{t}$ on mielivaltainen luku väliltä $[0, 1]$, voidaan määritellä prosessi

$$\begin{aligned} B(\tilde{t}) &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{\sqrt{n}}W_n \\ &= \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{\sqrt{n}} \sum_{t=1}^{[\tilde{t}n]} \left(\frac{w_{1t}}{\sigma_{\varepsilon_1}} \quad \dots \quad \frac{w_{pt}}{\sigma_{\varepsilon_p}} \right)' \end{aligned} \quad (7.6)$$

jossa $[\tilde{t}n] = \max \{ \nu \in \mathcal{N} \mid \nu \leq \tilde{t}n \}$, ts. suurin kokonaisluku, joka on $\leq \tilde{t}n$.

Tuloksen (7.5) perusteella kaavalla (7.6) määritelty jatkuva-aikainen prosessi $\{B(\tilde{t})\}$ on p - ulotteinen Brownin liike.

Koska VAR- prosessin käytös muistuttaa random walk- prosessin käytöstä, mikäli $s_{\max} = 1$, voidaan siis Brownin liikettä pitää myös VAR- prosessin ”asymptoottisen käytöksen miniatyyrikuvana” tilanteessa $s_{\max} = 1$. ■

Huomautus 7.5: Ajatellaan, että vektorin Z_t komponentit olisivat yhteisintegroituneita määritelmän 7.3 mielessä, ts. $Z_t \sim C(d, b)$. Tällöin on muistettava, että yhteisintegraatiovektoreita β , joille

$$\beta' Z_t \sim I(d - b) \quad ,$$

saattaa löytyä *useampia*. Toisistaan lineaarisesti riippumattomien yhteisintegraatiovektoreiden lukumäärää sanotaan $\{Z_t\}$:n *yhteisintegraatioasteeksi*. ■

Lause 7.1 (Grangerin esityslause) : Jos $Z_t \sim C(1, 1)$ ja $\{Z_t\}$:n yhteisintegraatioaste on r , niin

1° Sarjalle Z_t on löydettävissä VARMA-esitys

$$\Phi(L)Z_t = \mu + \theta(L)\varepsilon_t \quad , \quad (7.7)$$

jossa

$$\begin{aligned} \Phi(L) &= I - \Phi_1 L - \dots - \Phi_k L^k && \text{on matriisipolynomi} \quad , \\ \text{cov}(\varepsilon_t, \varepsilon_{t+\nu}) &= 0 && \text{kaikilla} \quad \nu \neq 0 \quad , \\ \theta(L) &= 1 - \theta_1 L - \dots - \theta_q L^q && \text{on skalaaripolynomi} \quad \text{ja} \\ \text{rank}(\Phi(1)) &= r && . \end{aligned}$$

(Apulauseen 1.1 mukaisesti tällöin on olemassa $p \times r$ -matriisit α ja β siten, että $\Phi(1) = -\alpha\beta'$.)

2° Malli (7.7) voidaan esittää myös virheenkorjausmallin (ks. luku 4.3) muodossa

$$\nabla Z_t = -\Phi(1)Z_{t-1} + \Gamma_1 \nabla Z_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \nabla Z_{t-k+1} + \mu + \theta(L)\varepsilon_t \quad , \quad (7.8)$$

jossa

$$\begin{aligned} \Phi(1) &= I - \sum_{j=1}^k \Phi_j = -\alpha\beta' && \text{ja} \\ \Gamma_j &= -(\Phi_{j+1} + \dots + \Phi_k) && j = 1, \dots, k-1 \quad . \end{aligned}$$

Todistus: Puuttumatta esitystavan (7.7) johtamiseen todetaan vain (7.7):n ja (7.8):n välinen yhtäpitävyys:

$$(7.8) \quad \Longleftrightarrow$$

$$\begin{aligned} Z_t &= Z_{t-1} - \left(I - \sum_{j=1}^k \Phi_j \right) Z_{t-1} - \sum_{j=1}^{k-1} \left(\sum_{\nu=j+1}^k \Phi_\nu (Z_{t-j} - Z_{t-j-1}) \right) + \mu + \theta(L)\varepsilon_t \\ &= \Phi_1 Z_{t-1} + \dots + \Phi_k Z_{t-k} + \mu + \theta(L)\varepsilon_t \end{aligned}$$

$$\Longleftrightarrow (7.7) \quad .$$

■

Huomautus 7.6: Varsin usein voidaan olettaa (ainakin, jos k on valittu riittävän suureksi), että $q = 0$. Tällöin siis lauseen 7.1 mukaan

$$\begin{aligned} Z_t &\sim C(1, 1) \\ \iff Z_t &:\text{lle on olemassa VAR-esitys} \\ \iff Z_t &:\text{lle on olemassa virheenkorjausesitys (7.8)} \end{aligned}$$

Myös muunlaisia esitystapoja $C(1,1)$ -prosesseille voidaan johtaa, mutta VAR- ja ECM-esitykset ovat osoittautuneet tulkinnallisesti hyödyllisimmiksi. ■

Huomautus 7.7: Oletetaan jatkossa koko ajan, että $q = 0$. Jos parametrit β (ts. yhteisintegroituvuusrelaatiot) tunnettaisiin muodossa (7.8), voitaisiin loput parametrit $\alpha, \Gamma_1, \dots, \Gamma_{k-1}$ ja μ estimoida OLS:illa. Toisaalta β :n alkiot voitaisiin luonnollisesti estimoida minimoimalla lauseketta

$$\text{tr} \left(\beta' \sum_{t=1}^n (Z_t - \bar{Z})(Z_t - \bar{Z})' \beta \right), \quad (7.9)$$

kunhan β :n sarakkeet on sopivasti normitettu. Huomattakoon, että (7.9):n minimointi vastaa OLS:in käyttöä, kun Z_t :n komponentteja ”selitetään” toisillaan. Kaiken kukkuraksi voidaan todistaa, että jos Z_t :n komponenteissa on lineaarinen trendi, pätee eräin lisäehdoin tulos

$$p \lim_{n \rightarrow \infty} n^{(1-\delta)} \left(\text{vec}(\hat{\beta}_{OLS}) - \text{vec}(\beta) \right) = 0 \quad \text{kaikilla} \quad \delta > 0 \quad . \quad (7.10)$$

Tämä tarkoittaa, että β :n OLS-estimaattorit tarkentuvat huomattavasti tavano- maista nopeammin. (Yleensä $\sqrt{n}(\hat{\theta} - \theta) \stackrel{\text{asympt.}}{\sim} N(0, \Sigma)$.) Tätä ominaisuutta voidaan kutsua vaikkapa *superkonsistenssiksi*.

Tulokseen (7.10) vedoten Engle ja Granger ovat ehdottaneet seuraavaa menet- telyä:

- 1° Estimoidaan 1. yhteisintegroituvuusrelaatio OLS:illa ”selittämällä” jotakin Z_t :n komponenttia kaikilla muilla komponenteilla, ts. rajoitetaan yksi β :n komponentti ykköseksi ja estimoidaan mallin

$$\beta' Z_t = \mu + \kappa_t$$

parametrit OLS:illa. Talletetaan jäännöstermit $\hat{\kappa}_t$.

- 2° Testataan jäännöstermien stationäärisyyttä Durbin-Watson- testisuurella (ts. von Neumannin suhteella (3.2)). Nollahypoteesina on, että κ_t ei ole stationäärinen, ts. että

$$H_o : \quad \rho(1) = 1 \quad .$$

(Nollahypoteesin vallitessa d - testisuureen odotetaan tietysti olevan hyvin pienen.)

3° Jos nollahypoteesi hylätään, katsotaan, että sarjat *ovat* yhteisintegroituja, jolloin Γ_j -parametrit sekä α -parametrit voidaan estimoida OLS:illa mallista (7.8).

Kohdassa 2° ehdotetun Durbin-Watson- testin asemesta voidaan käyttää myös ns. täydennettyä Dickey-Fuller- testiä, jossa mallista

$$\nabla \hat{\kappa}_t = \phi \hat{\kappa}_{t-1} + \delta_1 \nabla \hat{\kappa}_{t-1} + \dots + \delta_{k-1} \nabla \hat{\kappa}_{t-k+1} + \varepsilon_t$$

estimoidaan OLS:illa ϕ - parametri ja perustetaan yhteisintegroituuden testaaminen osamäärään

$$\frac{\hat{\phi}_{OLS}}{\sqrt{\widehat{\text{var}}(\hat{\phi}_{OLS})}} .$$

■

Huomautuksessa 7.7 esitetyn menettelyn asemesta voidaan mallin (7.8) parametrit estimoida myös ML- periaatteella, kunhan virhetermien ε_t jakauman muoto on tarkemmin spesifioitu (Johansen). Malliin (7.8) liittyviä parametrisia hypoteeseja voidaan samalla testata LR- periaatteella, joten ML- lähestymistapa on eräissä suhteissa edellä esitettyä menettelyä houkuttelevampi. Täydennetään aluksi mallia (7.8) ($q = 0$) mahdollisilla kausidummyilla muotoon

$$\begin{aligned} \nabla Z_t &= \mu + \Gamma_1 \nabla Z_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \nabla Z_{t-k+1} + \Pi Z_{t-1} + \Psi D_t + \varepsilon_t \\ \Pi &= \alpha \beta' \quad (\alpha \text{ ja } \beta \text{ ovat } p \times r - \text{matriiseita}) \end{aligned} \quad (7.11)$$

jossa D_t tarkoittaa tarvittavista kausidummyista koostuvaa vektoria. Huomatakoon, että malli (7.11) voidaan yhtä hyvin kirjoittaa muotoon

$$\begin{aligned} \nabla Z_t &= \mu + \Gamma_1^* \nabla Z_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1}^* \nabla Z_{t-k+1} + \Pi Z_{t-k} + \Psi D_t + \varepsilon_t \\ \text{jossa} \quad \Gamma_j^* &= \Gamma_j + \Pi \quad \text{ja} \quad \Pi = \alpha \beta' . \end{aligned} \quad (7.11')$$

Jos malli (7.11) (tai (7.11')) täydennetään virhetermien normaalisuusoletuksella

$$\varepsilon_t \sim NID_p(0, \Sigma) , \quad (7.12)$$

voidaan osoittaa, että parametrien $\mu, \Gamma_1^*, \dots, \Gamma_{k-1}^*, \Psi, \alpha, \beta$ ML-estimaatit voidaan löytää seuraavalla proseduurilla:

- 1° ”Selitetään” ∇Z_t :tä ja Z_{t-k} :ta muuttujilla $\nabla Z_{t-1}, \dots, \nabla Z_{t-k}$ ja D_t sekä vakiolla. Talletetaan saadut OLS- residuaalit vektoreihin $E_t^{(o)}$ ja $E_t^{(k)}$. Lasketaan näiden residuaalien kovarianssimatriisit

$$S_{ij} = \frac{1}{n} \sum_{t=1} E_t^{(i)} E_t^{(j)'} \quad i, j = o, k \quad . \quad (7.13)$$

- 2° Kullakin kiinteällä β :n arvolla saadaan α :n ML-estimaatit kaavasta

$$\hat{\alpha}(\beta) = S_{ok}\beta \cdot [\beta' S_{kk}\beta]^{-1} \quad . \quad (7.14)$$

Toisaalta β :n ML-estimaatit saadaan ratkaisemalla p . asteen ominaisarvoyhtälö

$$\det(\rho^2 S_{kk} - S'_{ok} S_{oo}^{-1} S_{ok}) = 0 \quad (7.15)$$

ρ^2 :n suhteen. Merkitään ratkaisuja symbolein $\hat{\rho}_1^2 \geq \dots \geq \hat{\rho}_p^2 > 0$ ja vastaavia ominaisvektoreita symbolein $\hat{V}_1, \dots, \hat{V}_p$, ts.

$$\hat{\rho}_i^2 S_{kk} \hat{V}_i = S'_{ok} S_{oo}^{-1} S_{ok} \hat{V}_i \quad i = 1, \dots, p \quad .$$

Tällöin

$$\hat{\beta} = (\hat{V}_1 \quad \dots \quad \hat{V}_r) \quad . \quad (7.16)$$

Lisäksi voidaan osoittaa, että

$$-2 \log L_{\max}(\hat{\alpha}, \hat{\beta}) = n \log \det S_{oo} + n \sum_{i=1}^r \log (1 - \hat{\rho}_i^2) \quad . \quad (7.17)$$

- 3° Parametrien $\mu, \Gamma_1^*, \dots, \Gamma_{k-1}^*, \Psi$ lopulliset ML-estimaatit saadaan ”selittämällä” muuttujaa $\nabla Z_t - \hat{\alpha} \hat{\beta}' Z_{t-k}$ selittäjillä $\nabla Z_{t-1}, \dots, \nabla Z_{t-k+1}$ ja D_t . Estimointimenetelmänä käytetään OLS:ia.

Huomautus 7.8: Mallin (7.11') parametrien estimointi ML- periaatteella merkitsee itse asiassa ns. *kanonisen analyysin* käyttöä: Muodostetaan differenssien ∇Z_t residuaaleista $E_t^{(o)}$ ja tasojen Z_{t-k} residuaaleista $E_t^{(k)}$ sellaiset lineaarikombinaatiot $\alpha_1' E_t^{(o)}$ ja $\beta_1' E_t^{(k)}$, joiden välinen korrelaatio

$$\frac{\alpha_1' S_{ok} \beta_1}{\sqrt{\alpha_1' S_{oo} \alpha_1 \cdot \beta_1' S_{kk} \beta_1}}$$

olisi *mahdollisimman suuri*. Lagrangen kertojatekniikkaa käyttäen on helppo todeta, että tämä tavoite johtaisi yhtälöihin

$$\begin{cases} S_{ok} \beta_1 - 2\lambda_1 S_{oo} \alpha_1 = 0 \\ S_{ok}' \alpha_1 - 2\lambda_2 S_{kk} \beta_1 = 0 \\ \alpha_1' S_{oo} \alpha_1 = 1 \\ \beta_1' S_{kk} \beta_1 = 1 \end{cases},$$

joista yhdistämällä saadaan

$$\frac{1}{2\lambda_1} S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1 - 2\lambda_2 S_{kk} \beta_1 = 0$$

eli

$$(\rho^2 S_{kk} - S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok}) \beta_1 = 0, \quad ,$$

jossa on merkitty $\rho^2 = 4\lambda_1 \lambda_2$.

Maksimikorrelaatiota haettaessa päädytään siis *ominaisarvoyhtälöön* (7.15) sekä vastaavaan ominaisvektoriin β_1 , joka toteuttaa ehdon

$$\rho^2 S_{kk} \beta_1 = S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1 \quad .$$

Tällöin tietenkin

$$\begin{aligned} \alpha_1 &= \frac{1}{2\lambda_1} S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1, \\ 1 &= \alpha_1' S_{oo} \alpha_1 = \frac{1}{4\lambda_1^2} \beta_1' S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1 \end{aligned}$$

ja

$$\begin{aligned} \frac{\alpha_1' S_{ok} \beta_1}{\sqrt{\alpha_1' S_{oo} \alpha_1 \cdot \beta_1' S_{kk} \beta_1}} &= \frac{\frac{1}{2\lambda_1} \beta_1' S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1}{\sqrt{\frac{1}{4\lambda_1^2} \beta_1' S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1 \cdot \beta_1' S_{kk} \beta_1}} \\ &= \sqrt{\frac{\beta_1' S_{ok}' S_{oo}^{-1} S_{ok} \beta_1}{\beta_1' S_{kk} \beta_1}} = \rho_1 \quad . \end{aligned}$$

Tästä syystä ρ_1 :tä sanotaan muuttujablokkien $E_t^{(o)}$ ja $E_t^{(k)}$ väliseksi (ensimmäiseksi) *kanoniseksi korrelaatioksi*.

Tämän jälkeen voidaan hakea α_2 ja β_2 siten, että muuttujien $\alpha_2' E_t^{(o)}$ ja $\beta_2' E_t^{(k)}$ välinen korrelaatio maksimoituisi ehdoilla $\alpha_2' S_{oo} \alpha_1 = 0$ ja $\beta_2' S_{kk} \beta_1 = 0$, jne. ■

Huomautus 7.9: Erilaisia Π - matriisin astetta r koskevia hypoteeseja voidaan testata tuloksen (7.17) avulla seuraavasti:
Jos yleismallina pidetään rajoittamatonta VAR(k)- mallia

$$H : \quad \Phi(L)Z_t = \mu + \Psi D_t + \varepsilon_t \quad , \quad \varepsilon_t \sim NID_p(0, \Sigma) \quad (\text{rank}(\Pi) \leq p)$$

ja halutaan sen puitteissa tutkia ECM- mallin (7.11)

$$H_o : \quad \text{rank}(\Pi) \leq r \quad (r < p)$$

realistisuutta, saadaan LR- testisuureksi (7.17):n mukaan

$$-2 \log \Lambda = -n \sum_{i=r+1}^p \log (1 - \hat{\rho}_i^2) \quad . \quad (7.18)$$

Tätä suuretta kutsutaan yleensä *trace*- testisuureksi syistä, jotka ilmenevät seuraavista lauseista. ■

Lause 7.2: Hypoteesin H_o vallitessa suureet $n\hat{\rho}_{r+1}^2, \dots, n\hat{\rho}_p^2$ lähestyvät yhteisjakaumaltaan ominaisarvoyhtälön

$$\det \left(\lambda \int_0^1 B(\tilde{t})B(\tilde{t})' d\tilde{t} - \int_0^1 B(\tilde{t}) [dB(\tilde{t})]' \cdot \int_0^1 [dB(\tilde{t})] B(\tilde{t})' \right) = 0 \quad (7.19)$$

ratkaisujen $\lambda_1, \dots, \lambda_{p-r}$ yhteisjakaumaa, jossa $B(\tilde{t})$ tarkoittaa standardoitua $(p-r)$ - ulotteista Brownin liikettä. ■

Kuten tunnettua, on neliömatriisin jälki (trace) laskettavissa po. matriisin ominaisarvojen summana. Toisaalta

$$\log (1 - \hat{\rho}_i^2) \approx -\hat{\rho}_i^2 \quad , \quad (7.20)$$

kun $\hat{\rho}_i^2$ on pieni, joten lauseen 7.2 seuraukset testisuureen (7.18) jakauman kannalta voidaan muotoilla vaikkapa seuraavasti:

Lause 7.3: Hypoteesin H_o vallitessa testisuureen (7.18) asymptoottinen käyttäytyminen on samanlaista kuin suureen

$$\text{tr} \left(\int_0^1 [dB(\tilde{t})] B(\tilde{t})' \cdot \left[\int_0^1 B(\tilde{t})B(\tilde{t})' d\tilde{t} \right]^{-1} \cdot \int_0^1 B(\tilde{t}) [dB(\tilde{t})]' \right) \quad , \quad (7.21)$$

jossa $B(\hat{t})$ tarkoittaa standardoitua $(p-r)$ - ulotteista Brownin liikettä. ■

Huomautus 7.10: Suureiden (7.21) käyttäytyminen eri $(p-r)$:n arvoilla on kartoitettu simuloimalla. Tärkeimmät prosenttipisteet ilmenevät oheisista taulukoista.

Huomautus 7.11: Mikäli halutaan tutkia sisäkkäisten hypoteesien

$$H_r : \quad \text{rank}(\Pi) = r \quad r = 1, \dots, p-1$$

uskottavuuksia sekventiaalisesti, olisi hypoteesia H_{r-1} hypoteesin H_r puitteissa testaava LR- testisuure muotoa

$$-2 \log \Lambda = -n \log (1 - \hat{\rho}_r^2) \approx n \hat{\rho}_r^2 \quad . \quad (7.22)$$

Tätä testisuuretta sanotaan $\hat{\lambda}_{\max}$ - testisuureeksi ja sen jakaumataulukot on niinkään muodostettu simuloimalla lauseen 7.2 tuloksen mukaisesti. ■

Huomautus 7.12: Mallin (7.11) vakiovektori $\mu \in \mathcal{R}^p$ voidaan tietysti aina parametreja uudelleen muotoon

$$\mu = \alpha\beta_o + \alpha_{\perp}\gamma \quad , \quad (7.23)$$

jossa vektorit $\beta_o \in \mathcal{R}^r$ ja $\gamma \in \mathcal{R}^{p-r}$ toimivat uusina parametreina. Tulkinallisesti β_o tarkoittaisi attraktoriin

$$\beta_o + \beta'Z = 0 \quad (7.24)$$

liittyvää vakiotermeä, kun taas $\alpha_{\perp}\gamma$ edustaisi ∇Z_t :n kehitystä kuvaavan VAR-mallin ”muuta vakioita”. Jos $\alpha_{\perp}\gamma \neq 0$, olisi siis alkuperäisissä Z_t - muuttujissa *lineaarisia trendejä*. Mikäli tällaisia trendejä *ei* haluta sisällyttää malliin, on ilmeisesti vaadittava, että $\gamma = 0$, ts. että $\alpha_{\perp}\mu = 0$. Tämän rajoituksen huomioon ottaminen kuitenkin muuttaa testisuureiden (7.18) ja (7.22) otantajakaumia jonkin verran. (Ks. oheiset taulukot.) ■

Table 1:
 Percentile points of the *trace*- and $\hat{\lambda}_{\max}$ - test statistics
 Unrestricted μ ($\alpha'_{\perp} \mu \neq 0$)

$p - r$	0.50	0.80	0.90	0.95	0.975	0.99
	$\hat{\lambda}_{\max}$					
1	0.447	1.699	2.816	3.962	5.332	6.936
2	6.852	10.125	12.099	14.036	15.810	17.936
3	12.381	16.324	18.697	20.778	23.002	25.521
4	17.719	22.113	24.712	27.169	29.335	31.943
5	23.211	27.899	30.774	33.178	35.546	38.341
	<i>trace</i>					
1	0.447	1.699	2.816	3.962	5.332	6.936
2	7.638	11.164	13.338	15.197	17.299	19.310
3	18.759	23.868	26.791	29.509	32.313	35.397
4	33.672	40.250	43.964	47.181	50.424	53.792
5	52.588	60.215	65.063	68.905	72.140	76.955

Table 2:
 Percentile points of the *trace*- and $\hat{\lambda}_{\max}$ - test statistics
 Restriction $\alpha'_{\perp} \mu = 0$ (i.e. $\mu = \alpha\beta_o$)

$p - r$	0.50	0.80	0.90	0.95	0.975	0.99
	$\hat{\lambda}_{\max}$					
1	3.474	5.877	7.563	9.094	10.709	12.740
2	8.337	11.628	13.781	15.752	17.622	19.834
3	13.494	17.474	19.796	21.894	23.836	26.409
4	18.592	22.938	25.611	28.167	30.262	33.121
5	23.817	28.643	31.592	34.397	36.625	39.672
	<i>trace</i>					
1	3.474	5.877	7.563	9.094	10.709	12.740
2	11.381	15.359	17.957	20.168	22.202	24.988
3	23.243	28.768	32.093	35.068	37.603	40.198
4	38.844	45.635	49.925	53.347	56.449	60.054
5	58.361	66.624	71.472	75.328	78.857	82.969

Huomautus 7.13: Jos mallissa (7.11) (tai (7.11')) halutaan testata hypoteesia, jonka mukaan X_t olisi heikosti eksogeeninen β :n suhteen ($X_t \in \mathcal{R}^{p-K}$, $Y_t \in \mathcal{R}^K$), pitäisi α :n ilmeisesti olla muotoa

$$H_o: \quad \alpha = \begin{pmatrix} \alpha_Y \\ 0 \end{pmatrix} \quad (\alpha_Y \text{ on } K \times r \text{ - matriisi}), \quad (7.25)$$

koska muuten β :t esiintyisivät myös likelihood- hajotelmien

$$L_{Y_t, X_t | \mathcal{F}_{t-1}}(\cdot) = L_{Y_t | X_t, \mathcal{F}_{t-1}}(\cdot) L_{X_t | \mathcal{F}_{t-1}}(\cdot)$$

jälkimmäisissä termeissä. (Merkinnällä $\mathcal{F}_{t-1}$ tarkoitetaan informaatiojoukkoa, joka koostuu hetkeen $t-1$ mennessä saaduista havainnoista.) Jos nimittäin ∇X_t - muuttujia kuvaavissa (7.11):n yhtälöissä esiintyisi α - parametreja, voitaisiin ∇X_t :n lyhyen tähtäimen vaihteluista eristää tasapainotilaan (ts. β :aan) liittyvää informaatiota, jolloin X_t - sarja *ei* olisi heikosti eksogeeninen.

Hypoteesia H_o voidaan testata tavanomaisella LR- testisuureella, joksi (7.17):n mukaan saadaan

$$-2 \log \Lambda = n \sum_{i=1}^r \{ \log(1 - \hat{\rho}_{R,i}^2) - \log(1 - \hat{\rho}_i^2) \} \quad (7.26)$$

asympt. $\underset{\sim}{\sim} \chi_{(p-K) \cdot r}^2$.

■

Huomautus 7.14: Jos oletetaan, etteivät jotkin Z_t - vektoriin sisältyvät heikosti eksogeeniset tekijät osallistu ”tasapainorelaatioihin”

$$\beta_o + \beta' Z_t = 0 \quad (7.27)$$

lainkaan, on β - matriisin vastaavat vaakarivit vain rajoitettava nolliksi. Tämän kaltaisia hypoteeseja voidaan testata tavanomaisilla LR- testeillä huomautuksen 7.13 tapaan.

■

Esimerkki 7.1: Seuraavassa eräitä tuloksia artikkelista Johansen & Juselius (1992): ”Testing structural hypotheses in a multivariate cointegration analysis of the PPP and the UIP for UK” , *Journal of Econometrics*, vol. 53, ss. 211-244.

Tarkastellaan seuraavia muuttujia:

- $Lpwmf_t$ $\longleftrightarrow$ tukkuhintaindeksi Englannissa vuosineljänneksellä t logaritmoituna
 $Lpf6_t$ $\longleftrightarrow$ kuuden Englannin kauppakumppanin tukkuhintaindeksin painotettu keskiarvo logaritmoituna
 Le_t $\longleftrightarrow$ Englannin punnan vaihtokurssi (valuuttakoriin verrattuna) logaritmoituna
 rtb_t $\longleftrightarrow$ korkotaso Englannissa logaritmoituna ($\log(1 + 0.01 r_t)$)
 reu_t $\longleftrightarrow$ eurodollarin korko samalla tavalla transformoituna
 $difpo_t$ $\longleftrightarrow$ öljyn reaalihinnan logaritminen muutos

Niputetaan viisi ensiksi mainittua muuttujaa vektoriksi

$$Z_t = \begin{pmatrix} Lpwmf_t \\ Lpf6_t \\ Le_t \\ rtb_t \\ reu_t \end{pmatrix}$$

ja sovitetaan aineistoon mallia

$$\nabla Z_t = \mu + \Gamma_1 \nabla Z_{t-1} + C_o difpo_t + C_1 difpo_{t-1} + \Pi Z_{t-2} + \Psi D_t + \varepsilon_t \quad ,$$

$$\varepsilon_t \sim NID_5(0, \Sigma) \quad ,$$

jossa D_t merkitsee kolmesta kausivaihteludummystä koostuvaa vektoria.

Yhteisintegraatioasteen valintaan liittyvät testit

$\hat{\lambda}_{\max}$ - testi

i	$\hat{\rho}_i^2$	$-n \log(1 - \hat{\rho}_i^2)$	$\hat{\lambda}_{\max}$ - testisuureen 0.95- fraktiili
1	0.407	31.33	33.18
2	0.285	20.16	27.17
3	0.254	17.59	20.78
4	0.102	6.48	14.04
5	0.083	5.19	3.84

trace- testi

i	$\hat{\rho}_i^2$	$-n \sum_{\nu=i+1}^p \log(1 - \hat{\rho}_\nu^2)$	trace- testisuureen 0.95- fraktiili
1	0.407	80.75	68.68
2	0.285	49.42	47.21
3	0.254	29.26	29.34
4	0.102	11.67	15.34
5	0.083	5.19	3.84

Trace- testin mukaan sopiva yhteisintegraatioaste voisi olla $r = 2$ (tai $r = 1$).
Yhteisintegraatiovektorit olisivat

$$\hat{\beta}_1 = \begin{pmatrix} -1.073 \\ 0.975 \\ 1.000 \\ 3.620 \\ 2.028 \end{pmatrix} \quad \hat{\beta}_2 = \begin{pmatrix} -0.297 \\ 0.340 \\ 1.000 \\ -10.480 \\ 9.788 \end{pmatrix} .$$

Esimerkkinä hypoteesien testaamisesta tutkitaan, voitaisiinko Englannin kaup-
pakumppaneiden keskimääräisen hintason logaritmia $Lpwf6_t$ pitää heikosti ek-
sogeenisena α :n ja β :n suhteen. Kun yhteisintegraatioasteeksi on valittu $r = 2$,
saa testisuure (7.26) muodon

$$-2 \log \Lambda = 60 \cdot \log \left(\frac{(1 - 0.400)}{(1 - 0.407)} \cdot \frac{(1 - 0.285)}{(1 - 0.285)} \right) \approx 0.68 ,$$

joka on χ_2^2 - jakaumaan verrattuna varsin pieni. Näin ollen muuttujaa $Lpwf6_t$
voidaan hyvällä omallatunnolla pitää heikosti eksogeenisena. ■

Huomautus 7.15: On ehdottomasti syytä huomata, että jos yhteisintegroitu-
vuusvektoreita $\beta_1, \dots, \beta_r$ on useampia ($r > 1$), liittyy mallin (7.11') parametreihin
seuraava identifioituvuusongelma:

Olkoon A mikä tahansa epäsingulaarinen $r \times r$ - matriisi. Tällöin mal-
liin (7.11') sisältyvä $\Pi = \alpha\beta'$ - matriisi voidaan yhtä hyvin kirjoittaa
muotoon $\Pi = \alpha A^{-1} \cdot A\beta'$, joten yhteisintegroituvuusvektorisysteemeitä
 $\beta = (\beta_1 \dots \beta_r)$ ja $\beta A'$ vastaa täsmälleen sama *tilastollinen* malli (7.11').
Tästä johtuu, ettei ”pitkän tähtäimen tasapainorelaatioita”

$$\beta' Z_t = \text{vakio}$$

ja

$$A\beta' Z_t = \text{vakio}$$

voida *havaintojen valossa* erottaa toisistaan. Tästä huolimatta niiden *tulkinnat* saattavat olla täysin erilaiset.

Tästä johtuu, että β -vektoreiden mielekäs tulkinta edellyttää riittävää määrää *rakenteellisia rajoituksia*, jotta avoimiksi jätetyt parametrit olisivat identifioitavissa ja jotta ne pystyttäisiin havaintojen avulla estimoimaan. ■

Seuraava määritelmä tarjoaa erään keinon tutkia, milloin β -vektoreille asetetut rajoitukset riittävät takaamaan jäljelle jäävien parametrien identifioituvuuden:

Määritelmä 7.7: Ajatellaan, että yhteisintegroituvuusvektoreille $\beta_1, \dots, \beta_r$ asetetaan rajoitukset

$$R'_i \beta_i = 0 \quad i = 1, \dots, r \quad , \quad (7.28)$$

jossa R_i on täysiasteinen $p \times k_i$ -matriisi. (Rajoitusten yhteismäärä on siis $k_1 + \dots + k_r$.)

Olkoon $H_i = R_{i,\perp}$, ts. $R'_i H_i = 0$, jossa H_i on täysiasteinen $p \times (p - k_i)$ -matriisi ($i = 1, \dots, r$).

Mikäli jokaiselle i :n arvolla, jokaiselle $k = 1, \dots, r - 1$ ja jokaiselle indeksijoukolle

$$J_k = \{i_1, \dots, i_k \mid 1 \leq i_1 < \dots < i_k \leq r ; i_\nu \neq i \quad \forall \nu = 1, \dots, k\}$$

pätee

$$\text{rank}(R'_i H_{i_1} \quad \dots \quad R'_i H_{i_k}) \geq k \quad , \quad (7.29)$$

sanotaan rajoituksia (7.28) *yleisesti identifioiviksi* (generically identifying restrictions). ■

Huomautus 7.16: Määritelmän 7.7 ehtojen täyttymistä voidaan kätevimmin tutkia seuraavaan tapaan:

1° Jos $r = 2$, ovat ehdot (7.29) voimassa, jos

$$r_{i,j} = \text{rank}(R'_i H_j) \geq 1 \quad \text{kun} \quad i, j = 1, 2 \quad ; \quad i \neq j \quad .$$

2° Jos $r = 3$, joudutaan tutkimaan seuraavien ehtojen voimassaoloa:

$$r_{i,j} = \text{rank}(R'_i H_j) \geq 1 \quad \text{kun} \quad i, j = 1, 2, 3 \quad ; \quad i \neq j \quad ,$$

ja

$$r_{i,j,m} = \text{rank}(R'_i (H_j \quad H_m)) \geq 2 \quad \text{jossa } (i, j, m) \text{ on mikä tahansa lukujen } (1, 2, 3) \text{ permutaatio} \quad . \quad (7.30)$$

Ehdossa (7.30) esiintyvän matriisin aste voidaan kätevimmin selvittää hakemalla *symmetrisen* matriisin

$$G_{i,jm} = (H_j \quad H_m)' (I - H_i(H_i'H_i)^{-1}H_i') (H_j \quad H_m)$$

ominaisarvot. On nimittäin helppo nähdä, että

$$\text{rank}(G_{i,jm}) = \text{rank}(R_i'(H_j \quad H_m)) \quad .$$

■

Huomautus 7.17: Yhteisintegroituvuusvektoreihin $\beta_1, \dots, \beta_r$ liittyvä identifioituvuusongelma voidaan periaatteessa ratkaista kirjoittamalla $p \times r$ - matriisi β muotoon

$$\beta = \begin{pmatrix} \beta^o \\ \beta^{oo} \end{pmatrix} \quad ,$$

jossa β^o on $r \times r$ - matriisi ja β^{oo} on $(p-r) \times r$ - matriisi. Huomautuksen 7.15 merkintöjä käyttäen A - matriisiksi voidaan valita vaikkapa $A = (\beta^o)^{-1}$, jolloin

$$\beta A' = \begin{pmatrix} I \\ \beta^{oo} \beta^{o-1} \end{pmatrix} \quad . \quad (7.31)$$

Tätä β - matriisin muotoa kutsutaan *reduoiduksi muodoksi*, koska systeemin ”tasapainorajoitteet” tulevat ilmaistuksi siten, että r ensimmäistä Z_t - vektorin komponenttia on ”ratkaistu” $(p-r)$:n viimeisen elementin suhteen. (Tätä esitystapaa käyttää mm. PCFIML tulostuksessaan.)

Muotoa (7.31) olevat rajoitteet $\beta^o = I$ ovat kylläkin yleisesti identifioivia, mutta kovin harvoin tulkinnallisesti mielenkiintoisia. ■

Huomautus 7.18: Vaikka β - vektoreihin liittyviä identifioituvuusongelmia ei olisikaan juurta jaksain ratkaistu, voidaan erilaisia β - vektoreita koskevia *hypoteeseja* testata LR- testisuureen (7.17) avulla varsin helposti. Testisuureen $-2 \log \Lambda$ asymptoottinen otantajakauma on tällöin nimittäin χ^2 - tyyppinen. Referenssijakauman vapausasteiden lukumäärä määräytyy hypoteesissa eliminoitujen (oleellisten) parametrien lukumäärän mukaisesti. Koska oleellisten β - parametrien lukumäärän laskeminen on hieman konstikasta, voidaan eri hypoteeseihin liittyviä parametrimääriä laskeskella esim. seuraavan ajattelutavan mukaisesti:

Vapaaseen (rajoittamattomaan) r - ulotteiseen β - avaruuteen liittyvien *oleellisten* parametrien lukumäärä on $r \cdot (p-r)$.

Tämä voidaan nähdä seuraavasti:

Euklidisen avaruuden $\mathcal{R}^p$ r - ulotteisen aliavaruuden 1. ortonormeerattu

kantavektori määräytyy $(p - 1)$ parametrin avulla, koska kyseisen kantavektorin komponenteista yksi ratkeaa normitusehdon perusteella. Toisen kantavektorin valintaan liittyy vastaavasti $(p - 2)$ parametria, koska jäljellä olevia suuntia on yhtä vähemmän kuin 1. kantavektoria valittaessa. Tällä tavalla nähdään, että r :n kantavektorin valintaan liittyy yhteensä $(p-1)+\dots+(p-r)$ parametria. Valittua koordinaatistoa voidaan toisaalta *rotatoida* mielivaltaisesti itse avaruutta siirtämättä. Koska vastaavasti (edellä esitetyn järjestyksen mukaisesti) r - ulotteisen avaruuden r :n kantavektorin valintaan liittyy $(r - 1) + \dots + 1 + 0$ parametria, saadaan $\mathcal{R}^p$:n r - ulotteisen aliavaruuden paikan määrävien *oleellisten* parametrien kokonaismääräksi

$$\sum_{i=1}^r (p - i) - \sum_{i=1}^r (i - 1) = r \cdot (p - r) \quad . \quad (7.32)$$

Huomattakoon, että tulos on symmetrinen r :n ja $(p - r)$:n suhteen. Näin täytyy ollakin, sillä β - avaruuden paikka voidaan yhtä hyvin ilmaista sen ortogonaalisen komplementin (ts. Z_t - prosessin attraktorin) avulla. ■